НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

Марія Кармазіна

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: МІСЬКА ГРОМАДА ДОНЕЦЬКА

КИЇВ – 2016

УДК 32.22/28(477.62)
ББК 66.03(4Укр)
К 24

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол №2 від 28 квітня 2016 р.)

Рецензенти:
О. М. Майборода, доктор історичних наук, професор
А. С. Романюк, доктор політичних наук, професор

Кармазіна М. С.

К 24 **Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька.** – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. – 232 с.

ISBN 978-966-02-8037-3

Із залученням широкого кола джерел у монографії аналізується різноманіття чинників, під впливом яких відбувалося становлення і розвиток політичних ідентичностей мешканців міста Донецька. Окрему увагу приділено аналізу специфіки політики ідентичності, що здійснювалася як центральною, так і місцевою владами в Донецьку і – ширше – в регіоні.

УДК 32.22/28(477.62)
ББК 66.03(4Укр)

ISBN 978-966-02-8037-3

© М. С. Кармазіна, 2016
© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016

Зміст

Вступ 4
І. Ідентичність: від традиційних тлумачень
до сучасного наукового дискурсу 8
ІІ. Особливості дослідження політичних ідентичностей
у міській громаді: методологічні зауваги 33
ІІІ. Інформаційна складова дослідження 49
IV. Політико-історична ідентичність Донецька:
особливості зародження і формування міста
та його людського ресурсу (у період до кінця 1980-х років) 71
V. Донецьк: соціально-економічні маркери міста
у контексті інших українських обласних центрів
(до початку 2014 р.) 97
VI. „Простір пам'яті", символіка міста,
свята-ритуали як „зрізи" і наслідки політики ідентичностей 122
VII. Політичні ідентичності
через призму громадсько-політичної активності 138
VIII. Донецька еліта у боротьбі
за ідентичності „шахтарського ресурсу" 156
IX. „Донецькі": самоідентифікація і „погляд збоку",
або про підґрунтя „смертоносних ідентичностей" 170
X. „Донецькі" у дзеркалі регіонального
інформаційного ресурсу (за даними „<Мета>.
Українська пошукова система"
і локальних засобів масової інформації) 197
Післямова 226

ВСТУП

Політичний процес повсякчас урізноманітнюється й ускладнюється, постає в нових (часто гібридних) формах, конфігурації яких невпинно варіюються й трансформуються. Погляд на оточуючу реальність формується під тиском тих чи інших подій (фактів), процесів, феноменів, зрештою – викликів з майбутнього, що змушує дослідника виокремлювати (на кожному з етапів розвитку процесу пізнання) те, що, з його погляду, має вагу і значення *тут* і *сьогодні*. Дослідник *конструює* підстави, які зумовлять *можливість розрізняти, аналізувати, порівнювати, прогнозувати.*

Здатність до *нового дослідницького запиту*, до виокремлення *нових проблемних полів* уможливила свого часу постання Фукідіда як *великого винахідника політичного світу* (як назвав його Р. Козеллек). За період, що минув від часу Фукідідового життя, і, особливо, за останні півтора століття (впродовж якого політика як наука інституціоналізувалася), відбулося поступове розширення предметного поля політичних досліджень. Окремий пласт, який став вартим уваги дослідників щонайменше зі зламу XIX–XX століть, пов'язаний із аналізом способів відчуття (що базуються як на раціо-, так і на ірраціональному), дослідженням традицій і звичок, міфів, ідеалів, догм, цінностей індивіда. Крім того – з аналізом наслідків синергії цих чинників і, зрештою, впливу суб'єктивного сприйняття на політичну поведінку (індивіда, групи, соціуму). Поряд з цим увага зосереджувалася/ зосереджується на аналізі категорій думки і мовлення, концептуалізації понять у науковій площині.

Своєрідною підставою для *розрізнення* й *аналізу* та ін. політичних феноменів у сучасних українських реаліях стала *ідентичність*. Ідентичність є тим елементом української дійсності, який актуалізувався внаслідок багатьох чинників. Серед цих, останніх, – не лише постання 1991 року Української держави, але й різноманітні й різноспрямовані, локалізовані у просторі політичні процеси, що розгорталися у регіонах країни у наступний час і під дією яких – показовий момент – відбувалася політизація низки до того *не*політичних сфер,

що, своєю чергою, викликало до життя нові політичні явища, процеси, феномени і спонукало до неухильного розширення діапазону рефлексій над проблематикою ідентичності, які розгорталися (з початку 1990-х років) у площині *кризи совєтської ідентичності*, а згодом (з 2014 року) вже сягнули рівня, на якому заговорили, зокрема, про *смертоносні ідентичності* (Донбасу)[*].

На сучасному етапі функціонування українського суспільства політична ідентичність (у контексті інших ідентичностей) як продукт інтеракцій, результат зіткнення конкуруючих (до взаємовиключності) дискурсів стала підґрунтям політичних дій і політичної поведінки українських громадян, визначальним чинником для прийняття політичних рішень (індивідом, громадою, політикумом тощо), а отже, й перетворилася на одну із домінант, вартих дослідницької уваги.

Політична ідентичність набирає все більшої ваги й у сучасному світі, де загострюється і виходить на новий рівень боротьба за ресурси, серед яких людський є одним із найбільш значущих, оскільки, в одних випадках, володіння саме ним забезпечує панування над іншими ресурсами (передовсім – тією чи іншою територією, яка, своєю чергою, насичена різноманітними сировинними ресурсами чи є особливим *комунікаційним ресурсом*), в інших – робить можливим виробництво матеріальних цінностей, які перерозподіляються тими, у чиїх руках перебуває у державі влада (владний ресурс), ще в інших – уможливлює саме здобуття і утримання ресурсу „влада" (внаслідок електорального вибору чи силового захоплення).

Оволодіння людським ресурсом забезпечується, як відомо, як відкрито насильницькими (наприклад, воєнними, терористичними) методами/засобами, так і так званою „м'якою силою", спрямованою, передовсім, на переформатування свідомості людини: її *знань* і, відповідно, уявлень (про оточуючий світ, „добрий державний

[*] Уперше про *смертоносні ідентичності* заговорив французький письменник ліванського походження Амін Маалуф (нар. 1949), який у 1998 році опублікував книгу з відповідною назвою (Див.: Amin Maalouf. Les Identités meurtrières. – Grasset, 1998. – 212 с.).

устрій/політичний режим", „справедливість", про „своїх" і „чужих" і їхні ідентифікуючі ознаки та ін.), *цінностей* (які можуть бути ґрунтованими на пріоритетному пошуку, приміром, „партнерів, друзів" чи навпаки – „ворогів"; готовності сприймати виклики з майбутнього і виявляти спроможність відповідати „вимогам часу" чи всіляко охороняти „звичаї" й „традиції" і чинити потужний опір „новому"; орієнтуватися на „досягнення компромісів" чи ж на „боротьбу і знищення ворога"; бути прибічником „мови компромісів" чи навпаки – „мови ультиматумів"), *емоційного інтелекту* („страхів", особливостей переживання особою „горя", „радості", „щастя", „гордості" чи „сорому" від належності до інтегрального образу „ми"–„Батьківщина"–„наші"–„своє", сприйняття „справедливості/несправедливості" тощо).

Сфера вироблення знань „про…", надання значущості тим чи іншим цінностям, розвитку (чи навпаки – фіксації) „рамок" емоційного інтелекту (вироблення реакцій/рефлексів на „страхи", встановлений/запропонований варіант „справедливості", „правди" та ін.) на початку XXI століття – домінантна сфера боротьби за людину. На рівні громадянина комплекс *знання–цінності–емоції* (чи його помилки–незнання–страхи–реакції) зумовлює його бажання і позиціонування, відстоювання тієї чи іншої власної політичної ідентичності, ширше – його політичну поведінку, політичні цінності, прихильність до певної політичної символіки чи її відторгнення тощо.

Проблематика політичних ідентичностей в Україні актуалізується й у зв'язку із посиленням у сучасних умовах такого виклику, яким є зовнішньополітичний тиск сусідніх держав. Політика останніх і, відповідно, задіяні політичні механізми у низці випадків спрямовані на „переорієнтацію" чи переформатування української громадянської ідентичності як усвідомленої особистістю необхідності (значущої потреби) належності до співтовариства Української держави як колективного суб'єкта зі своїми власними ідентифікаційними ознаками (характеристиками) – територіальними, політичними, культурними та ін. Серед найпотужніших гравців, які впливають на стан і конфігурацію громадянської ідентичності українців, – низка

держав, з якими Україна межує безпосередньо і, насамперед, Росія, Угорщина, Польща, Румунія, які за допомогою ідеологічних гасел та інших інструментів впливу на свідомість, активно задіяних у політичних механізмах, вдаються до переформатування політичних ідентичностей (їх „розмивання" чи примушування до фактичної відмови від них) українських громадян і, найперше, – *людей пограниччя*, кожен з яких має по-своєму „*поневолений розум*"*.

Розумінню суті процесів, що відбувалися/відбуваються довкола політичних ідентичностей в Україні, усвідомленню специфіки ґрунту, на якому постали, зокрема, *смертоносні ідентичності Донбасу,* може посприяти представлений у цій книзі аналіз особливостей їх формування та трансформації на прикладі громади (співтовариства) міста Донецька в період з кінця 1990-го року.

* „Поневолений розум" – книга лауреата Нобелівської премії літератури (1980) Чеслава Мілоша (1911–2004), написана у 1951–1952 рр. і видана в Парижі в 1953 р.

І. ІДЕНТИЧНІСТЬ: ВІД ТРАДИЦІЙНИХ ТЛУМАЧЕНЬ ДО СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Ідентичність – одне із тих понять, яке за останні 80–90 років кристалізувалося і поступово увійшло у науковий вжиток психологів, психоаналітиків, а згодом і соціологів, соціальних антропологів й, нарешті (у середині XX століття), представників політичної науки. Нині про важливість досліджень ідентичності своїм способом говорить хоча б той факт, що на зламі XX–XXI століть про ідентичність у різноманітних контекстах бралася міркувати низка непересічних сучасників (так чи інакше зорієнтованих на „пошук істини"). Серед них, зокрема, – один із найвидатніших соціологів сучасності М. Кастельс (нар. 1942), Нобелівський лауреат у галузі економіки (2001) Дж. Акерлоф (нар. 1940), Папа Римський Іоанн Павло II (1920–2005) та ін. М. Кастельс у 1996–1998 роках видрукував, зокрема, тритомник „Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура", другий том якого називався „Влада ідентичності"[1]. З-під пера Іоанна Павла II у 2005 році вийшла книга „Пам'ять та ідентичність"[2]. Зрештою, Дж. Акерлоф рефлектував над проблемою економіки ідентичності[3].

Джерела свідчать, що ідентифікація у тих чи інших формах у християнській цивілізації була акцією, що супроводжувала життєві події ще з часів Христа. Наприклад, у главі 7-й (вірші 15–16) „Євангелія від Матфея", де йдеться про лжепророків, вказується, зокрема: „15 Остерігайтеся лжепророків, які приходять до вас в одежі овечій, а всередині – вовки хижі. 16 По плодах їхніх пізнаєте їх".

---

[1] Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture. – Vol. II. The Power of Identity – Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1997. – 461 p.

[2] Иоанн Павел II. Память и идентичность. – Изд-во Францисканцев, 2007. – 256 с.

[3] Акерлоф Дж., Крэнтон Р. Экономика идентичности. Как наши идеалы и социальные нормы определяют, кем мы работаем, сколько зарабатываем и насколько несчастны. – М.: Карьера Пресс, 2011. – 224 с.

Тобто якість „плоду” – ознака, яка відрізняє *одних від інших* – пророків від лжепророків. Цю ознаку можна збагнути, коли „приходять до вас”, тобто, коли *відбувається взаємодія (комунікація)*. У 22-й главі Матфей переповів притчу Ісуса про весілля, яке влаштував своєму синові цар. Показовим моментом події стало вигнання царем зі свята чоловіка, „вбраного не у весільний одяг”. Притча закінчується словами – „бо багато покликаних, та мало обраних”. Тобто ти можеш бути учасником свята (бути „обраним”, *тотожним святкуючим*), якщо твій зовнішній вигляд (одяг) є підходящим для події, якщо ти готовий (усілякими способами, а не тільки присутністю) розділити радість свята тих, хто його влаштував, розділити їхні традиції і цінності, бути одним зі святкуючих за всіма ознаками, які хотів би бачити *спостерігач-ідентифікатор*, яким виступав цар. Присутність цього, третього, також показовий момент: є ситуація, коли особа чи колектив самі себе ідентифікують (наприклад: „19 Ми знаємо, що ми від Бога і що весь світ лежить у злі”; І-ше Іоанна, 5.19) і ситуація протилежна – коли особу чи колектив ідентифікує хтось третій – „цар”, держава та ін. (тавруючи, приміром, раба, проголошуючи когось „ворогом” або „другом” чи вручаючи особі посвідчення, паспорт чи ідентифікаційний код. А можливо – майстер ставить свої ініціали на власному творінні – під текстом, на картині). У разі насильницького створення груп, колективів, об’єднань (формування „насадженої ідентичності”) завжди будуть ті, хто відмовляється від неї, виявляючи готовність „сплатити ціну” за відмову (не стати „обраним”, змушеним покинути межі громади, країни та ін.).

Ідентифікатор може відділити „своїх” від „інших”, позначивши одних „вірними”, а інших „невірними”. Перше соборне послання апостола Іоанна (глава 2, вірш 19) дає зразок поділу на „нас” і „не нас”: „19 Вони вийшли від нас, але не були наші: бо якби вони були наші, то залишилися б з нами; але вони вийшли, і через те виявилося, що не всі наші”.

Утім, якщо поглянути на дохристиянські часи або на процеси, що розгорталися поза християнським світом, то переконаємося, що процес ідентифікації існує напевно стільки ж, скільки і людство. Поживу для роздумів дають, приміром, факти про побут при дворі африканських та азійських правителів,

султанів, мандаринів і т. д. Так, ще у давнину Страбон і Діадор звертали увагу, що коли в ефіопського короля якась частина тіла була скалічена, всі його придворні мали дістати те саме каліцтво. Як писав свого часу Е. Канетті, якщо король мав якісь добрі чи погані риси, якусь фізичну ваду, недоладність або, навпаки, чесноту, то його товариші й слуги прагнули це все наслідувати. Арабський мандрівник, який відвідав на початку XIX століття двір султана Дарфура, свідчив, що, якщо султан кашляв чи чхав, то всі придворні робили те саме. Коли король Уганди сміявся, – сміялися всі, коли він застудився, то всі твердили, що у них застуда, коли підстригався – усі бігли стригтися. Сміх китайського імператора супроводжувався сміхом мандаринів, сумував імператор – похмурніли всі[4]. Ось ці „картинки з Африки" (чи з Азії) показують, що *маркером ідентичності* може бути що завгодно – зачіска, фізична вада, сміх чи ж сльози. Сучасною термінологією – слово, знак, символ, ритуал та ін. Уподібнення королю, султану, мандарину – маркер поведінки, який засвідчує належність до певної спільноти, прийняття певного типу поведінки і, зрештою, – знак відданості тощо. Тобто у домодерних суспільствах *уподібнення можна розглядати як форму ідентичності*.

Але варто звернути увагу і на інший момент: коли вже у Новий час Т. Пейн (1737–1790) писав свій політичний памфлет за назвою „Права людини" (1790) і обстоював ідею рівності прав людей, то, зокрема, наголошував на рівності людей між собою: „…Всі люди є *одного рівня*, а отже, всі люди народжуються рівними і мають рівне природне право"[5]. Отже, обстоювання необхідності рівності прав відбувалося з опорою на тотожність (природне право) народження. Тобто ідея ідентичності „працювала" на ідею прав людини.

Якщо простежимо семантичну історію терміна, то з'ясуємо, що, в одних випадках, формулювання перших уявлень про

[4] Канетті Е. Маса і влада. – К.: Видавничий дім „Альтернативи", 2001. – С.346.

[5] Пейн Т. Права людини / Пер. з англ. Ігор Савчак. – Львів: Літопис. – С. 46.

ідентичність пов'язують із Аристотелем (384 р. до н. е – 322 р. до н. е.)[6], в інших – із Д. Локком (1632–1704) і Д. Юмом (1711–1776) чи Т. Рідом (1710–1796). Ще в інших – із З. Фройдом (1856–1939), який в одному зі звернень до членів єврейського товариства „Бнай Бріт", написаним у 1926 році, стверджував, що його не пов'язували з євреями ані віра, ані національна гордість, утім, було „ясне усвідомлення внутрішньої тотожності з ними, затишна свідомість спільності психологічного устрою". За кілька років перед тим, як свідчить книга „Масова психологія і аналіз людського Я", що вийшла друком 1921 року, З. Фройд розмірковував про ідентифікації людей у масі, підійшовши до розуміння того, що згодом психоаналітики назвали „груповою ідентичністю"[7]. У той же час, якщо звернутися до видання 30-х рр. попереднього століття „Encyclopedia of the Social Sciences" (Нью-Йорк: MacMillan, 1930–1935), то з'ясуємо, що у ній термін „ідентичність" відсутній. У 7-му томі „International Encyclopedia of the Social Sciences", що побачив світ наприкінці 1960-х років (Нью-Йорк: MacMillan, 1968), можна віднайти статтю У. Б'юкенена „Ідентифікація політична" (с. 57–61), а також статтю Е. Еріксона „Ідентифікація психологічна" (с. 61 – 65). У такій ситуації варто дослухатися до твердження Р. Брубейкера і Ф. Купера про те, що ідентичність і споріднені слова в інших мовах мають тривалу історію як *технічні* терміни західної філософії – від стародавніх греків до сучасної аналітичної філософії[8]. Утім, не варто обминати і думок про те, як Дж. Локк, Д. Юм, Т. Рід перетворили питання про ідентичність на

---

[6] [Blackwell] Identity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.blackwellreference.com/public/tocnode?query=Identity%2C+numerical&widen=1&result_number=1&from=search&id=g9781405106795_chunk_g978140510679510_ss1-29&type=std&fuzzy=0&slop=1

[7] Лейбин В. Словарь-справочник по психоанализу. 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vocabulary.ru/dictionary/881/word/identichnost

[8] Брубейкер Р., Купер Ф. За пределами „идентичности" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://identities.org.ru/readings/nartova1.htm

проблему ідентичності, що передбачає пояснення того, як особа, що змінюється, все ж залишається самототожною[9].

Але закцентую інше: доки дослідники підступалися до виокремлення і розуміння феномену ідентичності, власне ідентичність щонайменше із середини XIX століття дедалі вагоміше заявляла про себе у повсякденні все на нових і нових рівнях, у нових сферах. Якщо звернемо погляд на українців, то побачимо, що щонайменше із кінця 1850-х років (часу зародження українофільства) представники української інтелектуально-політичної еліти Наддніпрянщини, усвідомлюючи свою українськість, починали дедалі активніше говорити про неї. Так, один із інтелектуалів Російської імперії – О. Лоначевський-Петруняка, стверджуючись у своїй українській ідентичності, у 1870-х роках писав: „Мойе бажання – стихійне бажання! Воно сидить в душі кожного з нас, се б то кожному солодша „Украйна" ніж Малоросія…". Тобто, якщо З. Фройда задовольняло *затишне усвідомлення спільності психологічного устрою* з євреями, то свідомість О. Лоначевського-Петруняки уловлювала *солодшість України* або української ідентичності. Рефлексії М. Драгоманова наприкінці століття концентрувалися у твердженні „Ми хоч і родилися від „подданных русского императора", але не є „рускій"… Ми – українець"[10]. Ці слова свідчать на користь усвідомлення своєї унікальності – *української ідентичності* – у звичному контексті, яким виступала *підданська ідентичність*.

Показовим є те, що якщо для українських інтелектуалів актуалізувалося, передовсім, питання підданства і національної належності, то для нижчих верств українського суспільства – *ідентичність місця* („ми – тутешні"). Втім, свідомість етнічних мас по-своєму відображала і їх політичну належність (підданство), що відобразилося у таких формулюваннях власної тожсамості, як *gente Ruthenus*, але *natione Hungarius* або *Polonus*, або *Romanus*[11].

---

[9] Бетлій О., Диса К. Усе про ідентичність // Міжкультурний діалог. Том І: Ідентичність. – К.: Дух і літера, 2009. – С.19.

[10] Див. про це: Кармазіна М. С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття). – К., 1998. – С.99 – 100.

[11] Див про це: Характеристика українця // Сніп. – 1912. – №1. – С.5–6.

Витлумачення сутності ідентичності вперше запропонував психолог і психоаналітик Е. Еріксон (1902–1994)*, визначивши її як „суб'єктивне натхненне відчуття тотожності і цільності"[12]. До питання ідентичності – кожен своїм шляхом – підійшли й такі дослідники, як Р. Мертон (1910–2003), Е. Гоффман (1922–1982), П. Бергер (нар. 1929).

Надалі концепт ідентичності дослідники аналізували у межах когнітивної (Х. Теджфел, 1920–1982; Д. Тернер, нар.1953) і гуманістичної психології (А. Маслоу, 1908–1970), філософії (Ж. Лакан, 1901–1981; Ю. Габермас, нар. 1929). Для розуміння процесу становлення громадянської ідентичності у рамках певного культурного середовища евристичний потенціал виявили ідеї М. Вебера (1864–1920), Г. Алмонда (1911–2002), С. Верби (нар. 1932), Е. Фромма (1900–1980). Свій внесок у концептуалізацію поняття зробили Г. Моргентау (1904–1979); у 1960-х роках – Т. Лукман (нар. 1927)[13], згодом – А. Вендт (нар. 1958)[14], М. Кастельс[15], Ш. Муфф (нар. 1943) і Е. Лакло (1935–2014)[16].

Чим же зумовлений такий потужний інтерес до ідентичності? Чому ідентичність варта уваги? Думається, абсолютно достатню

---

* Проблему ідентичності Е. Еріксон (1902 – 1994) досліджував упродовж 50 – 70-х років XX століття, про що свідчать його праці „Дитинство і суспільство" (1950), „Молодий Лютер. Психоаналітичне історичне дослідження" (1958), „Ідентичність: юність і криза" (1967), „Життєва історія й історичний момент" (1975).

[12] Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – М., 1996. – С.28.

[13] Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, 1995. – 323 с.

[14] Wendt A. Collective Identity Formation and the International State // American Political Science Review. – 1994. – Vol.88. – № 2. – P.384 – 396.

[15] Castells M. The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture. – Vol. II. – Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell (1997, second edition, 2004); second edition with a new preface 2010. – 538 p.

[16] Mouffe C. Democratic Politics and the Question of Identity // The Identity in Question / Rajchman J. (ed.). – New York: Routledge, 1995. – P.33 – 46; Laclau E. Universalism, Particularism and the Question of Identity // October. – 1992. – Vol.61. – P.83 – 90; Laclau E., Mouffe, C. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. – London: Verso (1985). – Second Edition. – London, 2001. – 198 p.

(задовільну) відповідь дав свого часу Е. Фромм (1900–1980), вказавши, що ідентичність є однією з п'яти екзистенційних потреб людини (разом із потребою у встановленні зв'язків, у подоланні, у корінні і системі поглядів, у відданості). Її суть – тотожність самому собі.

Ідентичність є результатом ідентифікації. Вона зумовлюється пошуком способів задоволення потреб індивіда у процесі соціалізації. Індивід не тільки аналізує ситуації і середовища, у яких є можливості для задоволення його потреб, але й шляхом ідентифікації себе з „іншим", „іншими" у найрізноманітніших сферах (соціокультурній, економічній, політичній та ін.), середовищах (від професійного до злочинного), групах і спільнотах (соціальних, релігійних, расових), на різних рівнях (етнічному, національному, цивілізаційному) тощо. Віддаючи перевагу тим чи іншим, він віднаходить „своїх" („своїх" інших індивідів, більшу чи меншу „свою" групу, середовище), дистанціюючись при цьому від „інших-чужих", „інших-нейтральних", „інших-непізнаних", „інших-ворогів", їхніх груп і середовищ. Наслідком є вибудування складної свідомісної сітки координат: „я" – „ти" (згідно з Бубером: „Одне основне слово – це пара Я–ТИ. … Якщо сказано ТИ, то разом з цим сказано Я пари Я–ТИ"[17]), „ми" – „вони" – „свої" – „наші" (люди, традиції, звички, міфи, легенди, ідеали, цінності, права і обов'язки тощо) і, відповідно, „вони" – „їхні" – „чужі" – „неприйнятні" – „ворожі" тощо. Здійснюючи процес ідентифікації, індивід не лише пізнає, оцінює й диференціює, але й прагне відтворення політичних норм, стабілізації, регуляції й захисту, фактично заявляє про свої настанови: готовність зближення і готовність дистанціювання (у найширшому значенні слова).

Серед різноманітних ідентичностей у середині XX століття на одне із чільних місць у процесі вивчення політичного дослідники „вивели" *політичну ідентичність* (як різновид соціальної). Начала наукового осмислення політичної ідентичності відбувалися у контексті вивчення електоральних процесів у США і

[17] Бубер М. Я и Ты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/FILOSOF/BUBER/ihunddu1.txt

пов'язані з американськими дослідниками, серед яких – науковці з Колумбійського університету – П. Лазарсфельд (1901–1976), Б. Берельсон (1912–1979), Х. Гаудет. У 1960-х роках до проблематики політичної ідентичності виявили інтерес Е. Кемпбелл, Д. Стоукс, У. Міллер та ін.[18]. Згодом ідентичність опанувала уми британців, а наприкінці 70-х – на початку 80-х років XX століття – привернула увагу німецьких, французьких, скандинавських науковців, згодом – італійських.

Праці середини XX століття, як і дослідження 1970–1980 років, дали відповіді на цілу низку запитань: *наслідком яких процесів є політична ідентичність? які чинники визначають електоральний вибір? як співвідносяться ідеологічні настанови і політичні погляди? на що впливає політична ідентичність і які її функції?* тощо. Результатом досліджень стало обґрунтування низки положень:

– політична ідентичність є наслідком процесу соціалізації і тісно пов'язана із психологічними потребами індивіда – спілкуватися із собі подібними, що забезпечує, у свою чергу, певні відчуття й переживання. Наслідком же є інтеграція груп – реальних чи символічних, в яких особа перетворює свої потреби на дії, переживає відчуття причетності і впливу на значущі для спільноти процеси, задовольняє потребу у визнанні;

– у механізмі формування ідентичності вагоме значення має імітація певних форм політичної поведінки, усвідомлення ідейних пріоритетів, можливостей, шансів і вигід від тієї чи іншої дії;

– електоральний вибір пов'язаний із політичними орієнтирами індивідів; партійні відмінності сприймаються останніми як вагомі, при цьому кореляція ідеологічних настанов і політичних поглядів може бути зовсім відсутньою або вкрай низькою;

– функції політичної ідентичності в умовах сталої двопартійної системи зводяться до стабілізації останньої, чому сприяє обумовлен-

[18] Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D. The American Voter. – N.Y.: John Wiley & Sons, 1960. – 573 p.; Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D. Stability and Change in 1960: A Reinstating Election // American Political Science Review. –1961. – №55. – June. – P. 269–280; Campbell A., Converse P., Miller W., Stokes D. Elections and the Political Order. – New York: John Wiley & Sons, Inc., 1966.

ня чи мотивування поведінки громадян, як і контроль за нею; до впливу на формування громадської думки, процесу оцінювання, на структурування політичного простору тощо.

Аналіз праць зарубіжних дослідників (у тому числі – кінця XX століття)[19] дає змогу говорити, *по-перше*, про те, що останніми політична ідентичність тривалий час зводилася лише до партійної; *по-друге*, що дослідницькі стратегії, використовувані для аналізу партійної ідентичності (в умовах дво-, а далі – багатопартійної системи), передбачали вивчення соціально-демографічних характеристик виборця (врахування місця проживання, віку, статі, освіти, професії, конфесійної належності, особливостей міжособистісної комунікації); аналіз прямого й опосередкованого впливу його ідеологічних настанов, партійної належності, партійних атитюдів на вибір. Згодом дослідники, заглиблюючись в аналіз проблеми, почали зосереджуватися і на оцінках виборцем соціально-економічної і політичної ситуації, аналізі його позицій щодо окремих питань, оцінюванні чинних політиків і претендентів на обрання. У поле дослідження потрапляли співвідношення сподівань виборців з передвиборчими програмами кандидатів тощо.

Окремо варто наголосити на значному впливі, який здійснили на розвиток уявлень щодо ідентичності філософи-постмодерністи – Ж. Дельоз (1925–1995)[20], Ф. Гваттарі (1930–1992)[21], Ж. Ф. Ліотар (1924–1998)[22], Ж. Бодрійяр

---

[19] Abramson P. R. Political Attitudes in America: Formation and Change. – San Francisco: W. H. Freeman & Co Ltd, 1983. – 353 p.; Shanks M., Miller W. Policy Direction and Performance Evaluation: Contemporary Explanations of the Reagan Elections. – New Orlean, 1995; Colton T. J. Transitional Citizens: Voters and What Influences Them in the New Russia. – Harvard University Press, 2000. – 336 p.

[20] Делез Ж. Платон и симулякр // Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века. – Томск: Водолей, 1998. – С.225 – 241.

[21] Делез Ж., Гваттари Ф. Анти-Єдип. Капитализм и шизофрения. – М.: У-Фактория, 2008. – 672 с.

[22] Lyotard J.-F. La Condition Postmoderne. Les Editions de Minuit, 1979. – 128 p. (Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Пер. с фр. Н. А. Шматко, Институт экспериментальной социологии. – М.: Изд-во „АЛЕТЕЙЯ", СПб., 1998).

(1929–2007)[23], Ф. Джеймесон (нар. 1934)[24], С. Жижек (нар. 1949)[25]. У працях Ж. Дельоза, Ж. Бодріяра, Ф. Джеймесона, С. Жижека увага зосереджувалася, з-поміж іншого, на питанні співвідношення ідентичності і віртуальної реальності. Ж. Ф. Ліотар, досліджуючи „стан постмодерну", вказував на відмову у постмодерністському суспільстві від диктату метанаративів, які претендували на універсальність і тотальність. Метанаративи були замінені множиною наративів, а тому – й множиною ідентичностей.

Примноження кількості дослідників не зробило шлях пізнання ідентичності менш ризикованим, як і не сприяло зменшенню кола запитань, що викликали суперечки: одні писали, інші критикували. Те, що було абсолютно неприйнятним для соціальних психологів, досить успішно використовувалося у соціології і згодом у політичній науці. Так, якщо вищезгаданий Е. Еріксон писав, що ніколи не ототожнював терміна „ідентичність" і питання „Хто я?", і зауважував, що питання щодо ідентичності мало б звучати лише так: „Яким я хочу стати і як цього досягти?", то Р. Зурхер поглянув на ідентичність своїм способом, виділивши 4 типи „Я" – *фізичне* (стать, вік, зріст), *соціальне*, *рефлексивне* (суб'єктивна самооцінка, незалежна від зовнішніх обставин і ролей) й *океанічне* (самооцінка у загальних, абстрактних категоріях). Політологів же зацікавило, найперше, соціальне „Я", яке усвідомлюється як синтез ролей і відбиває фіксацію уваги респондентів на статусній, рольовій, груповій належності, на

[23] Baudrillard J. Pour une critique de l'économie politique du signe. – Paris: Gallimard, 1972. – 270 p. (Бодрияр Ж. К критике политической экономии знака / Пер. с фр. Д. Кралечкина. – М.: Библион – Русская книга, 2004. – 304 с.); Baudrillard J. La société de consommation: ses mythes et ses structures. – Editions Denoel, 1970. (Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Пер. с фр., послесл. и примеч. Е.А. Самарской. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.); Baudrillard J. L'Échange symbolique et la mort. – Paris: Gallimard, 1976. – 347 p. (Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.).

[24] Jameson F. Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism. – Durham: Duke University Press, 1991. – 438 p.

[25] Жижек С. Добро пожаловать в пустыню Реального / Пер. с англ. Артема Смирного. – М.: Фонд „Прагматика культуры", 2002. – 160 с.

згадуванні респондентами (описуючи себе) ідеологій, політичних цінностей, політичних рухів, імен політиків та ін.

Таким чином, проблематика, пов'язана з ідентичністю, стала підґрунтям для наукового протистояння між соціологами, соціальними психологами і представниками політичної науки. Сперечалися есенціалісти з конструктивістами. Своє бачення ідентичності пропонували представники функціоналізму, символічного інтеракціонізму, неомарксизму, постструктуралізму і, зрештою, постмодернізму. При цьому очевидним є одне: попри надзвичайно потужний інтерес до ідентичності і появу значного масиву відповідних досліджень, коли ми заводимо мову про ідентичність, то вступаємо у зону ризику і суперечок: питань, що породжують суперечки і дискусії, не стає менше. Їх – нескінченна кількість, починаючи, насамперед, від суперечок навколо, приміром, проблеми автентичності для політичної науки самих категорій *політична ідентичність* і *політична ідентифікація*, питання доцільності політичних досліджень на мікрорівні – індивідів, індикаторів вимірювання й оцінки ідентичностей і закінчуючи проблемами механізмів „запуску" і функцій ідентичності, суб'єктів ідентифікації тощо. Крім того, дослідники відзначають, що „сильні концепції ідентичності" (які підкреслюють фундаментальну чи незмінну однаковість), своєю чергою, призводять до „глибоко проблематичних припущень": ідентичність є чимось, що є чи повинно бути у всіх людей; вона є тим, до чого усі прагнуть; ідентичність є або повинна бути у всіх груп (наприклад, національних, етнічних, расових); ідентичність є чимось, чим люди можуть володіти, не знаючи про це, а тому ідентичність може бути віднайдена, до того ж – з приводу неї можна помилятися; колективна ідентичність передбачає групову обмеженість і гомогенність[26]. Наслідком „слабкого розуміння ідентичності" є те, що ідентичність розглядається у площині „шаблонного конструктивізму". Тобто ідентичність є різноманітною, нестабільною, мінливою, фрагментарною, створе-

[26] Брубейкер Р., Купер Ф. За пределами „идентичности" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://identities.org.ru/readings/nartova1.htm

ною, договірною, гнучкою тощо. А сам термін – „нескінченно еластичним, що робить його неможливим для застосування у серйозній аналітичній роботі”[27].

Кожна зміна кута зору на ідентичність (у т. ч.) лише розширює до нескінченності коло проблемних запитань. Тож можна замислюватися над тим, що є первинним – ідентифікація (як механізм досягнення ідентичності) чи власне ідентичність? Коли, у якому віці індивід набуває ідентичності? За яких умов колектив (громада) „відчуває потребу” політичної ідентичності? Навіщо потрібна ідентичність особі, групі, колективу? Чи можливе у сучасних умовах буття *без ідентичності*? Чи можлива ідентичність без самоідентифікації? Про що може свідчити *історія ідентичностей* індивіда? Локальної спільноти? Плітикуму?*

---

[27] Брубейкер Р., Купер Ф. За пределами „идентичности”.

* Зокрема, особливості *історії ідентичностей* добре відслідковуються на прикладі представників політичної еліти і свідчать, в одних випадках, про мінливість поглядів особистості на свою, приміром, етнічну/національну ідентичність. Про це, наприклад, свідчить „перетворення” Т. Масарика (1850–1937) зі словака на чеха і відповідне декларування цієї зміни: спочатку він заявляв, що „я – чистокровний словак, як по батьковій лінії, так і по материнській”. Згодом – усвідомив себе чехом (див. про це: Пидлуцкий А. Томаш-Гарриг Масарик: „новый человек” в „новой Европе” // Зеркало недели. – 2001. – 21 сентября). В інших випадках, як у випадку Л. Брежнєва, який „коливався” між „українцем” і „росіянином” (про що недвозначно свідчать документи: нагородний лист 1942 року із указанням національності „українець”, нагородний лист 1943 року із записом „росіянин” і, нарешті, паспорт, виданий у червні 1947 року, де у графі „національність” знову значилося „українець”. Див. про це: Брежнев Леонид Ильич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%=B5%D0%B2,_%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B4_%D0%98%D0%BB%D1%8C%D0%B8%D1%87), чи утаємничував своє етнічне походження (див. про це: Галковский Д. Тайна биографии Брежнева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ricolor.org/ history/rsv/good/bregnev/), по-своєму говорять про пристосуванство особистості.

Можна, за рекомендацією Ю. Кристєвої, „будь-яку ідентичність… ставити під питання”[28].

Напевно, складна мозаїка поглядів, підходів, суджень щодо ідентичності, як і різночитання одних і тих самих феноменів, позначених одним терміном – *ідентичність* – підштовхнули К. Леві-Строса (1908–2009) до висновку про те, що ідентичність – „щось подібне до віртуального центру, до якого слід звертатися, щоб пояснити якісь питання, але який у реальності не існує”. Ще більш категоричним виявився У. Дж. М. Маккензі, який дійшов висновку, що „ідентичність” – термін, який просто „ошаленів від надмірного вживання”[29].

Аналізуючи підходи до дослідження ідентичності, варто пам’ятати слушне зауваження Е. Еріксона: поява будь-якої теорії – лише відповідь на запит певної соціальної групи. Пам’ятаючи про це, звернемо увагу на появу у 1990-х роках нового дослідницького акценту – *політики ідентичності*, що, з-поміж іншого, засвідчило перетворення політики на арену жорсткої боротьби за ідентичності (як вагомий політичний ресурс). Наслідком впровадження політики ідентичності стає *задана політична ідентичність*, *насаджена, примусова ідентичність*[*]. Крім того, виникає

[28] Юлия Кристева: изоляция, идентичность, опасность, культура… // Вестник Европы. – 2005. – №15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/15/kri26.html#top

[29] Див. про це: Брубейкер Р., Купер Ф. За пределами „идентичности” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://identities.org.ru/readings/nartova1.htm

[*] На прикладі країн Латинської Америки (зокрема, Бразилії) можна відстежити роль держави у формуванні ідентичностей. Складні процеси колонізації і змішання народів призвели не лише до появи креольської ідентичності, але й низки інших, що постали внаслідок політики у галузі расової ідентифікації. Про це дозволяють говорити, наприклад, дослідження соціологів із бюро державного перепису Бразильського інституту географії і статистик (IBGE), які в опитувальники вносять питання „*Qual a sua cor?*” („*Якого Ви кольору?*”), де *cor* виступає еквівалентом англійського слова *раса.* Термін позначає/охоплює такі характеристики індивіда, як колір шкіри, тип волосся, форму носа, губ та ін. Тобто раса визначається не за походженням, а за фенотипом. До расової

проблема *захисту ідентичності*, *кордонів ідентичності* (у зв'язку з цим згадуються, приміром, Сартрові рефлексії про *автентичних* і *неавтентичних* євреїв у праці 1944 року „Роздуми про єврейське питання"), *життєздатності ідентичності* тощо.

У 1990-х роках відбулася не тільки актуалізація ідеї Е. Еріксона *кризової, негативної/позитивної* ідентичностей (дослідженню яких присвятили свої праці Р. Роуз, У. Мішлер), але й розпочалася концептуалізація низки понять, які дозволяли висвітлити і збагнути суть нових граней політичної ідентичності. Не в останню чергу цьому сприяла поява нового мегатренду розвитку людської цивілізації – *глобалізації* (що прискорила, як відомо, не тільки процеси уніфікації у світі, але й призвела до посилення ксенофобії і протидії різними способами *новим цінностям*[*] і формування

номенклатури включено такі поняття, як *мулат* (для позначення змішання чорних і білих осіб), *самбо* (схрещення чорних та індіанців), *метис* (білих та індіанців). Чорношкірі нащадки африканців можуть позначити себе як *прето* (чорний), а метиси й мулати – як *пардо* (коричневий). Нащадок європейця – *бранко* (білий), азіата – *амарело* (жовтий), індіанців – *індіжена* (корінний). Расово-кольорова ідентичність впливає на соціальний і політичний статус індивіда. Інституціоналізація відмінностей розбурхує в соціумах расистські прояви (див. про це: Telles E. Racial Ambiguity among the Brazilian population. CCpr-012-01. – California Center for Population Research. On-Line Working Paper Series. May 2001. – P.6, 12; Andrews G.R. Afro-Latin America, 1800–2000. – New York: Oxford University Press, 2004. – P.179).

[*] На наслідки глобалізаційних процесів і зміну „я-ідентичності" по-своєму поглянув П. Айєр в есе „Життя транзитного пасажира", заявивши: „…Я є представником абсолютно нової породи людей – трансконтинентального племені бродяг…", продуктом „сучасної мобільної свідомості, що живе і працює у світі, який стає все більш компактним і гетерогенним". Характеристикою цього „племені" є відсутність постійного місця проживання: „Для нас не існує закордону, чужої країни, але й на батьківщині ми всього лиш гості". „Я… ніколи не набував домівки, а ідеальна домашня обстановка… – готельний номер. Я ніколи не голосував і навіть не мав такого наміру. Харчуюсь я виключно в ресторані. Я ніколи не підтримував ніякої країни… і ніколи не представляв „своєї країни" ніде і ні в чому. Навіть ім'я у мене якесь чудернацьке, інтернаціональне, тому що моє „справжнє ім'я" мало б

явищ, позначених категорією *глокалізація* (у термінології Р. Робертсона), що, своєю чергою, зумовило дослідницький інтерес до питання сутності, масштабів впливу універсального і партикулярного у їхньому поєднанні на політичну ідентичність. Зокрема, в умовах:

смисл тільки на батьківщині, де я ніколи не жив". Крім того, „транзитний пасажир" – „поліетнічний космополіт у полікультурному світі, де все більше і більше країн стають такими ж багатомовними і вируючими, як аеропорти". Він „згортає своє „Я" і носить його з собою, як валізу. Його „рідна країна – англійська мова". Мова – „дім", який він, „як равлик", носить з собою. Його „новий інтернаціоналізм" зумовлює те, що він скрізь почуває себе як дома: „Весь світ для нас чужий і рідний водночас". Переваги свого становища цей „новий інтернаціоналіст" („новий народ") вбачає у тому, що може „насолоджуватися благами якоїсь країни, не сплачуючи податки", користуючись „якоюсь подібністю дипломатичної недоторканності", живучи в готелях „на всьому готовому". Представник „нового народу" не може однозначно відповісти на питання про місце постійного проживання, пункт призначення чи про сімейний стан. Його доля – графа „інше". Він, „професійний авіапасажир", не почуває себе відірваним від батьківщини – її у нього „скоріше всього немає". Планета для нього – „наш місцевий супермаркет". У нього „цілий гардероб" його „Я", який він щоразу перетрушує, намагаючись віднайти підходяще. Але він, стверджуючи, що „поняття національної держави застаріло", переймається низкою питань: назвавши себе „громадянином світу", чи ж віднайде він спокій і задоволення? Він намагається збагнути ціну, яку „транзитні пасажири" платять за свій стан? Переймається тим, чи не змінює такий стиль життя свідомості? Прагне з'ясувати: за що „готові піти на смерть" такі, як він? Які „пристрасті підживлюють наше життя"? Розуміючи, що люди, які „усвідомлюють свою етнічну і національну належність" (тобто люди з іншою ідентичністю), – „здатні бути фанатичними терористами" і що у нових інтернаціоналістів „мало шансів успішно протистояти їм", „новий інтернаціоналіст" визнає: „Ми лукаво переконуємо себе, що націоналізм породжує монстрів, і намагаємося не помічати, що тих же монстрів породжує інтернаціоналізм. Ми теж винуваті, якщо не в убивстві, так у тому, що стоїмо поряд і фотографуємо… процес. А коли революція починає спалювати все навколо, поспішаємо полетіти подалі найближчим рейсом" (Айер П. Жизнь транзитного пасажира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.russ.ru/journal/persons/98-11-13/iyer.htm).

– посилення ролі одних інститутів і суб'єктів (ТНК і мережевих спільнот, наднаціональних структур, діаспорних світів та ін., про що свідчать дослідження А. Негрі і М. Хардт[30]), і поступової нівеляції інших (зокрема, помітного „розмивання" національної держави чи, приміром, деградації політичних партій);

– транскордонної взаємодії, яка по-новому проливає світло на *ідентичність місця*, *локальну* і *регіональну ідентичності*;

– практичного функціонування мультикультуралістичних суспільств, у межах яких уможливлюється існування культур, несхожих одна на одну (на що звертає увагу У. Кімліка)[31];

– розмаїття, що проявилося у процесі формування національної політичної ідентичності у США, Франції, Німеччині, Англії, Росії (про що йдеться у праці, наприклад, Л. Грінфельд)[32];

– „згасання" білої расової самосвідомості/ідентичності, зокрема, у США[33], заселення Європи „іншими людьми"[34];

---

[30] Хардт М., Негри А. Империя / Пер. с англ., под ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова. – М.: Праксис, 2004. – 440 с.

[31] Kymlicka W. Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity**. –** Oxford University Press, 2007. **–** 374 p.; Kymlicka W. Contemporary Political Philosophy: An Introduction Second Edition. Oxford University Press, 2002. – 497 p. (Кимлика У. Современная политическая философия: введение / Пер. с англ. С. Моисеева. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 592 с.; Kymlicka W. Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, Citizenship. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 383 pp.; Kymlicka W. Finding Our Way: Rethinking Ethnocultural Relations in Canada. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 220 p.; Kymlicka W. States, Nations and Cultures: Spinoza Lectures. – Van Gorcum Publishers, Amsterdam, 1997. – 72 p.; Kymlicka W. Multicultural Citizenship: a Liberal Theory of Minority Rights. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 280 p.

[32] Гринфельд Л. Национализм. Пять путей к современности / Пер. с англ. Т. Грингольц, М. Вирозуб. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 528 с.

[33] Тейлор Д. Белое самосознание: Расовая идентичность в XXI веке / Пер. с англ. М. Ю. Диунова. Вступ. статья В. Б. Авдеева. – М.: Икс-Хистори; Кучков поле, 2014. – 496 с.

[34] Caldwell C. Reflections on the Revolution in Europe: Immigratiom, Islam and the West. – New York: Doubleday, 2009. – P.24.

– *політизації* інших різновидів ідентичності (що узгоджується із твердженням К. Шміттера: „…політичне не означає ніякої власної предметної галузі, але лише ступінь інтенсивності асоціації чи дисоціації людей, мотиви яких можуть бути релігійними, національними /в етнічному чи у культурному смислі/, господарчими чи ж мотивами іншого роду, й у різні періоди вони тягнуть за собою різні з'єднання і роз'єднання… Усяка протилежність – релігійна, економічна чи етнічна – перетворюється у протилежність політичну, якщо вона достатньо сильна для того, щоб ефективно розділяти людей на групи друзів і ворогів").

Останнє, *по-перше*, спонукає до постановки питання про *квазіполітичну ідентифікацію* (у цьому зв'язку зверну увагу на погляд, приміром, А. Дугіна, який наголошує, що ідентифікаційні пріоритети росіян мають бути розставлені у такій черговості: православні – росіяни – люди); *по-друге*, дозволяє постановку питань, які ще донедавна видавалися б некоректними: приміром, про політичну ідентичність церкви, а крім того – про політичну конфесійну чи гендерну ідентичності, як і про, приміром, політичну расову ідентичність; *по-третє*, дозволяє констатувати необхідність перепрочитання такого добре відомого (старого) феномену, як політизація етнічності. Сьогодні ми маємо підстави говорити про *повторну* політизацію етнічності (якщо під першою розуміти політизацію на етапі боротьби за національну державу) за принципово нових умов – глобалізації.

Розширюючи кут зору на проблематику політичної ідентичності, дослідники заговорили про *актуальні* (ситуативні) політичні ідентичності, про *несучасні* (які характерні для різних т. зв. „запізнілих" або „старих" феноменів і які утруднюють конструювання *сучасних* ідентичностей), *неповні*, *подвійні* і, врешті-решт, про *гібридні* політичні ідентичності.

Уявлення про вищевказані аспекти ідентичності дають дослідження А. Аппадураї, Б. Андерсона, Ж. Атталі, З. Баумана, У. Бека, Ф. Барт, Х. Баба, З. Бжезінського, А. Гідденса, О. Зінов'єва, Д. Келлнера, І. Ноймана, А. Панаріна, О. Тоффлера, Н. Хомського, В. Цимбурського. Деякі з цих досліджень присвячені специфіці формування політичної ідентичності за сучасних соціокультурних умов (у т. ч. проблемі взаємозв'язку між типом політичної ідентич-

ності і формуванням нового культурного простору). Ф. Фукуяма, Ю. Габермас аналізували особливості формування політичної ідентичності громадян у поліетнічних і поліконфесійних співтовариствах. З різноманітних методологічних позицій дослідники намагаються з'ясувати ступінь і особливості впливу на політичну ідентичність таких різновидів соціальної ідентичності, як колоніальна/постколоніальна, конфесійна, гендерна, етнічна (національна), професійна тощо. Здійснюються спроби аналізу політичної ідентичності у контексті насилля (зокрема, на ґрунті релігійного фундаменталізму), у зв'язку з екстремістськими формами поведінки, в умовах демократії, інформаційного суспільства, розвитку і поступового занепаду політики мультикультуралізму, становлення європейської ідентичності тощо.

Таким чином, сучасність змушує дослідників відмовитися від аналізу політичної ідентичності лише як партійної, а розглядати її як феномен, що *постійно ускладняються,* у якому, приміром, національна ідентичність, втрачаючи вагу у системі ідентифікаційних орієнтирів, виступає лише різновидом політичної, але при цьому, як зазначалося вище, актуалізується етнічна.

Увага до політичної ідентичності, здавалось би, має сприяти чіткій концептуалізації поняття, окресленню підстав ідентифікації. Але насправді ситуація інакша: ми маємо уже *безліч потрактувань ідентичності*[*] і, зокрема, *політичної ідентичності*. Ситуація приблизно така сама, як з тлумаченням поняття культура: хтось нараховує 11 визначень (як К. Гірц у своїй праці 1973 року „Інтерпретація культур"), а хтось 160 (як Й. Джемісон у праці

[*] Від перших Фройдових трактувань, згідно з якими ідентичність – встановлення тотожності між галюцинаторними образами (що породжуються самі собою), незадоволеними інстинктами і образами об'єктів, що дійсно існують і які задовольняють бажання людини, чи його ж твердження, що ідентичність – механізм формування особистісно-моральної інстанції „суперего", спосіб захисту особистості (від тиску інстинктів), до погляду Анни Фройд, що розглядала ідентичність як комплекс механізмів психологічного захисту власного „Я" (від зовнішніх загроз), до поглядів сучасників, які (через надмірність вживання терміна) ладні бачити в ідентичності свого роду *пусте означаюче* або *парасолькове поняття*.

„Капіталізм і культура: порівняльний аналіз Британської і американської фабричних організацій", що побачила світ у 1980 р.[35]. Концентрація уваги одними дослідниками на *его-ідентичності*, яка (скористаємося висловом Е. Еріксона) є боротьбою „на все життя", оскільки індивід перебуває у процесі ідентифікації, „доки у ньому не згасає здатність впізнавати іншого"[36], й іншими на *ми-ідентичності* або (у дусі Н. Еліаса) на *я-ми-ідентичностях* породжує все нові й нові питання, що часом переростають у проблеми[*]. І для дослідника на перший план виступає не тільки

[35] Jamieson I. Capitalism and Culture: A Comparative Analysis of British an American Manufacturing Organizations. – London: Gower, 1980. – P. 9.

[36] Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – С.32.

[*] Звернуся, наприклад, до питання *вдаваної ідентичності* індивідом, яка, у той же час, фактично перетворюється у *невпізнану ідентичність індивіда* для групи (колективу), до якої він входить. Свого часу моя знайома розповіла історію дідуся свого чоловіка. Дитинство цього дідуся проходило у 1930-х роках у Радянському Союзі. За національністю дідусь був євреєм. Походив із досить високоосвіченого роду: у домашньому архіві містилися документи, датовані XIX ст., які підтверджували наявність наукових ступенів у пращурів-мешканців Російської імперії. Виховувала його лише мати. Після війни юнак вступив до Київського політехнічного інституту. Закінчив його з відзнакою. Захистив кандидатську дисертацію. Усе життя пропрацював у закритих відділах установ (підприємств), які виконували замовлення радянського воєнно-промислового комплексу. Усе життя прожив з дружиною-єврейкою, серед друзів переважно були також євреї. І коли життя скінчилося, в останню путь його прийшли провести, як зауважив хтось із присутніх на похороні, не Ніколай, Владімір чи Петро з Іваном, а Зяма, Песя і Моше з Сарою. А згодом родина покійного дізналася, що дідусь був не євреєм, а… німцем, „радянським німцем", який на початку війни (маючи близько 12–14 років) добровільно виїхав з мамою до Німеччини. Там став членом Гітлерюгенд. Утім, після розгрому німців родина вирішила повернутися до СРСР, тож усе подальше життя дідусь прожив, демонструючи тим чи іншим способом своє єврейство. Згодом він одружився, народилася дочка, але упродовж життя ніхто (навіть із найближчих) й ніколи не дізнався про його перебування у Німеччині, про Гітлерюгенд, про його німецькість.

черговий пошук відповіді на питання „що таке ідентичність?" (яка, скористаємося словами Д. Келлнера, у сучасному суспільстві „реконструюється і визначається заново"), але проблема пошуку індикаторів, чи маркерів, чи ідентитетів персони, групи, колективу (що й відображається, з-поміж іншого, у працях зарубіжних авторів 1990–2000 років). Ідентичність сьогодні постає (у термінології згаданого Д. Келлнера) „грою, яку вільно обирають", „театральним самопредставленням".

Ідентичність в умовах сьогодення, можна твердити, постає як нескінченність *я-версій* (на що впливає, з-поміж іншого, інтелектуальна потужність персони: „гра" інтелекту пропонує останній широкий вибір ідентичностей, які виявляються підходящими у тій чи іншій ситуації, але при цьому персона залишатиметься самототожною).

Для розуміння сутності ідентичності на нинішньому етапі, думається, досить підходящим є висновок, зроблений Р. Брубейкером на зламі XX – XXI століть: „ідентичність" концептуалізує соціальну і політичну дію. Крім того, термін *ідентичність* використовується ще щонайменше у чотирьох контекстах: як феномен колективної самості, як аспект індивідуальності, як результат соціальних взаємодій, як продукт конкуруючих дискурсів[37].

Він довірив свою таємницю (за рік-півтора до власної смерті) жінці, у яку старенький закохався після смерті дружини і якій вирішив посприяти (жінка з Донецька шукала можливості отримати німецьке громадянство, щоб потім допомогти своїй дочці закріпитися у ФРН, оскільки тій ніяк не вдавалося стати громадянкою ФРН). Їй він розповів, як упродовж усього життя не забував адресу їх з мамою проживання у німецькому містечку; як блукав під вікнами будинку, де жив на початку 1940-х років, потрапивши до Німеччини у 2000-х роках туристом. Їй він декламував вірші й співав пісні, які підлітком вивчив у Гітлерюгенд…

Цей випадок є цікавим не тільки у площині *вдаваної* чи *непізнаваної* ідентичностей, але й, приміром, у контексті *захисних функцій ідентичності* та ін., наприклад, у контексті політичного режиму.

[37] Brubaker R., Cooper F. Beyond „Identity" // Theory and Society. – 2000. – Vol.29. – №1. – P.8.

* * *

XXI століття засвідчило появу інтересу до нині багатогранної проблеми ідентичності й у вітчизняних[38] дослідників –

[38] Артьомова Є. С. Вплив регіональної політичної ідентичності на розвиток Дніпропетровщини // Збірник тез Першого національного конвенту українського відділення Міжнародної асоціації студентів політичної науки /Національний університет „Одеська юридична академія". – Одеса: Фенікс, 2011. – С.12 – 16; Барановський Ф. Подолання кризи ідентичності в Україні як чинник переходу до органічної моделі модернізації політичної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/ публікація/427 ; Воропаєва Т. Динаміка розвитку національної та релігійної ідентичності громадян України (1991 – 2011 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kyrios.org.ua/ kolonki/tetjana-voropaeva/5731-dinamika-rozvitku-natsionalnoyi-ta-religijnoyi-identichnosti-gromadjan-ukrayini-1991--2011-rr.html ; Воропаєва Т. Європейська і релігійна ідентичність громадян України: теоретико-емпіричне дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.philosophy.ucu.edu.ua/content.php?id=599&lng=UA ; Головко В. В. Ідентичність як метафора: шлях від психології до історіографії // Укр. істор. журнал. – 2002. – №3. – С.23 – 33; Гринів О. Мова і проблеми політичної ідентичності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=113; Демчук Р. Міфологічність та конфесійність в дискурсі української ідентичності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/article_print.php?id=44943&name= kaleido_ digest& _lang=ua&; Добржанська О. Л. Політична ідентичність українського суспільства в умовах європейської інтеграції: автореферат дис. … канд. політ. наук; спец. 23.00.03 – політична культура та ідеологія / Національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 16 с.; Землюк В. П. Політична ідентичність в Україні в період кризи „розвинутого соціалізму" і здобуття державної незалежності: дис. … канд. політ. наук; спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – Київ, 2007. – 20 с.; Землюк В. Формування європейської ідентичності українців напередодні здобуття державної незалежності в 1991 році // Політологічні та соціологічні студії. – Т. ІІІ. / Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – С. 164–180; Землюк В. Етнопсихологічні й етнополітичні особливості ідентичності українців // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України: збірник наукових праць. – К.: 2007. – Вип. 34. – С. 93–110; Землюк В. Мотиви політичної самоідентифікації українців 1991 року // Сучасна українська держава: історичні імперативи становлення, тенденції та проблеми розвитку /

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України – К., 2007. – С. 61–84; Землюк В. Соціально-економічні чинники трансформації політичної ідентичності в Україні в роки „перебудови" // Гілея (Науковий вісник): збірник наук. праць. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 175–186; Іванов І. Ю. Феномен політичної ідентичності: політологічний аспект // Грані. – 2012. – №4. – Квітень. – С.139–142; Карась А. Громадянська ідентичність як чинник демократичного розвитку сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rethinkingdemocracy.org.ua/themes/Karas.html; Майборода О. М. Проблеми формування нової ідентичності української нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rdu-old.narod.ru/fbook_1/strat_2.htm; Маринович М. Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / за заг. ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 219–224; Онопко О. Соціально-політична ідентичність як фактор виникнення політичних міфів України // Наукові записки. – Серія „Культурологія". – 2010. – №5. – С.373 – 380; Поліщук Т. С. Формування української політичної ідентичності нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: s-journal.cdu.edu.ua; Решетніков Ю. Українська політична ідентичність: виклик поліконфесійності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nam.kiev.ua/confer/2007politprobl/rep_08.htm; Розумний М. М. Політика ідентичності: основні завдання та механізми реалізації. Наукова доповідь. – К.: Національний Інститут стратегічних досліджень, 2011. – 23 с.; Романчук О. Українська ідентичність: проблем більше, ніж здобутків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://universum.lviv.ua/archive/journal/2004/rom_3_06.html ; Стегній О. Динаміка політичної ідентичності населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.i-soc.com.ua; Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2011. – 311 с.; Тищенко Ю., Горобчишина С. Громадянське суспільство в Україні та „політика ідентичності" / Український незалежний центр політичних досліджень. – К.: [Агентство „Україна"], 2010. – 76 с.; Тищенко Ю. Про політику ідентичності: виборча кампанія до Верховної Ради України 2012 р. Аналітичний звіт. – К.: УНЦПД, 2012. – 14 с.; Толкачов О. Європейська ідентичність України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eu.prostir.ua/library/236196.html ; Федоренко О. А. Проблемні тенденції ствердження політичної ідентичності в українському суспільстві на початку XXI століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://teodor295.mylivepage.ru/wiki/1375 ; Яновська О. М. Політична ідентичність населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Politologia/10_87746.doc.htm

соціологів, культурологів, філософів, політологів, кожен з яких вивчав найближчі йому для розуміння явища і процеси, пов'язані з ідентичністю. Ці праці засвідчують, з-поміж іншого, розуміння дослідниками необхідності осмислення *нової* релігійної чи, приміром, національної або постколоніальної (як різновиду політичної) ідентичностей. З урахуванням цього, на мій погляд, інтерес викликають роботи М. Мариновича, у яких увага автора зосереджується на проблемі збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства і акцентується поліконфесійність нашого суспільства, яка є не тільки одним із важливих стримувальних чинників, що унеможливлюють розвиток фундаменталістських тенденцій, але й основною передумовою знаходження нової інтегральної релігійної ідентичності[39]. На особливу увагу заслуговують прикладні дослідження Т. Воропаєвої (проведені у рамках низки таких міжнародних наукових проектів Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, як „Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти"; „Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення"; „Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти" за підтримки Фонду „Відродження", Фонду Фрідріха Еберта, Фонду фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, Асоціації українських банків), у яких аналізується динаміка розвитку національної і релігійної ідентичностей у контексті взаємопов'язаності і взаємовпливу; розглядається процес ідентифікації як такий, що „нерозривно пов'язаний з когнітивною, емоційною, ціннісно-смисловою та поведінковою сферами особистості, зумовлений її потребами, мотивами, цілями і установками, опосередкований мовою, нормативно-звичаєвими, знаково-символічними, ідейно-образними та ціннісно-смисло-

[39] Маринович М. Проблема збереження релігійної ідентичності в умовах відкритого суспільства // Громадянське суспільство як здійснення свободи: центрально-східноєвропейський досвід / за заг. ред. А. Карася. – Львів, 1999. – С. 219–224.

вими системами культури"[40]. Але найбільшу увагу привертають результати досліджень ієрархії ідентичностей у свідомості віруючих УПЦ-КП і УПЦ (МП); дані щодо трансформації ідентичностей у різних соціальних, національних і регіональних групах, зміни у національній і європейській ідентичності населення України та ін. (див., наприклад, матеріали конференції[41]).

Серед досліджень, які дають поживу для розуму у ході осмислення політичних ідентичностей в Україні, безумовно, виділю бачення проблеми трансформації етно- і національної ідентичностей О. Майбородою і, зокрема, його ідеї щодо *кризи радянської ідентичності*, *руйнування етнічної ідентичності українців* і водночас актуалізації *пріоритетів етногрупової ідентичності* перед загальнонаціональною у контексті формування „нової ідентичності української нації". Не можна оминути увагою і дослідження Л. Нагорної „Національна ідентичність в Україні" (2002) і найперше тому, що якщо осмислення „нової ідентичності української нації" у О. Майбороди, з мого погляду, відбувається з одних позицій, то дослідження Л. Нагорної віддзеркалює інші світоглядні акценти – погляд на українську дійсність як на „проект Україна"[42]. Отже, ці (як й інші) наукові дослідження, я переконана, можна розглядати вже як своєрідні документи, у яких по-різному розставляються акценти і виокремлюються „больові точки" українського соціуму, а отже, по-різному відбувається постановка проблеми, пропонуються інструменти для її розв'язання, робляться прогнози і висновки.

Спектр поглядів на політичні ідентичності (їхню сутність і перспективи) в Україні постане ще більше ускладненим, якщо ми проаналізуємо бачення проблеми представниками, приміром, кримськотатарського, російського чи єврейського етносу або ознайомимося з останнім – другим – виданням книги П. Р. Магочія

---

[40] Воропаєва Т. Динаміка розвитку… [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kyrios.org.ua/kolonki/tetjana-voropaeva/5731-dinamika-rozvitku-natsionalnoyi-ta-religijnoyi-identichnosti-gromadjan-ukrayini-1991--2011-rr.html

[41] Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство. Конференція українських випускників наукового стажування у США. Львів, 18 – 21 вересня 2003 р. – Woodrow Wilson International Center for Scholars; Інститут Кеннана Київський проект, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kennan.kiev.ua/ Library/Books/Identity.pdf

[42] Див.: Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2002. – С. 8.

„Історія України: земля та її люди" (2010) й її україномовною версією „Україна: історія її земель та народів" (2012) або з „The Encyclopedia of Rusyn History and Culture" за редакцією П. Р. Магочія й І. Попа і її українським варіантом за назвою „Енциклопедія історії та культури карпатських русинів" (2010), які, є всі підстави твердити, є своєрідною *презентацією політики ідентичностей у дії.*

Ці, як й інші праці (зокрема, книга, в якій аналізуються приховані грані культурної онтології Донецька[43], чи дослідження польки М. Студенної-Скрукви[44]) додають до розуміння світу політичних ідентичностей в Україні і, зокрема, Донбасу, Донеччини на зламі XX–XXI століть, що є надзвичайно строкатим.

Досліджуючи цей світ ідентичностей, ми не можемо оминути увагою фантасмагоричну ідентичність *народу нізвідки* (обстоювану П. Р. Магочієм, І. Попом) чи *несучасну радянську ідентичність*, різноманітні *гібридні* й *неповні* ідентичності, що базуються на актуалізованому феномені *стертих*, *депортованих* або концентруються у таких назвах, як „Острів Крим" чи „Планета Донецьк", адже їх існування утруднювало й утруднює формування *загальногромадянської політичної ідентичності*. Підстави останньої підмінюються етноконфесійними, клановими, кастовими, груповими формами квазіполітичної самоідентифікації.

Осягнення глибини проблематики політичних ідентичностей в Україні передбачає подолання довгого наукового шляху. Кожні нові рефлексії над проблемою ідентичностей – новий кут зору і нові запитання, на які необхідно шукати відповіді в нових швидкоплинних реаліях (про що говорять, з-поміж іншого, публікації, присвячені „українській ідентичності", що з'явилися вже зовсім нещодавно – після початку у 2014 р. російсько-української війни[45]).

---

[43] Метафізика Донецька. Філософські есе. – Донецьк: Донецьке відділення Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, ТОВ „Східний видавничий дім", 2012. – 198 с.

[44] Студенна-Скруква Марта. Український Донбас: Обличчя регіональної ідентичності / Пер. А. Бондара. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2014. – 410 с.

[45] Див., наприклад: Дацюк С. Нариси української ідентичності: генералізація (частина 1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53df45911a0f1/; (частина 2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/53df45a29a7a7/

ІІ. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ У МІСЬКІЙ ГРОМАДІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАУВАГИ

Аналіз *ідентичності як феномену* (згідно з настановами Р. Брубейкера) колективної самості і як аспекту індивідуальності, а, крім того, додам, і як певної *рамки для політичної дії*, можна здійснювати на різних рівнях спільноти (суспільства), зосереджуючи увагу на тих чи інших співтовариствах (громадах), виокремлених за певною сукупністю ознак, зокрема, територіальних, гендерних, професійних, вікових тощо. *Співтовариство* (*громада*) – ментальний конструкт, щодо якого не можна застосувати вичерпний набір характеристик (ознак), оскільки кожне співтовариство формується і функціонує у специфічних соціокультурних, історико-політичних, економічних та ін. умовах, які й впливають на його конфігурацію, межі (кордони), суть, зумовлюють ізоляцію чи активну комунікацію з іншими співтовариствами, „накладання" одних співтовариств на інші, їх своєрідне перехрещення, внаслідок чого формуються складні комунікаційні мережі. Взаємодія на консенсусній чи конфліктній основі зумовлює особливості інституціоналізації (постійного самовідтворення і розвитку як ускладнення) ідентичностей співтовариства (громади).

Політичність стає ознакою співтовариства, коли воно починає продукувати смисли, які, резонуючи у публічному просторі, набувають значення. Тобто своєю поведінкою громада-суб'єкт викликає зміни у становищі інших співтовариств (громад), які функціонують у межах спільноти, пропонуючи зміну (більшою чи меншою мірою) *правил гри*.

За допомогою „територіальних ознак" можна виділити як окреме співтовариство місто, територіальну/міську громаду, законодавчі підстави функціонування якої закріплено у Конституції України (1996)[46], Законі України „Про місцеве самоврядування в

[46] Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

Україні" (1997)[47]. Основними ідентичностями (*колективними*), за якими можна аналізувати ту чи іншу громаду, є регіональна (локальна), расова, етнічна, гендерна, вікова, статусно-професійна, культурна, правова і політична. Крім того, важливою складовою аналізу локальних ідентичність є виокремлення і дослідження *індивідуальних ідентичностей.*

У дослідженні керуємося низкою теоретичних настанов:

1. Найперше, Н. Лумана[48] про те, що:

– поняття *індивід* використовується „як порожня формула для одного самого по собі висококомплексного факту", здатність комунікувати є ознакою лише комунікації як елементарної соціальної операції, яка, своєю чергою, встановлюється через синтез трьох відмінних селекцій: селекції інформації, селекції повідомлень цієї інформації і селективного розуміння чи ж нерозуміння повідомлення і його інформації;

– комунікативна система є автопоетичною у тому сенсі, що всі її елементарні частини виробляються і відтворюються самі собою, при цьому зрозумілим є те, що комунікація відбувається у зовнішньому середовищі системи і в залежності від відмежувань, що накладаються зовнішнім середовищем;

– комунікація – закрита система;

– комунікація не має цілі;

– тільки комунікація може впливати на комунікацію і виправляти її;

– комунікація веде до загострення питання. Усі комунікації – ризиковані;

– альтернативний стан виникає лише внаслідок комунікації, яка створює дві версії: Так-формулювання і Ні-формулювання, спонукає до селекції (долається точка біфуркації). У цей момент закладено аутопойєзис системи, який гарантує продовження її подальшого існування;

---

[47] Закон України. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page

[48] Луман Н. Что такое коммуникация? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2954

– „цінність втягнута в комунікацію імплікацією";

– дискутують не про цінності, а переваги, інтереси, положення, програми. Утім, „ціннісна семантика придатна для наочного представлення основних положень соціальної системи для власного вжитку";

– комунікаційні системи „тематизують індивідів, й у цьому випадку свідомість звикає до улюблених слів, розповідей певних історій і до того, що вона часто ідентифікує себе із комунікацією". Свідомість „шалено танцює… довкола слів";

– свідомість і комунікація – дві аутопойєзисні системи, які не „змішуються", але змінюються в порядку коеволюції;

2. Ідеями Р. ван Діка[49], що ідентифікація – це належність об'єкта до певного класу („ідентифікація себе як члена групи"). Вона (згідно із Н. Еллемерсом, П. Кортекаасом і Дж. Оуекерком[50]) включає три компоненти:

– когнітивну ідентифікацію (усвідомлення членства в групі; самокатегоризація, самовизначення*, осмислення себе *як члена групи*),

– оціночну ідентифікацію (позитивна чи негативна оцінка, яка асоціюється із членством; сприйняття атрибутів, які приписуються групі сторонніми людьми),

– афективну ідентифікацію (емоційна прив'язаність до групи, *ідентифікація з групою***);

– мотиваційну ідентифікацію (поведінкове підтримання/ непідтримання цінностей, цілей групи).

Алгоритм виявлення і дослідження політичних ідентичностей у місті/міській громаді як політичному співтоваристві повинен, на нашу думку, включати вивчення усієї сукупності обставин їх формування, суті й перспектив трансформації.

---

[49] Ван Дік Р. Преданность и идентификация в организации / Пер. с нем. – Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2006. – С.31, 32.

[50] Ellemers N., Kortekaas G., Ouwerkerk J. W. Self-categorisation, Commitment to the Group and Group Self-esteem as Related but Distinct Aspects of Social Identity // European Journal of Social Psychology. – 1999. – Vol. 29. – P. 372.

* Порівняймо з англ.: *self-categorization, self-labeling, self-definition*.

** Порівняймо з англ.: *attachment, sense of belonging*

1. Найперше, місто/міську громаду варто характеризувати, взявши до уваги такі чинники, як:

– час виникнення міста і здобуття ним, власне, міського статусу;

– підстави зміни назви міста (динаміка топоніму);

– сучасну геополітичну локалізацію у межах держави як політичного утворення (розташування на Сході, Заході, Півночі, Півдні, у Центрі): локалізація у геополітичному просторі (прикордонне/„внутрішнє" місто) зумовлює наближеність/віддаленість міста від *іншого* – зовнішнього „ворога" чи „друга" (значущого/ незначущого, нейтрального); від столиці як політичного центру держави; від найближчих і віддалених *своїх* тощо;

– нинішню політико-адміністративну вагу міста (ступінь політичної автономності/підпорядкованості: столиця, обласний, районний центр, місто районного, обласного, столичного підпорядкування та ін.).

Аналіз процесу формування міста – це не лише фіксація часу здобуття міського статусу („літописне" тобто „старе" місто чи, навпаки, „молоде"), але й аналіз даних щодо „прав" міста/міської громади (приміром, володіння/користування Магдебурзьким правом, тобто правова ідентичність), відповідь на питання про сталість меж/кордонів міста (з урахуванням ступеня урбанізації його окраїнних районів і якості населення за критерієм „сільське/ міське"), його внутрішню структуру (поділ на адміністративні райони) тощо.

Топонім (назва міста) – один зі своєрідних ідентитетів, який по-своєму розповідає про долю міста в ході розвитку історико-політичного процесу. В одних випадках назви залишалися незмінними з часу виникнення поселення і здобуття ним міського статусу. Назви таких міст віднаходимо в літописних та інших стародавніх джерелах (наприклад, *Київ, Львів, Луцьк, Ужгород, Чернівці, Чернігів, Черкаси* та ін.). В інших випадках зміна топоніму може бути віддзеркаленням найрізноманітніших політичних процесів. На українських землях, приміром, це відбувалося внаслідок:

– завоювання території однієї держави іншою, що тягне/тягло за собою зміну кордонів і перепідпорядкування місцевої влади

новому центру, а крім того, зумовлювало заміну одних топонімів іншими (так, перебуваючи під владою Корони Польської, сучасне місто *Хмельницький* іменувалося *Плоскирів* /до 1793 р./, у складі Російської імперії і СРСР /до 1954 р./ – *Проскурів*, зрештою, з 1954 року стало називатися, власне, *Хмельницький*);

– зміни сил при владі (про що твердить відмова /у 1924 р./ від топоніму *Єлисаветград* на користь *Зінов'євськ*, а згодом /у 1934 р./ перейменування міста на *Кіровоград*);

– політики русифікації (яскравий приклад – зміна топоніму *Рівне* на *Ровно*);

– ідеологізації простору держави через закріплення на рівні топонімів імен нових „героїв" та своєрідне „відрізання минулого" (що свого часу зумовило такі перейменування: *Луганське – Ворошиловград*, *Катеринослав – Дніпропетровськ*);

– українізації назви міст на територіях, здобутими СРСР у ході Другої світової війни (про що дозволяють твердити два випадки у совєтський період: вищезгадане перейменування *Проскурова* у *Хмельницький* та /у 1962 р./ *Станіславова, Станіслава* на *Івано-Франківськ*).

Таким чином, важливим є відстеження процесу зміни міського топоніму і аналізу причин, унаслідок яких це відбувалося, адже, приміром, політизація топоніму так чи інакше впливала на політичну свідомість мешканців міста.

Аналіз особливостей геополітичної локалізації міста у межах держави викликана тим, що ідентичність мешканців міських громад формується й змінюється під впливом груп чинників, зумовлюючи певну унікальність кожного міста/міської громади (case-study). Унікальністю низки українських обласних центрів є те, що деякі з них є центрами внутрішніх областей (*Дніпропетровська, Кіровограда, Полтави, Тернополя, Хмельницька, Черкас*) держави, а інші – центрами областей, локалізованих у прикордонні. Саме прикордонний статус по-своєму ускладнює кількісно-якісні характеристики феномена *політична ідентичність* у міських громадах, що, своєю чергою, зумовлюється потужними зовнішніми викликами із-за кордону – Російської Федерації, Молдови, Румунії, Білорусі, Польщі, Угорщини чи Словаччини.

Такі виклики базуються на низці найрізноманітніших чинників: *етнонаціональних* (за умови розділеності кордоном людського ресурсу, який у своїй етно- й націоідентифікації спирається на одні й ті самі ідентитети), *церковних* (проголошення церквою сусідньої країни своєї виняткової канонічної юрисдикції на території України), *геополітичних* (за умови прийняття/неприйняття усім населенням країни чи його сегментами політичних, культурних та ін. цінностей, випродукуваних у лоні західної чи не-західної цивілізацій і, відповідно – обстоювання тих чи інших зовнішньополітичних орієнтирів держави/регіонів), *соціальних* (переорієнтація населення прикордонних регіонів на вищі соціальні стандарти життя, характерні для країн ЄС, що межують з Україною), *інформаційних* (переформатування державами інформаційного простору сусідніх держав з метою ідеологічної обробки виокремлених таргет-груп), *транскордонних* (наприклад, функціонування вільних економічних зон), *чиннику лідерства* (в основі якого – орієнтири місцевої політичної, управлінської, економічної та ін. еліти на зовнішньополітичні центри впливу; особливості політичних відносин місцевої еліти з політиками, елітою центру України), *ресурсному* (зорієнтованість місцевої економіки на джерела сировини й ринки всередині/зовні країни), *військово-політичному* (проникнення на територію України іноземних спецслужб, наслідком чого стає зруйнування системи обороноздатності держави, деградації системи безпеки, порушення суспільної рівноваги, дестабілізація політичної ситуації) тощо.

У кожному окремому випадку кількість, якість і наслідки зовнішнього впливу є відмінними, але те, що вони не є такими, які можна ігнорувати в ході вивчення політичних ідентичностей мешканців відповідних регіонів України, свідчать події 2014–2015 рр. (анексія Росією Криму, сепаратистські виступи на Донбасі і введення в регіон російських військ, терористичні акції в Одесі, Харкові; постання феноменів зрадництва, колабораціонізму, зміни громадянської ідентичності на „новоросійську", „ДНРівську" чи „ЛНРівську", від'їзд/евакуація етнічних поляків із підконтрольних бойовикам територій до Польщі тощо). З урахуванням цього, важливим є аналіз розуміння суміжними з Україною державами сутності феномену тієї чи іншої (соціальної,

культурної, політичної) ідентичності і, передовсім, Росією (у світлі російського агресії проти України).

Варто брати до уваги зовнішні впливи (впливи середовища) й в історичній ретроспективі (відповідно до твердження Г. Беста, що „історія має значення”[51]), оскільки вони – ґрунт для появи сучасних суперечностей ідентичностей. Місто, регіон, держава – своєрідне перехрестя минулого й сучасності, відбиток процесів ідентифікації й самоідентифікації, продукт політики і певної спонтанності, згусток ідентичностей, які витворювалися часто-густо у стані „вимушеної кооперації”, що призводило до постання таких феноменів, як *вдавана ідентичність*, *криза ідентичності*, *суперечності ідентичності*, *масова патологія ідентичності* та ін. Ретроспектива свідчить, що упродовж століть ті, чиє мислення виходило за межі як держав-імперій (в минулому чи на конкретний політичний момент), так і за межі континентів, пропонували людству власні сценарії розвитку і набір своїх поглядів на народи/нації і, зокрема, – специфічним чином обстоювали їх ціннісну ідентифікацію (історичні і неісторичні народи – Г.-В. Ф. Гегель; революційні і контрреволюційні нації – К. Маркс, Ф. Енгельс), обмірковували інструменти своєрідного „перепозначення” ідентичностей, приміром, – за допомогою пролетарської революції (Г.-В. Ф. Гегель, К. Маркс). Нині активно експлуатуються ідентитети „держава-аутсайдер”, „держава, що не відбулася”, тощо.

Щодо середовища, в якому безпосередньо розгортався процес самоідентфікації мешканців України, то воно характеризувалося присутністю ідентифікатора (авторитарного правителя і держави, яка панувала над українськими землями), який оцінював і позначав „свій” простір, керуючись виключно власними інтересами. Відтак особливості політичного процесу на території України, наприклад, впродовж XVI–XIX століття (точніше – політичні колізії початку Нового часу й подальших періодів) були своєрідною „точкою відліку” для постання численних міфів як основи для діяльності правителя/ідентифікатора, який, загарбуючи землі і пишучи

[51] Бест Г. История имеет значение: измерения и детерминанты национальной идентичности населения и элит европейских стран // Полития. – 2012. – №2. – С.20 – 43.

„історію переможця", не тільки вдавався до насаджування власного кута зору на події, що мали місце, але й фактично узурпував право ідентифікувати загарбані землі та їхніх мешканців, препаруючи не лише етнічну тожсамість, але й релігію й віру, надавав чи позбавляв права проживання у тих чи інших регіонах. З низки явищ і феноменів, що постали саме у XVI–XIX століттях (козацтво, Берестейська унія, міф „переяславського возз'єднання двох братніх народів", поділ України на Лівобережну і Правобережну в часи Руїни, „Новоросія", „Малоросія", Хмельниччина, гайдамаччина, „смуга єврейської осілості" та ін.), одні до сьогодні – своєрідні „маркери стійкості" українства, інші – „родимі плями" залежного минулого, які заявляють про себе на початку XXI століття. Не переобтяжений демократичними цінностями сучасний ідентифікатор, як і його фінансова, ідеолого-інтерпретаторська та ін. обслуга, завданнями якої є підтримка діяльності „ідентифікаційних механізмів", у ході обстоювання і здійснення імперської політики ідентифікації послуговується міфами, коріння яких заглиблене саме в події XVI–XIX століття (див., наприклад, про міф „прогресивності імперій"[52]): міф слугує своєрідним ідентитетом для „перепозначення" територій на сучасному розвитку людської цивілізації.

Загалом, історико-політична ретроспектива віддзеркалює:

а) проблему полісуб'єктності процесу ідентифікації: наявність різного роду ідентифікатор(рів) й особистості/групи, яка прагне самоідентифікації;

б) суть процесу ідентифікації/ідентифікаторства – через комунікацію зі „своїми" і „чужими", підставою для розрізнення яких ставала мова, етнічність/національність, віра, історичне минуле (пам'ять про нього), співжиття на одній території і „обмін культурами" тощо;

в) відмінність способів ідентифікації представників пануючого соціуму й поневоленого (колоніально-залежного);

г) особливості „ідентифікаційних теорій", що поставали на основі специфічної *політики ідентифікації* в українських землях сусідів, зокрема, росіян, яка здійснювалася у руслі імперсько-

[52] Див., наприклад: Петр Толочко. Без империй прогресс невозможен // Foreign affairs chronicles. – 2013. – №1. – С.21–30.

загарбницької традиції, спираючись на випродуковані міфи, й впроваджувалася за допомогою найрізноманітнішого асиміляційного інструментарію.

XIX – початок XX століття залишило цілу низку „відчуттів" етнічних українців щодо себе самих і „своєї" землі: *земля страху* (М. Гоголь), *наша Україна* (Т. Шевченко), Україна як *перехідний член* від Росії до Південно-Східної Європи (М. Драгоманов), Україна *між Росією і Польщею* (Б. Грінченко, І. Франко, М. Міхновський, Т. Зіньківський) або – *між Сходом і Заходом* (В. Липинський), Україна – *країна границь* (С. Рудницький).

XX століття засвідчило розширення підстав для ідентифікації й ускладнення спектра ідентитетів, серед яких на чільне місце вийшли ідеології (найперше, нацистська, комуністична*, ліберальна, консервативна тощо), нації, імперська належність (ідентитет базувався на факті перебування українських земель у складі двох імперій). Наслідком чого став, з одного боку, бурхливий процес державотворення (про що свідчило стрімке кількісне зростання наприкінці XX століття, приміром, членів ООН); з іншого – війни (зокрема, Перша й Друга світові, громадянські), революції й перевороти як наслідки вироблення і втілення різноманітних геополітичних стратегій і безпосередніх політичних рішень і дій (переконлива ілюстрація/аргумент – нові системи розмежувань „себе" від „чужих": Берлінська стіна, „забор" між Ізраїлем і Палестиною, США і Мексикою, „забори", про необхідність яких у 2015 р. заговорили члени ЄС під тиском біженців із країн Близького Сходу тощо).

Варіативність ідентитетів, більшою чи меншою мірою закорінених у минулому, в нинішніх геополітичних проектах нескінченна. Тому, наприклад, православ'я у поєднанні з особливостями вживання мов в Україні породило ілюзію/політику „русского мира". Російська націоналістична, шовіністична свідомість відродила „проект „Новоросія" і породила „Кримнаш", а також терористичні організації „ДНР" і „ЛНР".

---

* Після перевороту 1917 р. в Росії більшовики „ідентифікували" за допомогою „вірних ленінців", „пролетарської диктатури", „комбідів", „Донецько-Криворізької республіки", „куркулів", „робітників, селян і робітничо-селянської інтелігенції", „українських буржуазних націоналістів", „ворогів народу", „трудящих", „совєтського народу" і т. п.

Аналіз політико-адміністративної ваги міста передбачає дослідження процесу набуття/втрати містом ступеня політичної автономності/підпорядкованості у період „тотального часу": від здобуття населеним пунктом статусу „адміністративного центру" щодо інших населених пунктів (тобто відстеження шляху набуття „адміністративного досвіду"), інших статусів – міста, столиці, обласного чи районного центру, статусу міста районного, обласного, столичного підпорядкування тощо.

Набуваючи тих чи інших політико-правових характеристик, місто й ті чи інші покоління його мешканців змінюють одні зі своїх ідентитетів, залишаючи при цьому незмінними деякі інші. Дослідницьке завдання має полягати у тому, щоб виокремити й проаналізувати особливості й акценти цього процесу.

2. Для розуміння підстав вибору на користь тієї чи іншої ідентичності важливим є дослідження соціокультурних, економічних (згідно з настановою Акерлофа щодо „економіки ідентичності") умов проживання тієї чи іншої міської громади, оскільки саме економічний, соціокультурний контекст (зумовлюючи, приміром, брак освіти й знань) впливає на конституювання економічних і соціальних ідентитетів, соціокультурних можливостей й відданість індивідів тим чи іншим цінностям, зрештою, зумовлює політичний потенціал того чи іншого міста, регіону, політичну поведінку політичних суб'єктів, їхній електоральний і геополітичний вибір, створює підґрунтя, яке уможливлює політичні маніпуляції, постання й побутування тих чи інших політичних міфів тощо. Важливою є увага до аналізу міграційних процесів (добровільних чи насильницьких – унаслідок війн), до членів громади, які (дещо перефразуємо Ю. Крістєву) „не мають однієї основної мови, а мають кілька різних мов, через це у них нема чітко фіксованої ідентичності, а є множинність ідентичностей, не одне місце проживання, а кілька і т. д."[53].

Ідентичність (у т. ч. політична), сформована в конкретних соціокультурних умовах, має багато зрізів, які є наслідком

[53] Юлия Кристева: изоляция, идентичность, опасность, культура… // Вестник Европы. – 2005. – №15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/vestnik/2005/15/kri26.html#top

„особистого досвіду ідентичності", проявом „вимушених ідентичностей" (приміром, на захоплених територіях, для тих, хто не „торгує ідентичністю", але має страх виходу за межі власної ідентичності) і „легко сприйнятих" ідентичностей індивідів, які слабко усвідомлюють свою відповідальність, уникають самовідповідальності за події в локальному соціумі, зрештою, – кризи ідентичностей. Умови підштовхують індивіда до мімікрії, яка допомагає, в одних випадках, просто вижити в оточуючому середовищі (приховування, приміром, належності до ЛГБТ спільноти), в інших – самореалізуватися тощо. Тобто суспільство блокує індивіда і не дає йому шансів на самовираження, на пізнання себе, мінімізує індивідуальний простір свободи. Останній зазнає „стискування" тим більше, чим менш демократичне суспільство. В умовах браку свободи і демократії ідентифікатор прагне уніфікувати простір і його мешканців. Свободи вибору немає. Бракує самопрезентації. Ідентичності – залишаються невиявленими, латентними, що у кризові періоди розвитку соціуму/держави може призвести до своєрідного „ідентифікаційного вибуху", який проявляється у низці процесів і феноменів – від утворення нових держав, церков, рухів до постання нових політичних партій.

3. У ході дослідження політичних ідентичностей важливим є аналіз релігійних ідентичностей членів міських громад, оскільки релігія у сучасному світі є значним політичним ресурсом: згідно із даними соціологічного опитування, проведеного 25 – 29 квітня 2014 року Центром Разумкова[54], рівень релігійності українського суспільства залишається високим – віруючими себе визнали 76% громадян (у 2013 році – 67%)[55]. При цьому за показником довіри Церква посідає перше місце серед інших суспільних і політичних інститутів.

Прикметним є й те, що лише 22% опитаних заперечують будь-який вплив релігії на життя українського соціуму, а 65% – не погоджуються з цим[56]. Тобто переважна більшість суспільства

[54] Україна – 2014: суспільно-політичний конфлікт і церква (інфомаційні матеріали). – К., 2014. – С.15.

[55] Там само.

[56] Там само.

усвідомлює вплив релігії на суспільні процеси. 69% вважають релігію „одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури", 34% переконані, що релігія є „елементом політичного життя", 31% опитаних вважає, що церква і релігія мають бути національно орієнтовані, 13% підтримували ідею запровадження інституту державної церкви[57].

Про політизацію Церкви в Україні по-своєму говорить той факт, що 74% опитаних вважали, що Церква повинна „завжди ставати на бік людей та боронити їх від свавілля влади", а 7% погоджувалися з твердженням, що Церква має захищати насамперед владу, оскільки „немає влади, щоб не була від Бога"[58]. Тобто Церква розглядалася як інструмент боротьби у площині „суспільство – влада". При цьому 3% опитаних відзначали, що „я прислухаюся до тих політичних думок та ідей, що пропагуються в моїй політичній організації"[59].

Якщо взяти до уваги, що 70% опитаних ідентифікували себе православними, то, відповідно, саме православні конфесії були найбільш впливовими. У зв'язку з цим показово, що якщо у 2010 році серед опитаних кількість вірних УПЦ-КП була меншою, ніж кількість вірних УПЦ (МП), відповідно, 15% і 24%, то у квітні 2014 (після Майдану, анексії Росією Криму і вторгнення на Донбас) 22% опитаних ідентифікували себе прихильниками УПЦ-КП, а 17% – УПЦ (МП)[60].

Про політизацію РПЦ і її частини УПЦ (МП) говорить той факт, що патріарх Московський Кіріл І став політичним діячем (у 2012 році „Независимая газета" віддала йому шосте місце у рейтингу 100 провідних політиків) і посів центральне місце у проекті „русского мира"[61]. Акцент на мові і релігії (православній) як ідентитетах російськості став підґрунтям для постання міфу

---

[57] Україна – 2014: суспільно-політичний конфлікт і церква (інфомаційні матеріали). – К., 2014. – С. 16.

[58] Там само. – С. 17.

[59] Там само.

[60] Там само. – С.15.

[61] Джеймс Шерр. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение: влияние России за рубежом / Пер. с английского ; Королевский институт международных отношений Chatham House, Центр Разумкова. – К.: Заповіт, 2013. – С. 89.

„русского мира", межі якого російська влада спробувала розширити і на територію України.

Політична роль РПЦ і її крила УПЦ (МП) проявилася у 2014 році у визнанні і підтримці військової агресії Росії проти України, у схилянні священиками УПЦ (МП) українських моряків у Криму до зради Батьківщині, у підтримці на Сході України проросійських радикальних рухів, співпраці із сепаратистами[62]. На переформатування свідомості російськомовних українців спрямовані обстоювані РПЦ гасла – „відданості православ'ю", „русскому миру", „русской культуре", „великой истории" і т. п.

Таким чином, на прикладі УПЦ (МП) видно, що Церква сьогодні є політичним інструментом й агентом впливу сусідньої держави. Її участь у політиці ідентифікації українських громадян є незаперечною, а отже, дослідження ідентичностей потребує вивчення церковного впливу.

Загалом, релігія і церква – інститути в механізмі ідентифікації, якими широко послуговувалося індустріальне суспільство. Намагання зберігати й підносити їхню роль в умовах постіндустріальних, постінформаційних тенденцій означає по-своєму „консервувати" ситуацію в державі, регіоні, гальмувати чи навіть блокувати розвиток і держави, і суспільства, й кожного окремого індивіда.

4. Простір міста – важлива складова аналізу політичних ідентичностей міста/міської громади. Його вивчення уможливлює розуміння специфіки умов функціонування міської громади, історичних/сучасних підстав її політичної самоідентифікації.

У просторі міста все: колір, звук, зображення та ін. – є тим чи іншим символом, який, відповідно, має значення. Дизайн простору „говорить" не лише про особливості сприйняття, характерні для тієї чи іншої громади, про ступінь її автономності/залежності, але й про ступінь та джерела її самоорганізації, про можливість чи заборону дискусії, про особливості самоуправління чи керованості та ін.

„Місця пам'яті"/„священні місця" – важливий важіль у складному механізмі управління свідомістю, її упокорення чи „підтримки в тонусі". „Запрограмована" на демократичний чи

[62] Джеймс Шерр. Жесткая дипломатия и мягкое принуждение...

авторитарний (або й тоталітарний) політичний процес свідомість „мас", „народу", „натовпу", „електорату" чи „громади" повинна утримувати ті чи інші факти задля того, „щоб це не повторилося", або „щоб щось, врешті-решт, змінити", чи „щоб берегти цю цінність, як зіницю ока, і зберегти навічно таке значиме (для нас, для народу, для нашої нації, для…) надбання" і т. п. Уявлення про минуле опосередковує наші реакції як на виклики сьогодення, так і з майбутнього.

Але пам'яттю, як правило, утримується тільки те, що змушує/змушувало індивіда чи колектив переживати, викликає/викликало сильні емоції, стан афекту. Щоб примусити пам'ятати щось на колективному рівні, потрібно „не давати пам'яті вмерти", постійно підживлювати колективні емоції, „потребу в минулому, і його героях". Потрібно зв'язати покоління спільними невмирущими переживаннями, докладати зусиль до символічної мобілізації нащадків, щоб минуле залишалося важливим–значущим–цінним в умовах кожної нової повсякденності, а особистість, відповідно, причетною.

У площині „стимул – реакція" місця пам'яті – підходящий інструмент для розбурхування переживань, інструмент символічної мобілізації. Для управління чиєюсь свідомістю важливо інструмент впливу/управління монополізувати (що, приміром, в совєтський час відбувалося не тільки з місцями пам'яті, але й з підручниками, літературою, мистецтвом, спортом, зі всією інформаційною сферою, в якій різними способами, але тотально поширювався/насаджувався один-єдиний – правильний – наратив з вивіреними акцентами, тощо. Нині у Росії тоталітарний наратив насаджується за допомогою творення образів „русского мира", виробництва „духовних скреп" / „спасибо деду за победу"/, „правильної риторики" – антифашистської, яка „викриває фашистську хунту в Києві" та ін.), щоб навчити „правильно поминати", „правильно пам'ятати", „правильно оцінювати і возвеличувати", а ще – притлумити, відтіснити на маргінес, або й, якщо вдасться, зовсім вилущити з пам'яті індивідуальні спомини і переживання, відібрати індивідуальну пам'ять: „ми" не має складатися із індивідуальних оригінальних й унікальних „я", із приватних меморіальних інтелектуальних комплексів (тих, які не вписуються у

запропонований монополістом), а має бути індивідуально-безликим і здатним видавати „правильну реакцію". Громада, що функціонує на недемократичних засадах, не є власне громадою. Простір міста – форма, яка допомагає упокорити „живий ресурс" і забезпечити його відтворення у вигляді, який найбільше придатний для використання елітою.

5. Важлива складова аналізу політичних ідентичностей – свята (як своєрідний зріз свідомості його мешканців), які мають значення для міської громади і, відповідно, нею святкуються. Участь у святі (ритуалі) – поведінкова підтримка традиції, поведінкова ідентифікація.

6. Своєрідним маркером політичних ідентичностей мешканців міста (еліти і пересічних мешканців) є їхня участь у загальнодержавних політичних процесах і, зокрема, участь у референдумах, виборчому процесі, партійному будівництві тощо. Окрім цього, виявленню найвагоміших ознак політичних ідентичностей має посприяти дослідження участі представників міської громади у місцевих/регіональних політичних процесах, аналіз політичних сил (іноді – радикально налаштованих), які беруть участь у процесі відтворення–формування–насаджування ідентичностей у локальному соціумі.

7. Зрештою, вагомим маркером політичної ідентичності є самоідентифікація представників міської громади у просторі і часі, індивіди, які балансують між знанням і незнанням, потрапляють у пастки ірраціонального, в епіцентр пропаганди, інших інформаційних впливів, пристосовуючи свою ідентичність до середовища, у якому потрібно або просто вижити, або розвиватися і самореалізуватися тощо.

Цей маркер важливо доповнити „поглядом з боку", поглядом *Іншого* (у найрізноманітніших іпостасях).

Таких, основних, складових аналізу процесу становлення і трансформації політичних ідентичностей за тих чи інших обставин може бракувати для реставрації „картини політичних ідентичностей", оскільки, беручи до уваги особливості тих чи інших місцевих режимів (впроваджувану ними політику ідентичностей), специфіку зовнішніх впливів (інформаційних, економічних, силових та ін.), можна виокремити й інші чинники, вага яких у ході становлення і

зміни (спрощення, ускладнення) політичної ідентичності у конкретній ситуації буде визначальною.

У ході вивчення політичних ідентичностей локального соціуму доцільним є використання методу *case-study*, а також таких методів, як: *історичний* – для аналізу еволюції середовища, у якому відбувалися комунікації; порівняльний – для порівняння (у разі необхідності виокремлення специфіки) „випадків локальних соціумів”*; контент-*аналіз* (кількісний і якісний) для дослідження змін у політиці ідентичностей; *подієвий аналіз* – для виокремлення і розуміння „акцентів” політичного процесу. Крім того, використання *біографічного методу* по-своєму уможливлює розуміння зміни поведінки, рішень, оцінок як представників еліти локального соціуму, так і пересічних його членів. Продуктивність виявляє і *метааналіз* як узагальнений аналіз результатів досліджень (історичних, статистичних, економічних, правових тощо) у тій чи іншій сфері з визначенням тенденцій для різноманітних умов.

* Так, наприклад, для увиразнення ситуації із політичними ідентичностями в Україні доцільним є порівняння ідентичностей мешканців міст на основі бінарних порівнянь: „старих”/„літописних” (*Чернігів, Чернівці*) і „нових”/модерних (*Одеса, Луганськ* і *Донецьк,* які, відповідно, здобули статус міста наприкінці XVIII, XIX і на початку XX ст.). І тут маємо своєрідний наголос: саме „наймолодші” міста – *Луганськ* і *Донецьк* – у 2014 році заявили про себе як середовища, мешканці яких виявили найбільшу готовність до констатації ідентичностей, які є новітніми, а також аномальними для України („ДНРівська” й „ЛНРівська”).

ІІІ. ІНФОРМАЦІЙНА СКЛАДОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

Джерела до вивчення політичних ідентичностей міста Донецька доволі різноманітні. Представлені вони офіційними документами влади (центральної і місцевої), архівними матеріалами, матеріалами періодичних видань (на друкованих носіях і в Інтернет-версіях), різноманітними ресурсами Мережі, знаково-символічною системою міста, комунікативними каналами (зокрема, громадянського суспільства), народною і художньою творчістю представників безпосередньо локального соціуму тощо.

Серед офіційних документів увагу привертають, найперше, постанови Верховної Ради України, які стосувалися безпосередньо Донеччини і, зокрема, ті, якими переглядалися межі міст (наприклад, Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991 №1654-XII „Про зміну меж міста Макіївки Донецької області") чи змінювалося їхнє підпорядкування (див.: Постанова Верховної Ради України від 06.12.1991 №1943-XII „Про віднесення міста Вугледар Донецької області до категорії міст обласного підпорядкування"), що дозволяє простежити і проаналізувати процес територіально-адміністративних змін у межах Донецької області і, відповідно, зміни у політичному статусі міста Донецька як обласного центру – політичну вагу міста в регіоні. Зокрема, встановлено, що впродовж грудня 1991 – лютого 2014 років Верховною Радою України межі чи статус населених пунктів на Донеччині переглядалися з такою динамікою:

– у 1991 р. – двічі (щодо зміни меж Макіївки[63] і віднесення міста Вугледара до категорії міст обласного підпорядкування[64]);

---

[63] Про зміну меж міста Макіївки Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 11.10.1991 № 1654-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1654-12

[64] Про віднесення міста Вугледар Донецької області до категорії міст обласного підпорядкування, Постанова Верховної Ради України від 06.12.1991 № 1943-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1943-12

– у 1992 р. – тричі (щодо віднесення мст Світлодарське до категорії міст районного підпорядкування[65], а міст Жданівки, Докучаєвська, Новогродівки до міст обласного підпорядкування[66]; щодо зміни меж Горлівки[67]);

– у 1993 р. – двічі (щодо зміни меж міст Родинське[68] і Комсомольське[69]);

– у 1999 р. – один раз (щодо зміни меж міста Соледара[70]);

– у 2000 р. – один раз (щодо зміни меж міста Авдіївки[71]);

---

[65] Про віднесення селища міського типу Світлодарське Донецької області до категорії міст районного підпорядкування і присвоєння йому найменування місто Світлодарськ, Постанова Верховної Ради України від 26.06.1992 № 2508-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2508-12

[66] Про віднесення міст Жданівки, Докучаєвська і Новогродівки Донецької області до категорії міст обласного підпорядкування, Постанова Верховної Ради України від 26.06.1992 № 2507-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2507-12

[67] Про зміну меж міста Горлівки Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 06.03.1992 № 2177-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2177-12

[68] Про зміну меж міста Родинське Красноармійської міськради Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 17.11.1993 № 3618-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3618-12

[69] Про зміну меж міста Комсомольське Старобешівського району Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 04.06.1993 № 3259-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3259-12

[70] Про зміну меж міста Соледар Артемівської міської ради Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 08.07.1999 № 867-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/867-14

[71] Про зміну меж міста Авдіївка Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 21.12.2000 № 2197-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2197-14

– у 2002 р. – один раз (щодо зміни меж міста Артемівська[72]);

– у 2003 р. – один раз (про віднесення смт Миколаївки до категорії міст[73]);

– у 2011 р. – один раз (щодо зміни меж міста Маріуполя і меж кількох районів області[74]). Ці дані найперше дозволяють твердити про поглиблення процесів урбанізації, а отже, і про зміну соціальних статусів й, відповідно, цінностей та ідентичностей мешканців населених пунктів регіону.

Показовим є те, що низка постанов, які були ухвалені Верховною Радою України, передбачали найменування/перейменування чи відновлення найменування населених пунктів Донеччини: у 1992 р. відповідні постанови ухвалювалися один раз (перейменування Світлодарське у Світлодарськ[75]), у 1999 р. – тричі (щодо назв новостворених населених пунктів у Костянтинівському[76] та Красноармійському[77] районах, відно-

---

[72] Про зміну меж міста Артемівська Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 26.12.2002 № 376-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/l aws/show/376-15

[73] Про віднесення селища міського типу Миколаївка Слов'янської міської ради Донецької області до категорії міст, Постанова Верховної Ради України від 18.11.2003 № 1246-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1246-15

[74] Про зміну і встановлення меж міста Маріуполь, Володарського, Новоазовського і Першотравневого районів Донецької області, Верховна Рада України; Постанова, План від 20.12.2011 № 4179-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/ laws/show/4179-17

[75] Про віднесення селища міського типу Світлодарське Донецької області до категорії міст районного підпорядкування і присвоєння йому найменування місто Світлодарськ, Постанова Верховної Ради України від 26.06.1992 № 2508-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2508-12

[76] Про присвоєння найменування новоутвореному населеному пункту Костянтинівського району Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 08.07.1999 № 873-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/873-14

[77] Про присвоєння найменування новоутвореному населеному пункту Красноармійського району Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 08.07.1999 № 869-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/869-14

влення назви „Чермлик”[78]), у 2003 – один раз (перейменування Слов’яногірська у Святогірськ)[79]; у 2004 р. – один раз (перейменування села Добровілля у Богоявленка[80]). Що свідчить, передовсім, про своєрідне посилення релігійної складової у топоніміці регіону – збільшення кількості населених пунктів із назвами, пов’язаними із релігією чи вірою.

Серед рішень Верховної Ради України, які стосувалися Донеччини, увагу привертають ті, які впливали на соціально-політичні чи економічні процеси в регіоні. Зокрема, у 1999 р. Верховна Рада України 1 липня прийняла Постанову №793-XIV „Про внесення до порядку денного засідання Верховної Ради України питання про погашення заборгованості шахтарям та інвалідам шахт „Комсомолець” і „Гагарина” в/о „Артемвугілля”, м. Горлівки Донецької області”[81]; 13 вересня 2001 р. – Постанову №2676-III „Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для розслідування причин та обставин вбивства журналіста, генерального директора інформаційної телерадіокомпанії ІРТК „ТОР” м. Слов’янська Донецької області

[78] Про відновлення селу Заможне Тельманівського району Донецької області колишнього найменування, Постанова Верховної Ради України від 15.12.1999 № 1304-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1304-14

[79] Про перейменування міста Слов’яногірська Слов’янської міськради Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 15.05.2003 № 815-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/815-15

[80] Про перейменування села Добровілля Мар'їнського району Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 05.02.2004 № 1469-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1469-15

[81] Про включення до порядку денного засідання Верховної Ради України питання про погашення заборгованості шахтарям та інвалідам шахт „Комсомолець” і „Гагарина” в/о „Артемвугілля”, м. Горлівка Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 01.07.1999 № 793-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/793-14

Александрова Ігоря Олександровича"[82]; 14 жовтня 2003 р. – Постанову № 1229-IV „Про надзвичайну ситуацію у місті Артемівську та Артемівському районі Донецької області"[83] та ін., які дають уявлення про соціально-економічну ситуацію в регіоні, про соціально-економічні виклики, під тиском яких формувалися чи трансформувалися не лише соціально-економічні, але й політичні орієнтири, ціннісні настанови і, відповідно, ідентичності членів місцевих громад.

Специфіку політичного процесу відображають рішення Верховної Ради України[84] щодо позачергових виборів у регіоні сільських, селищних, міських голів, які вперше були ухвалені у 2007 році (щодо позачергових виборів у 6 населених пунктах) і продовжилися у 2008 році, коли, як свідчать проаналізовані дані, перевибори були призначені у 17 населених у пунктах, у 2009 – у 8, у 2010 – у 9, у 2011 – у 13, у 2012 – 7, у 2013 – 12, у січні – лютому 2014 року – 2. Активність центральної влади щодо виборчого процесу в регіоні відбувалася (принаймні – у низці випадків) унаслідок конфлікту ідентичностей (у тому числі політичних) у локальному соціумі.

Загалом у 1991 – 2000 років Донеччина опинялася у епіцентрі уваги вищого законодавчого органу держави близько 30 разів, у період з січня 2001 р. до лютого 2014 року – понад 90 разів, що свідчить про збільшення кількості приводів для втручання Верховної Ради України у справи регіону, про активізацію механізму позачергових виборів, конфлікт інтересів тощо.

---

[82] Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для розслідування причин та обставин вбивства журналіста, генерального директора інформаційної телерадіокомпанії ІРТК „ТОР" м. Слов'янська Донецької області Александрова Ігоря Олександровича, Постанова Верховної Ради України від 13.09.2001 № 2676-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2676-14

[83] Про надзвичайну ситуацію у місті Артемівську та Артемівському районі Донецької області, Постанова Верховної Ради України від 14.10.2003 № 1229-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1229-15

[84] Див.: Документи видавника (Верховна Рада України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/o1

Показовим є той момент, що безпосередньо щодо міста Донецька (людей, подій і процесів, що розгорталися у місті) рішення Верховною Радою України не ухвалювалися.

Іншою, як свідчить аналіз документів (указів і розпоряджень), була ситуація із прийняттям рішень Президента України щодо Донецька/Донеччини[85]. Так, мною встановлено, що у 1992 році питанням регіону були присвячені 6 президентських указів, у 1993 р. – відповідно, 8 і 3, у 1994 р. – 8 указів, у 1995 р. – 4 укази і 12 розпоряджень, у 1996 р. – відповідно, 9 і 43, у 1997 р. – 5 і 18, у 1998 р. – 6 і 16, у 1999 р. –10 і 2, у 2000 р. – 3 і 8, у 2001 р. – 3 і 4, у 2002 р. – 9 і 11, у 2003 р. – 5 і 8; у 2004 р. – 6 указів, у 2005 – 2 укази і 38 розпоряджень, у 2006 р. – 7 і 6, у 2007 р. – 7 і 3, у 2008 р. – 4 і 4, у 2009 р. – 7 і 7, у 2010 р. – 4 і 36, у 2011 р. – 6 і 2, 2012 р. – 3 і 7, у 2013 р. – 2 укази, у січні – лютому 2014 р. рішень щодо Донеччини Президент не приймав.

Рішення Президента стосувалися нагороджувальної справи, призначення/увільнення представників Президента в регіоні, голів і заступників голови Донецької ОДА чи РДА, розвитку базових галузей економіки. Впадає в око те, що згідно з президентським Указом від 27.01.2000 р. за №100/2000 „Про заходи щодо розвитку базових галузей економіки в Дніпропетровській та Донецькій областях" Донецькій обласній адміністрації були передані окремі повноваження центральних органів виконавчої влади[86]. Це дає підстави для твердження, що Донеччина мала ширші можливості для самоуправління у базових галузях економіки, що, безумовно, тим чи іншим чином мало впливати на економічні ідентичності мешканців регіону. Про специфіку стану справ у правоохоронній сфері Донеччини по-своєму свідчить президентське розпорядження „Про міжвідомчу робочу групу з розгляду звернення Донецької обласної громадської організації „Сприяння в боротьбі

[85] Див.: Документи видавника (Президент України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main/o4

[86] Про заходи щодо розвитку базових галузей економіки в Дніпропетровській та Донецькій областях, Президент України; Указ від 27.01.2000 № 100/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/100/2000

проти свавілля та беззаконня в органах прокуратури, міліції, судових та інших органах" за № 274/2009-рп від 25.12.2009 р.[87]

Аналіз документів Кабінету Міністрів України за період кінця 1991 – початку 2014 рр. свідчить на користь постійної уваги виконавчої гілки влади до регіону, про що говорить кількісно-якісний аналіз прийнятих КМУ документів. Так, у 1992 р. 14 документів (постанов, розпоряджень) КМУ безпосередньо стосувалися Донеччини й Донецька, у 1993 р. – 13, у 1994 р. – 10, у 1995 р. – 8, у 1996 р. – 6, у 1997 р. – 7, у 1998 р. – 37, у 1999 р. – 42, у 2000 р. – 11, у 2001 р. – 2, у 2002 – 11, у 2003 р. – 13, у 2004 р. – 10, у 2005 р. – 5, у 2006 р. – 6, у 2007 р. – 13, у 2008 р. – 7, у 2009 р. – 10, у 2010 р. – 16, у 2011 р. – 27, у 2012 р. – 19, у 2013 р. – 12, у січні–лютому 2014 р. рішення не приймалися. Тобто за період з кінця 1991 р. до початку 2014 КМУ близько 300 разів ухвалював рішення щодо соціально-економічного розвитку Донеччини, які стосувалися цілої низки питань, у т. ч.:

– видання ліцензій (на експорт);

– створення комісій для розслідування причин аварії на шахтах;

– виділення коштів на проведення протиепідемічних заходів;

– відкриття пунктів пропуску через державний кордон України;

– про надання фінансової допомоги ОДА;

– списання заборгованості Донецького облвиконкому;

– про заходи поліпшення екологічної обстановки;

– про звільнення підприємств від штрафів;

– про передачу майна у власність локальних територіальних громад;

– створення вищих навчальних закладів;

---

[87] Про міжвідомчу робочу групу з розгляду звернення Донецької обласної громадської організації „Сприяння в боротьбі проти свавілля та беззаконня в органах прокуратури, міліції, судових та інших органах", Президент України; Розпорядження, Склад колегіального органу від 25.12.2009 № 274/2009-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/274/2009-%D1%80%D0%BF

– про заходи щодо реалізації Програми соціально-економічного розвитку Донецької області на 1998 – 2000 роки;

– про заходи щодо створення спеціальних (вільних економічних зон та запровадження спеціальних (функціональних) режимів інвестиційної діяльності (з 1998 р.);

– про питання оподаткування у спеціальній економічній зоні „Донецьк";

– розвитку Донецького аеропорту, будівництва метрополітену тощо.

Ознайомлення з документами сприяє аналізу реального стану справ у регіоні у досліджуваний період й дає підстави для критичного сприйняття оцінок щодо економічних, соціальних процесів у регіоні, які лунали з вуст тих чи інших посадовців, представників місцевої еліти й пересічних громадян тощо.

Дані щодо перебігу виборчих кампаній (президентських і парламентських) і, зокрема, про кандидатів у депутати від регіону і міста Донецька, результати голосування донеччан за президентів, народних депутатів, а також депутатів місцевого рівня містяться на веб-сайті Центральної виборчої комісії України[88]. Підкаст ресурсу ЦВК – „Державний реєстр виборців"[89] – на якому представлені відповідні дані щодо кількості виборців у кожному з дев'яти районів Донецька, як і в усій області.

Мережевий ресурс Міністерства юстиції України – точніше, Державної реєстраційної служби України[90] – містить відомості щодо кількості партій, штаб-квартири яких містилися в Донецьку, а також дані про час їхньої реєстрації, інформацію щодо лідера.

Окремий інтерес становлять матеріали щодо міста Донецька, розміщені на сайті Міністерства культури України. Зокрема, дані

---

[88] Див.: Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/

[89] Див.: Державний реєстр виборців. Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.drv.gov.ua/portal/!cm_core.cm_index

[90] Див.: Перелік громадських формувань. Політичні партії. Державна реєстраційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.drsu.gov.ua/show/202

щодо пам'яток культурної спадщини національного[91] чи місцевого значення[92] та ін., які допомагають проаналізувати деякі особливості міського простору.

Важливу інформацію містить офіційний сайт Донецької обласної адміністрації (функціонує із 2012 р.)[93]. Зокрема – для розуміння ситуації в економіці та фінансах регіону, особливостей розвитку етнічних, політичних та інших локальних процесів, динаміки розвитку громадянського суспільства, засобів масової інформації (зареєстрованих у Донецькій області), специфіки механізмів впливу на форматування ідентичностей в місті і регіоні та ін.

Різноманітні дані щодо регіональних процесів можна почерпнути з офіційних сайтів таких установ, як Головне територіальне управління юстиції у Донецькій області[94], Головне управління статистики у Донецькій області[95], ГУМВС у Донецькій області[96] та ін. Особливістю матеріалів, розміщених на веб-сайтах указаних установ, є те, що інформація в них – фрагментарна: вони містять дані не за весь період дослідження, а лише за один чи кілька останніх років. Крім того, частина інформації, розміщеної свого часу в Мережі, на сьогодні вже втрачена (у зв'язку із деактивацією сайтів з початку російсько-української війни). Зокрема, це стосується веб-сайтів Донецького міського голови,

---

[91] Перелік пам'яток культурної спадщини національного значення Донецької області, занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/doccatalog/document?id=313128

[92] Державний реєстр нерухомих пам'яток України (пам'ятки місцевого значення) станом на 30 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://195.78.68.75/mincult/doccatalog/document?id=383884

[93] Донецька обласна державна адміністрація. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=01&iface=Public&cmd=view&args=

[94] Головне територіальне управління юстиції у Донецькій області. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.justice.dn.ua/

[95] Головне управління статистики у Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donetskstat.gov.ua/

[96] ГУМВС у Донецькій області. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/donetsk/ uk/index

Донецької міськради, низки місцевих засобів масової інформації тощо.

Особливо цінними є матеріали (публікації), представлені на веб-сайті „Державний архів Донецької області”[97] (архів з 1 грудня 2014 року працює в м. Костянтинівці Донецької області), які стосуються формування території міста і його людського ресурсу з моменту утворення, часам Голодомору, війни 1941 – 1945 років і т. п. Такі матеріали допомагають усвідомити своєрідність економічного, політичного, соціокультурного підґрунтя формування політичних ідентичностей у XIX – XX столітті, іншими словами – з моменту зародження Юзівки.

Важливими джерелом до вивчення місцевої громади є „Статут територіальної громади міста Донецька” (2008), місцева символіка (зокрема, герб міста), топоніміка тощо.

Окремий інтерес викликають різноманітні статистичні й аналітичні матеріали, підготовлені тими чи іншими громадськими організаціями, як місцевими, так і розташованими у центрі країни. Серед них, наприклад, звіти „Донецького Інституту соціальних досліджень і політичного аналізу”[98], дані соціологічних опитувань Центру Разумкова[99], КМІС[100], соціологічної групи „Рейтинг”[101] та ін., аналіз й інтерпретація яких сприяє виявленню й розумінню політичних уподобань й орієнтацій мешканців різних регіонів України, виокремленню політичних цінностей населення, сприйняття громадянами політичної символіки Української держави, особливості ставлення до органів влади тощо.

---

[97] Державний архів Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/index.html

[98] Донецький Інститут соціальних досліджень і політичного аналізу. Аналітичний звіт по обласному соціологічному дослідженню „ДОНЕЧЧИНА: січень 2006 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://az772469.vo.msecnd.net/sites/default/files/analitychnyy_zvit._donechchyna_sichen_2006_0.pdf

[99] Центр Разумкова. Соціологічні опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php

[100] Київський Міжнародний Інститут Соціології [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=about

[101] Соціологічна група „Рейтинг” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ratinggroup.com.ua/

Для аналізу процесу становлення і трансформації політичних ідентичностей корисним є ознайомлення із матеріалами, розміщеними на „міському сайті" Донецька – „62.ua"[102]; ресурсі „Донецк: история, события, факты" – сайті про історію Донецька і „його сучасне життя"[103], який наповнений ексклюзивними матеріалами, містить авторські рубрики, архівні відеоматеріали, численні фото тощо; ресурсі „Салон Дона и Баса"[104], на якому у попередній час (впродовж 2008–2011 років) були видрукувані інтерв'ю як з представниками донецької еліти, так й інших регіонів, які є своєрідним віддзеркаленням настроїв політико-управлінської еліти, її цінностей, політичних орієнтацій і, відповідно, особистої ідентичності.

Інтерес для дослідження представляють і персональні сайти донеччан, зокрема, ресурс за назвою „Донецкий. Авторский сайт Е. Ясенова"[105] чи „Записки дончанина" Д. Лапіна[106]. Ці, як й інші ресурси, по-своєму віддзеркалюють деталі і нюанси сприйняття донеччанами специфіки політичного буття міста, рефлексії над його минулим, реакції, так би мовити, „по свіжих слідах" на ті чи інші політичні події (приміром, зміни вектора інтеграції України, зовнішньополітичних пріоритетів, призначень на посади в центрі і на містах), озвучені ідеї.

Особливий інтерес для дослідження становлять публікації, присвячені тим чи іншим ідентичностям (їхньому формуванню і розвитку, трансформації в локальному соціумі) Донбасу загалом і безпосередньо – у Донецьку під впливом тих чи інших явищ політичного процесу, фактів, соціокультурних змін, які написані безпосередньо представниками міської громади. Ці публікації, з опорою на хронологічний чинник, умовно можна розділити на три групи:

---

[102] 62.ua. Сайт города Донецка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.62.ua/

[103] Донецк: история, события, факты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/about

[104] Салон Дона и Баса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.salon.donetsk.ua/

[105] „Донецкий. Авторский сайт Е. Ясенова" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donjetsk.com/

[106] Записки дончанина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dennislapin.livejournal.com/calendar

– до першої належать ті з них, які віддзеркалюють погляди безпосередньо самих донеччан на становлення ідентичностей в Юзівці/Донецьку у попередні історичні періоди (зокрема, у досовєтський і совєтський);

– публікації авторства донеччан, які віднесені до другої групи, сприяють формуванню уявлення про політичні ідентичності донеччан у контексті інших локальних ідентичностей у перші постсовєтські десятиліття, тобто у період з дев'яностих років XX століття до початку 2014 р. (тобто до моменту початку російсько-української війни, що почала розгортатися з кінця лютого 2014 р.);

– до третьої групи віднесено публікації місцевих авторів, які почали з'являтися з березня 2014 року до сьогодні і які є зрізом рефлексій на минуле і сучасне Донецька через призму „втрат" унаслідок війни.

Умовність цього поділу зумовлена тим, що авторами, які писали про „самовідчуття" донеччан упродовж тих чи інших періодів існування міста, були/є одні і ті самі особистості, тривалість життя яких охоплювала досовєтський і совєтський час або совєтський і постсовєтський періоди, власне період функціонування міста в Українській державі.

Особливістю кола авторів є й те, що це люди різних професій і статусу. Приміром, доктор історичних наук, професор Донецького державного університету управління О. Міхеєва (нині – професор Українського католицького університету у Львові); письменниця і журналістка, доктор історичних наук, професор Донецького національного університету О. Стяжкіна (нині мешкає в Києві); журналіст, а тепер і волонтер групи „Відповідальні громадяни", яка працювала на окупованих територіях регіону, Є. Шибалов; донецькі краєзнавці В. Стьопкін, В. Мартиненко; уродженка Донбасу, член Українського товариства в Швейцарії і студентка (у 2014 році) Лозаннського університету А. Перехода та ін.

Публікації О. Міхеєвої, з-поміж іншого, присвячені становленню ідентичностей на Донбасі[107]. Серед публікацій

[107] Клінова О. „Если вместо головы снаряд...". Як формувалась ідентичність Донбасу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/12/11/146063/

О. Стяжкіної, які додають до розуміння привабливості тих чи інших цінностей для донеччан, допомагають виокремленню змінних, під впливом яких у той чи інший час відбувалося становлення і трансформація місцевих ідентичностей, виділю такі, як: „Олена Стяжкіна: Донбасу не існує. Тут буде або Україна, або нічого" (листопад 2014 р.)[108], „Олена Стяжкіна: Не треба називати пересічних донеччан сепаратистами, вони заручники" (грудень 2014 р.)[109], „Олена Стяжкіна: На Донбасі немає сепаратизму – але є окупація, агресія і війна" (квітень 2015 р.)[110], „Олена Стяжкіна: окуповані території не говорять – говорять за них" (травень 2015 р.)[111] та ін.

Показово, що О. Стяжкіна – одна із учасниць проекту „Української правди" за назвою „Жива бібліотека Донбасу"[112] (серії історій про вихідців з Донбасу, які залишили свої міста внаслідок війни). Крім неї, ресурс надав слово іншим уродженцям Донбасу: луганському правозахиснику К. Реуцькому[113], видавцю з

---

[108] Елена Стяжкина: Донбасса не существует. Здесь буде либо Украина, либо ничего [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.theinsider.ua/lifestyle/elena-styazhkina-donbass-ne-vernetsya-v-ukrainu-potomu-chto-ego-ne-sushchestvuet/

[109] Елена Стяжкина: Не надо называть обычных дончан сепаратистами, они заложники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2014/12/17/186084/

[110] Елена Стяжкина: На Донбассе нет сепаратизма – но есть оккупация, агрессия и война [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.62.ua/article/809357

[111] Елена Стяжкина: Оккупированные территории не говорят – говорят за них [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.62.ua/article/833194

[112] Сергацкова Е. Живая библиотека Донбасса. Елена Стяжкина, историк, літератор [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2015/02/12/189239/

[113] Сергацкова Е. Живая библиотека Донбасса. Константин Реуцкий, правозащитник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2014/11/27/184817/

Алчевська А. Хмельнюк[114], письменнику і поету з міста-супутника Донецька Макіївки О. Чупі[115] (автора книги „Бомжі Донбасу", що увійшла до списку премії „Книга року BBC 2014 року), які – кожен зі своїх позицій – осмислював „уроки Донбасу", роздумував над питанням про „дві різні цивілізації" – Луганськ і Донецьк, як охарактеризувала ці два міста арт-менеджер з Луганська (яка згодом стала донеччанкою, а потім і киянкою) К. Тейлор.

Цінність статей, підготовлених Є. Шибаловим, у тому, що вони представляють різні проблемні зрізи „донецького буття" у період з початку XXI століття. Серед цих проблемних зрізів, найперше, – економічний, що по-своєму відтворений у таких, приміром, статтях, як „Бунт у «пеклі»" (січень 2007 р.)[116], „Економічна міфологія Донбасу" (березень 2007 р.)[117], „Комунальний комунізм в Донецьку" (березень 2007 р.)[118]. Політична проблематика віддзеркалилася у публікаціях за назвами „Енергетичний сепаратизм" (липень 2007 р.)[119], „Літні бунтівники, або Приводний пас вітчизняного капіталу" (березень 2009 р.)[120], „Влада, для

[114] Сергацкова Е. Живая библиотека Донбасса. Арианна Хмельнюк, издатель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2014/12/8/185414/

[115] Сергацкова Е. Живая библиотека Донбасса. Алексей Чупа, писатель, поэт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2014/12/23/186546/

[116] Шибалов Е. Бунт в „преисподней" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/bunt_v_preispodney.html

[117] Шибалов Е. Экономическая мифология Донбасса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/ekonomicheskaya_mifologiya_donetska.html

[118] Шибалов Е. Коммунальный коммунизм в Донецке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/ kommunalnyy_kommunizm_v_donetske.html

[119] Шибалов Е. Энергетический сепаратизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/energeticheskiy_ separatizm.html

[120] Шибалов Е. Летние бунтари, или Приводной ремень отечественного капитала [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/letnie_buntari,_ili_privodnoy_remen_otechestvennogo_kapitala.html

якої нас немає" (січень 2010 р.)[121]. „«Благородний дон» і його земляки. Післямова до інавгурації" (лютий 2010 р.)[122], „Запізніле прозріння Ахметова" (травень 2014)[123] та ін. Не оминув Є. Шибалов і суто „донецької специфіки", „світовідчуття по-донецьки", про що свідчать статті „Машинне доїння по-донецьки" (лютий 2007 р.)[124], „Сердито. По-донецьки" (липень 2007 р.)[125], „Реприватизація по-донецьки" (жовтень, 2007 р.)[126], „Оптимізм по-донецькі: все погано, але стабільно погано" (липень 2009 р.)[127]. Зрештою, низка статей журналіста присвячена безпосередньо проблемам локальних ідентичностей: „Донбаське identity: неукраїнська Україна" (грудень 2007 р.)[128], „Школи Донецька: російською – вже не можна, українською – ще

---

[121] Шибалов Е. Власть, для которой нас нет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/vlast,_dlya_kotoroy_nas_net.html

[122] Шибалов Е. „Благородный дон" и его земляки. Послесловие к инаугурации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/blagorodnyy_don_i_ego_zemlyaki__poslesslovie_k_inauguratsii.html

[123] Шибалов Е. Запоздалое прозрение Ахметова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/internal/zapozdaloe-prozrenie-ahmetova-_.html

[124] Шибалов Е. Машинное доение по-донецки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/mashinnoe_doenie_po-donetski.html

[125] Шибалов Е. Сердито. По-донецки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/serdito_po-donetski.html

[126] Шибалов Е. Реприватизация по-донецки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/reprivatizatsiya_po-donetski.html

[127] Шибалов Е. Оптимизм по-донецки: все плохо, но стабильно плохо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/optimizm_po-donetski_vse_ploho,_no_stabilno_ploho.html

[128] Шибалов Е. Донбасское identity: неукраинская Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/donbasskoe_identity__neukrainskaya_ukraina.html

нема кому" (травень 2008 р.)[129], „Інша Україна: підміна понять" (березень 2008 р.)[130], „Це Донецьк, у якому закінчилося вугілля. Донецький погляд на Львів" (серпень 2010 р.)[131], „Сповідь донецького" (серпень 2010 р.)[132], „Схід: кривава зоря" (березень 2014 р.)[133].

Серед публікацій донецьких краєзнавців з огляду на досліджувану проблематику інтерес викликає книга В. Стьопкіна у співавторстві з В. Гергелем[134], присвячена історії Донецька; статті В. Мартиненка про донецький герб[135], про топонім міста[136]; дослідження А. Жарова про перебування британців у Юзівці[137], становлення Юзівки як міста[138] тощо.

Окремо виділю публікацію А. Переходи про Донбас і, зокрема, Донецьк з вражаючою назвою – „Донбас смертоносних

---

[129] Шибалов Е. Школы Донецка: по-русски – уже нельзя, по-украински – еще некому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/shkoly_donetska_po-russki__uzhe_nelzya,_po-ukrainski__esche_nekomu.html

[130] Шибалов Е. Другая Украина: подмена понятий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/drugaya_ukraina_podmena_ponyatiy.html

[131] Шибалов Е. „Это Донецк, в котором кончился уголь" Донецкий взгляд на Львов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/eto_donetsk,_v_kotorom_konchilsya_ugol__donetskiy_vzglyad_na_lvov.html

[132] Шибалов Е. Исповедь донецкого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ispoved_donetskogo.html

[133] Шибалов Е. Восток: кровавая заря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/internal/vostok-krovavaya-zarya_.html

[134] Стёпкин В. П., Гергель В. И. Полная история Донецка. – Донецк: Апекс, 2008. – 560 с.

[135] Мартыненко В. Это наш донецкий герб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/donetsk/243

[136] Мартыненко В. Троцк или Юзовка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/141

[137] Жаров А. Последние британцы Юзовки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/1111

[138] Жаров А. Как Юзовка городом стала [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/1111

ідентичностей. Про місто і про себе"[139], в якій автор під своїм кутом зору висвітлила підстави, які уможливили успіх проекту „совєтський народ" саме на Донбасі, та книгу „Метафізика Донецька", що побачила світ у 2012 р. (у 2016 році вийшло друком друге її видання[140]), у якій молодь і люди більш зрілого віку (письменники, науковці, журналісти) представили свої погляди на буття міста і його мешканців.

Безумовний інтерес викликає низка інтерв'ю представників донецької еліти, а також еліти інших міст і регіонів (починаючи від українських президентів і закінчуючи народними депутатами України, представниками українського політикуму та ін.), які прямо чи опосередковано висловлювалися щодо ідентичностей в Україні, політичних цінностей (покладених в основу ідентичностей), векторів політичного розвитку України, Донбасу і, зокрема, Донецька. Зокрема, – інтерв'ю з В. Корніловим (2011 р.) щодо перспектив федералізації України[141]; з екс-мером Донецька А. Лук'янченком (2014 р.)[142], екс-першим заступником голови Донецької ОДА С. Дергуновим[143], екс-першим заступником прокурора Донеччини О. Сюсяйлом[144] та іншими, які своїми діями й словами

---

[139] Анна Перехода. Донбас смертоносних ідентичностей. Про місто і про себе // День. – 2014. – 21 серпня.

[140] Метафізика Донецька. – Нілан-ЛТД, 2016. – 228 с.

[141] Газтизов М. СНГ – наше „Британское содружество" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.salon.donetsk.ua/guests/12336.php

[142] Донецк всегда был аполитичен, а референдум проходил под дулом автомата – Лукьянченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.vgorode.ua/news/luidy_horoda/243663-donetsk-vsehda-byl-apolytychen-a-referendum-prokhodyl-pod-dulom-avtomata-lukianchenko

[143] Сергей Дергунов: Неправильно говорить, что мы должны выбирать один путь – Европа или Россия (Стенограмма онлайн-конференции. Ч.2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ura.dn.ua/30.09.2013/145741.html

[144] Олег Сюсяйло: Борьба с коррупцией – это задача всего общества. Стенограмма онлайн-конференции (1 часть) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ura.dn.ua/section/conf/

так чи інакше впливали на формування (чи консервацію) локальних ідентичностей, тобто здійснювали політику ідентичності в місті, регіоні, країні. Крім того – по-своєму формували зовнішньополітичні орієнтири і цінності для регіону. Загалом впадає в око той факт, що кількість інтерв'ю з деякими очільниками/представниками області (і, зокрема, з Р. Ахметовим) дуже мала. До того ж наявні інтерв'ю – малоінформативні, що підводить до висновку про певну закритість локальної еліти (у т. ч. Р. Ахметова). З урахуванням цієї обставини ваги набирає таке інформативне джерело, як політичні „портрети" донецької еліти, по-своєму написані журналістами різних видань. Зокрема, індивідуальні (Р. Ахметова[145], А. Лук'янченка[146]) і колективні портрети, висвітлені/ представлені у публікаціях С. Федорова[147], С. Кузіна[148], В. Бойка[149], редакційних матеріалах деяких мережевих ресурсів[150] та ін.

Окремий інформаційний пласт – представлення своїх ідентитетів пересічними мешканцями Донеччини „після відчаю і

---

[145] Семенец Г. Ринат Ахметов – миф [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/rinat-akhmetov-mif

[146] Мэр Донецка имеет на счету 2 миллиона [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2012/04/20/147237_mer_donetska_imeet_schetu_2_milliona.html

[147] Федоров С. Лицо „донецких»: убийства, похищения, пытки, избиения, поджоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/litso-donetskikh-ubiistva-pokhishcheniya-pytki-izbieniya-podzhogi

[148] Кузин С. Псевдоним „Ринат", или Смотрящие за Ахметовым [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/psevdonim-rinat-ili-smotryashchie-za-akhmetovym

[149] Бойко В. У бандитов Родины нет. Автономная республика „Люкс»: от убийств к погромам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/u-banditov-rodiny-net-avtonomnaya-respublika-lyuks-ot-ubiistv-k-pogromam

[150] Зачистка Киева. Семья Януковичей убивает украинцев ради власти и денег [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/zachistka-kieva-semya-yanukovichei-ubivaet-ukraintsev-radi-vlasti-i-deneg

прозріння”[151], після усвідомлення суті „кошмару”[152], а також рефлексії (саморефлексії) над проблемами ідентичностей місцевими інтелектуалами-літераторами, як правило, – російськомовними, чиї позиції/ ставлення до України, Донеччини, Росії та ін. широко представлені, наприклад, на ресурсі в Мережі за назвою „Интеллектуально-художественный журнал „Дикое поле. «Донецкий проект»”[153]. Так, статті А. Корабльова, який був головним редактором журналу („Статус родного языка”[154], „Славянская идея”[155], „Русские нерусские”[156] та ін.), а також публікації таких авторів (у т. ч. і з-поза меж Донеччини), як Ю. Нечипоренко („Новая Россия, новая Украина”[157], „Украины как новая архаика”[158]), В. Сиротенко („И выгнать их нельзя, но и терпеть нет мочи”[159]), вірші А. Зарахо-

[151] Монологи відчаю і прозріння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donbass.comments.ua/digest/102143-monologi-vidchayu-i-prozrinnya.html

[152] Письмо из Донецка в Россию: Вы устроили эту войну, теперь здесь кошмар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socportal.info/ 2015/07/06/pis-mo-iz-donetska-v-rossiyu-vy-ustroili-e-tu-vojnu-teper-zdes-koshmar.html

[153] „Интеллектуально-художественный журнал „Дикое поле. «Донецкий проект»” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dikoepole.org/

[154] Кораблев А. Статус родного языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dikoepole.org/blog_autor.php?a=1&id_ blog=4

[155] Кораблев А. Славянская идея [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dikoepole.org/blog_autor.php?a=1&id_blog=12

[156] Кораблев А. Русские нерусские [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dikoepole.org/blog_autor.php?a=1&id_blog=37

[157] Нечипоренко Ю. Новая Россия, новая Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dikoepole.org/blog_autor.php?a=27&id_blog=43

[158] Нечипоренко Ю. Украина как новая архаика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dikoepole.org/blog_autor.php?a=27&id_blog=40

[159] Сиротенко В. И выгнать их нельзя, но и терпеть нет мочи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dikoepole.org/ blog_autor.php?a=15&id_blog=30

вича („Стихи об отчизнах”[160]) своїм способом відтворюють специфіку *мільйонів ідентичностей не лише в Донецьку, але й загалом в Україні.*

Нині деякі з-посеред донецьких літераторів-інтелектуалів – уже мешканці Києва, як, наприклад, В. Рафеєнко, кут зору якого на Донецьк, Україну – ще один оригінальний зріз проблеми „відчуття ідентичностей”[161].

Ще один інформаційний пласт – статті, які репрезентують погляд на донецькі ідентичності з-поза меж міста, тобто погляд на донеччан „іншого”: „іншого” з *іншого регіону України* й „іншого” *з-поза меж України.* Серед поглядів „інших з України” – стаття, приміром, Л. Єрмілової про радянські ідентичності Донбасу[162], „Злопамятный взгляд на Донецьк из-за соседского забора” С. Сидорова[163], інші.

Погляд *з-поза меж України* своїм способом репрезентує „Концепція зовнішньої політики Росії”[164] (прийнята 2013 р.), аналіз якої свідчить, що в ній, насамперед, акцентується значення у сучасному світі найперше „цивілізаційної ідентичності”. Тобто не цінностей (що є актуальним для західного світобачення), а саме ідентичностей. Так, у „Концепції…” зазначається, що у Росії є власні підходи „до теми захисту прав людини”, і наголошується на можливостях „м’якої сили” у ході розв’язання зовнішньополітичних завдань. Таким чином, актуалізувавши

---

[160] Зарахович А. Стихи об отчизнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dikoepole.org/blog_autor.php?a=28&id_ blog=41

[161] Славінська І. Український письменник з Донецька: Ідею сепаратизму на Донбасі масово підтримували тільки міліція, СБУ та прокуратура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://life.pravda.com.ua/person/2015/07/1/196534/

[162] Єрмілова Л. Донбаський характер 2.0: Як подолати кризу радянської ідентичності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/author/yermilova_lyudmyla

[163] Сидоров С. Злопамятный взгляд на Донецк из-за соседского забора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donbass.comments.ua/digest/103572-zlopamyatniy-vzglyad-donetsk-iz-za.html

[164] Концепция внешней политики Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F

проблему цивілізаційної ідентичності, маючи свої власні уявлення про права людини, Росія по-своєму витлумачує і сутність „м'якої сили", розуміючи під нею „комплексний інструментарій розв'язання зовнішньополітичних завдань з опорою на можливості громадянського суспільства, інформаційно-комунікаційні, гуманітарні та інші альтернативні класичній дипломатії методи і технології" (а не поширене в Європі трактування: м'яка сила – це сила, заснована на привабливості). Крім того, проголосивши „вищим пріоритетом національної безпеки" всебічний „захист прав і законних інтересів російських громадян і співвітчизників", „поширення і зміцнення позицій російської мови у світі", популяризацію „культурних досягнень народів Росії", консолідацію „російської діаспори за кордоном", російська влада уникнула тлумачення поняття „співвітчизники" (у словосполученні „російські співгромадяни і співвітчизники"). Утім, згідно з концепцією „русского мира", під останніми розуміється російськомовне населення, незалежно від місця проживання, його уявлень і бажань, самоідентифікації. Отже, аналіз сукупності ідей „Концепції зовнішньої політики…" і концепції „русского мира" свідчить, що російськомовність стала своєрідною стигмою, яка не дає індивіду жодної можливості вийти за межі „цивілізаційної ідентифікації". Остання ж, згідно з російськими переконаннями, базована на мові, культурі, „спільній історії", православ'ї, в ієрархії ідентичностей стає домінуючою. Російськомовні потрапляють у „пастку" цивілізаційної ідентичності. Мова, релігія, історія та ін., таким чином, політизуються. Як політизується і феномен цивілізаційної ідентичності.

Врахування як попередніх російських впливів (під якими розуміємо здатність без застосування прямих погроз чи сили переконувати інших, змушувати їх рахуватися із певними бажаннями і поступатися їм) на російськомовне населення в Україні, так і нинішньої прямої агресії уможливлює розуміння зміни української ідентичності на „ДНРівську" чи „ЛНРівську".

Своєрідний пласт джерел – публікації, просякнуті антиукраїнським духом, україножобією, авторства, наприклад,

згаданого вище В. Корнілова[165], а також Д. Корнілова[166], О. Бузини[167], О. Ізмайлова[168], М. Погребінського[169] та інших[170], які під специфічним кутом проливають світло на формування політичних ідентичностей населення України загалом і Донецька зокрема. Специфічність цього кута зору полягає, насамперед, у тому, що, як висловився О. Ізмайлов у зв'язку з презентацією опусу О. Бузини „Воскрешение Малороссии" (2011), читаючи книгу, „радіючи численним знахідкам автора, здатним захопити любителів вітчизняної історії, не можеш позбутися враження, що читаєш перепрацьований варіант відомої книги Ніколая Ульянова „Происхождение украинского сепаратизма"[171].

Таким чином, джерельна база для дослідження політичних ідентичностей міської громади Донецька є різноманітною і цілком достатньою.

---

[165] Корнилов В. Донецко-Криворожская республика. Расстрелянная мечта. – Х.: Фолио, 2011. – 159 с.

[166] Див., наприклад: Корнилов Д. Две Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kornilov.name/wp-content/uploads/Dve-Ukrainyi-final.pdf

[167] Див., наприклад: Бузина О. Разрезанный ребенок Донбасса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.buzina.org/politics/1448-razrenannyi-rebenok-donbassa.html

[168] Див., наприклад: Измайлов О. Малороссия: воскрешение Бузины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.odnako.org/blogs/malorossiya-voskreshenie-buzini/

[169] Див., наприклад: Погребинский М. Украина глазами украинца [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.obzor.lt/news/n16088.html

[170] Украинский фашизм. Взгляд из Донбасса. Сборник материалов. – Донецк, 2008. – 447 с.

[171] Измайлов О. Малороссия: воскрешение Бузины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.odnako.org/blogs/malorossiya-voskreshenie-buzini/

IV. ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДОНЕЦЬКА: ОСОБЛИВОСТІ ЗАРОДЖЕННЯ І ФОРМУВАННЯ МІСТА ТА ЙОГО ЛЮДСЬКОГО РЕСУРСУ (у період до кінця 1980-х років)

У якому б сьогоденні ми не жили – блискучому чи злиденному, демократичному чи авторитарному – наше „сьогодні" тісно пов'язане із „учора" – з минулим, з історією. Заперечувати значення історії – річ марна. Історія має значення не лише для народів чи для держав, але й для регіонів і, звісно, для *локального* простору, такого, яким, приміром, є місто.

Місто як політично, соціально, культурно тощо організований простір – це своєрідний зріз минулого у поєднанні із сьогоденням і, звісно, майбутнім, яке, надсилаючи виклики, переформатовує своїм способом (більшою чи меншою мірою) профіль міста, його ресурси і можливості.

Найпростіший шлях довідатися про „політичну історію міста" – зануритися у читання „калейдоскопу історій": історій від „професійних істориків", численних істориків-любителів, краєзнавців і навіть „препаровувачів історії" – містифікаторів, конспірологів тощо. При цьому незаперечним буде те, що „історія від людей" в умовах українського сьогодення відбиватиме не лише поліваріантність розуміння „історичної дійсності" („історичної правди") чи „ступінь професіоналізму" автора: у тому чи іншому наративі зримо проступатиме суть, ступінь і, зрештою, напрям авторської заангажованості у ідеологічній, громадянській, геополітичній та інших площинах. При цьому історія часто виписуватиметься у межах, які „дозволяє" автору не лише його „власна минула історія" (зокрема, ступінь включеності у політичну історію у той чи інший період життя), його досвід, його інтелект (у т. ч. й емоційний), але й інтереси, сформовані й зумовлені сьогоденням.

Інший шлях – „вдивлятися" і „читати місто": *про що говорить його назва (топонім)*? *Який його „історико-політичний вік"? Як змінювалася його форма? Кого місто „визнає за пращурів"? Що*

„воліє забути" зі своєї політичної історії, а що являють собою особи, які „говорять від імені міста", – „випукло презентують" і ретранслюють в оточуюче середовище? Хто для міста „свій" і „чужий" і як прокладаються між „своїми" й чужими „міські кордони"?

Коло цих питань для „політичного діалогу" з містом безмежне (своєрідними обмежувачами слугують хіба що суб'єктивні характеристики персони дослідника). Як і коло відповідей, які, зокрема, допомагають збагнути:

– суть і напрям політико-історичної „зарядженості" міста;

– ступінь „успадкованості простору" мешканцями;

– вік міста і ступінь розширення меж політичної пам'яті (100 років, 1000 років) його мешканців;

– якість „ринку політичної пам'яті" і „ринку політичних ідентичностей";

– причини підтримки/подолання „тиранії пам'яті" й „одержимості пам'яттю", „надлишкової пам'яті" й „політизованої пам'яті";

– сутність проблеми „імпортованої і нав'язаної пам'яті" (*чия пам'ять? чия і яка політика пам'яті?*) і, відповідно, „імпортованих і нав'язаних ідентичностей";

– ступінь забезпечення рівноваги й стабільності історико-політичною традицією;

– „звички міста" (у ході, приміром, політичного монологу, діалогу чи полілогу);

– ступінь політичної екстравертності чи інтравертності міста, його „внутрішні" і „зовнішні" політичні функції;

– напрям консервації політичних ідентичностей мешканців міста тощо.

Говорячи ж про Донецьк, варто, найперше, усвідомлювати той факт, що до цього часу у науковому дискурсі не сформувалося єдиного погляду на політичну історію регіону, в якому, врешті-решт, постало місто. Побутує низка „історій", політичних міфів щодо минулого Донбасу (середовища, в якому функціонує місто) та його мешканців загалом, так і безпосередньо – Донецька.

Аналіз фактів, представлених у „калейдоскопі історій", свідчить про те, що упродовж XVI – XVII ст. тривала *польсько-литовська колонізація Дикого Поля* – „малозаселених причорноморських степів між середньою і нижньою течією Дону й

Сіверським Дінцем на схід від лівої притоки Дніпра – Самари – і до верхів'їв приток Південного Бугу – Синюхи та Інгулу – на півночі, до Чорного й Азовського морів та Криму на півдні": уряд Польсько-Литовської держави вважав українські землі, розташовані на схід і південь від Білої Церкви, „Диким Полем" й роздавав їх магнатам і шляхті у приватну власність як незаселені, хоча там уже мешкало українське населення[172]. Тобто природний процес розселення українців нівелювався політикою колонізації. Утім, у період кінця XVII–XVIII ст. (у час функціонування Кальміуської паланки – адміністративно-територіальної одиниці Війська Запорозького Низового) українські козаки на місці майбутнього міста Донецька заснували низку поселень: хутір Овечий і слободи – Олександрівку й Крутоярівку. Згодом (XVIII–XIX ст.) – Григорівку, Катеринівку, Любимівку, Олексіївку, Семенівку*. Репрезентація цього „українського минулого" міста у топоніміці Донецька

---

[172] Довідник з історії України / за заг. редакцією І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – К.: Генеза, 2002. – С. 209.

* Як зазначив у своєму дослідженні В. Пірко, після зруйнування Запорозької Січі у 1776 – 1782 роках „у межах Азовської і Новоросійської губерній, створених на землях Війська Запорозького, було засновано 569 поселень, у тому числі 488 на землях, що належали колись кошу. Серед них 478 – становили приватновласницькі. На початку 1784 р. у Катеринославському намісництві, до якого ввійшли Азовська і Новоросійська губернії, нараховувалося 2209 поселень, у т. ч. 45 міських, в яких проживало 708 190 чол. Серед них українці становили 73,77%, росіяни – 12,23, молдавани і румуни – 6,22, греки – 3, 47, а на всіх останніх (представників більше 30 етнічних груп) припадало лише 3,31%. Отже, основний тягар освоєння регіону випав на долю українців. До кінця XVIII ст. кількість населення у регіоні досягла майже 1 млн чол. Притому збільшувалася вона не тільки за рахунок механічного, але й природного приросту. Засновані ним поселення у переважній більшості під такими самими назвами збереглися і до сьогодення" (Пірко В. Заселення Степової України в XVI – XVIII ст. – Донецьк: Український культурологічний центр, 1998. – С.108. Див. також: Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – К., 1990. – Т.І. – 581 с.; История города [Официальный сайт городского головы и городского совета г. Донецка] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/public_echo.php?id=32).

частково присутня до сьогодні: на карті міста „прочитуються" такі „райони", як Олександрівка, Олексіївка, Григорівка тощо.

У середині XVIII ст. у регіоні з'явилися сербські колонізатори, яких на 1770 рік, за деякими даними, налічувалося близько 1000 чоловік[173]. Крім власне сербів, серед переселенців були „волохи", молдовани, угорці, болгари та ін. Анексія Російською імперією степових земель і подальша роздача їх царями дворянам за службу сприяла поступовому припливу до регіону росіян. Тож у 1842 р. кам'яновугільні багатства Олександрівки були віддані в оренду на 30 років „колишньому наміснику кн. Воронцову". Згодом – частково дісталися князю П. Лєвєну („Лєвєнскій посьолок", до якого нині входять три міські райони Донецька). Південніше землю свого часу отримав і прапорщик О. Рутченко. Землевласниками стали й Нестерові, Смолянінова та ін., від чиїх прізвищ походили назви нових поселень – Рутченково, Смолянка, Нестерівка тощо. В останній чверті XVIII ст. – після зруйнування у 1775 р. Катериною II Запорозької Січі – процес проникнення росіян на землі регіону пожвавився, а Катерина II озвучила ідею про те, що анексовані території повинні стати „Новоросією"[174].

Утім, не лише росіяни почали переселення у регіон. Як писала (навесні 2014 року в газеті „Лос-Анжелес таймс") американська дослідниця Патриція Херліхі (чий погляд є небезінтересним з урахуванням, приміром, того, що мрія-„Новоросія", висловлена Катериною II, визначила для майбутніх російських можновладців політико-географічну „зарядженість" регіону, його політико-державну ідентичність, по-своєму відсікши у політичній історії українського Донбасу як факт української етнічної присутності, так і факти його розвитку завдяки приходу, найперше, англійського і французького капіталів. Зародившись, міф Новоросії розбурхує й травмує уяву росіян і два століття потому), Катерина II „наказала розповсюдити у Європі листівки, у яких обіцяла дешеву

[173] Историческая хроника Донбасса [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat03.htm

[174] Див. про це: Турченко Ф., Турченко Г. Проект Новоросія і новітня російсько-українська війна. Науково-популярне видання. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – 166 с.

землю, релігійну свободу, звільнення від податків і військової повинності усім, хто виявить бажання поселитися на цій землі. Запрошенням скористалися меноніти, німецькі католики, італійці, євреї, швейцарці і представники деяких інших національностей. Внук Катерини II, цар Олександр I, запросив дисидентів із Османської імперії: албанців, сербів, болгар, молдаван, греків, вірмен і навіть турків – поселитися у Новоросії…"[175]. Царат зобов'язався взяти на себе деякі витрати іноземців на організацію поселень, дозволив зберегти „свої національні мови і традиції", що зумовило особливість „Новоросії": вона стала домом для значно більшої кількості неросіян, ніж росіян[176]. *Таким чином, українські начала ідентичності населення регіону почали стрімко розмиватися. У спектрі населення почав увиразнюватися російський елемент, але говорити про тогочасне домінування російської ідентичності підстав немає.* (Разом з тим, враховуючи сучасну політизацію питання етнічного/національного складу населення регіону загалом і міста Донецька зокрема, а отже, й політизацію питання „історичної належності" регіону й міста, будемо відстежувати етнічні/національні характеристики людського ресурсу Юзівки й надалі).

Наступ Росії вносив корективи у життя українських селян і козаків: російська колонізація супроводжувалася закріпаченням, що підштовхувало селян до втечі із місць постійного проживання. Так, приміром, 9 липня 1800 року генерал кавалерії Міхельсон писав імператору Павлу, що із Бахмутського повіту прийшло донесення, що 22 червня від прапорщика Рутченкова із його поселення на річці Кальміус втекло на Дон 150 селян чоловічої статі із сім'ями[177].

Зацікавлення регіоном (у зв'язку з можливістю видобутку сировини та виплавки металу) почав виявляти британський капітал.

---

[175] Herlihy P. What Vladimir Putin chooses not to know about Russian history [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.latimes.com/opinion/op-ed/la-oe-herlihy-russia-ukraine-odessa-20140501-story.html#axzz30rJJ4uEl

[176] Там само.

[177] Жаров А. Дело о приеме беглых крестьян на Дону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/499

У 1869 чи 1870 році на Донбас прибув англієць Джон Г'юз (1814 – 1889), який заснував Новоросійське товариство кам'яновугільного, залізоробного і рейкового виробництва (діяло до 1917 р.), ставши каталізатором економічних процесів на українських землях, поглинутих Російською імперією й ідентифікованих на цій підставі, відповідно, і російською, і прибулою англійською промисловою елітою як російські.

Новоросійське товариство (у 1869–1871) викупило у князя С. Кочубея концесії на будівництво металургійного заводу, спорудження якого розпочалося у верхів'ях річки Кальміус. 27 січня 1872 р. на підприємстві запрацювала перша домна. Паралельно – розгорталися роботи на Єлєновських рудниках і шахтах – „Центральній" та „Заводській", працівниками яких ставали (передовсім) селяни*, (приваблення яких Юзом колоритно описав „перший історіограф Донеччини" Ілля Гонімов/Ілля Олександрович Горош, 1875–1966/ у главі „Юзівський завод" із оповідання „Стара Юзівка"[178]).

Саме у той час у побутовий вжиток населення почала входити *назва території поселення – „Юзівка", яка раз і назавжди закріпила в історії міста факт його неросійського коріння, а отже, й у історико-політичному сенсі – його неросійську ідентичність на початковому етапі існування міста Донецька.*

Населення Юзівки поступово зростало: у 1870 році у поселенні мешкало всього 164 чол.; 1872 – 858 чол.; 1884 – 5 494 чол.; 1896 р. – мешканцями Юзівки були 28076 чол. Доступні (досить

* За твердженням японського історика Г. Куромії, шахтарями були насамперед селяни, які вимагали у адміністрації компанії відпускати їх додому на час польових робіт, що призводило до конфліктів, оскільки відтік селян на сезонні сільськогосподарські роботи призводив до зниження видобутку вугілля. Наслідком протистояння між селянами-шахтарями і англійськими колоністами було, зокрема, повстання українських шахтарів у квітні 1874 р., для придушення якого англійці використовували вогнепальну зброю (Куромія Гіроакі. Свобода і терор в Донбасі. – К.: Основи, 2002. – С.87 – 90).

[178] Див.: Гонимов И. Юзовский завод (Глава из повести „Старая Юзовка") [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litmisto.org.ua/?p=10509

скупі) статистичні дані дозволяють говорити про деякі якісні характеристики юзівців. Зокрема, той факт, що у 1884 році у всьому Бахмутському повіті грамотними були 8,44% чоловіків і 0,35% жінок[179], опосередковано говорить і про мізерний освітній рівень мешканців Юзівки.

Інша особливість Юзівки була пов'язана з тим, що річка Кальміус (що протікала через поселення) розмежовувала не лише територію Війська Запорозького і Війська Донського, але й була межею смуги осілості євреїв, яку після царських „Майських указів" 1882 року останнім перетинати (з метою поселення чи оренди землі) було заборонено[180]. *Таким чином, по-перше, населення Юзівки перебувало під подвійним контролем – англійського капіталу і російської авторитарної політичної волі.* (На цю „подвійність", як ознаку організації життя міста, варто звернути увагу, оскільки вона дає підстави для подальших роздумів – про реалії Донбасу у період уже після унезалежнення України 1991 року, коли управлінські імпульси, надходячи із Києва, підлягали в умовах місцевого політичного режиму значній корекції спочатку місцевою економічною елітою в особі, приміром, „червоних директорів", а згодом – персоною найпотужнішого місцевого олігарха). *По-друге, політична воля була дискримінаційною, насильницькою, що проявлялося не лише у закріпаченні селян, але й „закриттям" євреїв у смузі осілості.*

Характеризуючи юзівське поселення, Бахмутська повітова управа у 1896 році звітувала: „Юзівка – ані місто, ані посад, ані містечко.., поселення не має жодних громадських закладів і повністю підпорядковане своєму власнику.., є поліцейський наглядач і 20 городових, утримання яких віднесено на рахунок заводу, а тому вся їхня службова діяльність спрямована на охорону інтересів заводу, а не мешканців". Тобто усе в Юзівці було налаштоване,

---

[179] Статистико-экономический обзор Екатеринославской губернии за 1987 год. – Екатеринослав, 1898. – С.78.

[180] Иващенко А. В. История еврейской общины Донецка. – Донецк: издатель Заславский А. Ю., 2014. – 160 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donjetsk-jewish.ucoz.ru/istorija_evrejskoj_obshhiny_donecka.pdf

націлене на захист інтересів заводу. (Передовсім життя „заводу", а не „мешканців", того ж – 1896-го – року описав А. Купрін в одному із оповідань, у назві якого й містився відповідний акцент: „Юзівський завод"[181]).

Наприкінці XIX століття до розвитку регіону підключився французький капітал: на землях О. Рутченка (нині територія у Кіровському районі м. Донецька) почала діяти французька компанія „Рутченківське гірське промислове товариство". Це по-своєму сприяло подальшому притоку до Юзівки нових мешканців, кількість яких на початку 1910 року становила понад 48 тис. чоловік.

Характерною особливістю часу було те, що поселення на початку XX століття все ще не мало міської управи, власного бюджету. Напередодні Першої світової війни (у 1913 році) власники Новоросійського товариства були переконані, що, „не маючи жодного самостійного значення, Юзівка не має і не може мати самостійної життєздатності і є фабричним поселенням, яке існує, доки функціонує завод і шахти Новоросійського товариства… Новоросійське товариство може вважати забезпеченим своє існування на даному місці упродовж 50 років, а потім, покликане до існування й існуюче за рахунок підприємств, поселення неминуче приречене на занепад". Це – промовистий факт: створення Юзівки – штучний процес. Штучність примушувала люд до переселення у поселення на тимчасове проживання. *Штучність, примус, тимчасовість – три ключові чинники, які було покладено в основу формування Юзівки. Ці чинники по-своєму зумовлювали монополію власників поселення на дозвіл/заборону усіх процесів, які відбувалися в поселенні.*

З початком Першої світової війни підприємства Донбасу, пов'язані із видобутком вугілля, залізної руди, як і металургійні, паровозобудівні та інші заводи набули особливої ваги: вони забезпечували обороноздатність імперії. Показовим моментом

[181] Див.: Куприн А. Юзовский завод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fliv.piramidin.com%2Fbelas%2FKuprin%2Fiuzowskii.htm&ei=LnRKU5SEJYjoywOSuICgAQ&usg=AFQjCNFVy3DhFkIICPlLS3oeFrAhca3Vdw&bvm=bv.64542518,d.bGE

періоду стало притягнення до роботи на них військовополонених. До літа 1916 року на Донбасі і Придніпров'ї працювало, за деякими даними, близько 40 тис. військовополонених. Щодо підприємств Новоросійського товариства, то на початок 1917 року на них (металургійному, цегляному, вапняковому заводах, на шахтах і кар'єрі) працювало близько 7 тис. військовополонених[182]. *Військовополонені і їхня праця – чергові своєрідні знаки насилля і примусовості статусу „мешканець Юзівки".*

На процес якісних змін у структурі населення міста у період 1917 – 1918 років світло проливають документи, які свідчать про високу динаміку (сезонну і загальну) процесу відтоку-притоку до Юзівки простого люду, що відбувався під дією найрізноманітніших чинників. Так, у 1917 р. Юзівський окружний гірничий інженер доповідав у Гірничий департамент, що „небажаним і навіть шкідливим явищем слід вважати вербування з рудників і металургійних заводів військовополонених на польові роботи. Висилання на фронт кваліфікованих робітників з рудників і заводів під час мобілізації армії з початком військових дій була великою помилкою, яка сильно вплинула на продуктивність і підвищення вимог робітниками, що залишилися, заробітної плати шляхом страйків… У теперішній час відволікання робітників [тобто військовополонених], які звикли до роботи і режиму, до польових робіт може відбитися негативно на підприємствах"[183].

Про хвилі припливу й відпливу населення Юзівки говорить й аналіз національного профілю міста, який, як свідчив перепис 1917 р., був досить розмаїтим. За даними В. Стьопкіна і В. Гергеля[184], росіян у Юзівці мешкало 31 952 чол., євреїв – 9 934, українців – 7 086, поляків – 2 120, білорусів – 1 465, вірмен – 421, татар – 334, казахів – 130, англійців – 101, циганів – 96, німців – 70, інших – 1 009. Усього – 54 718 чол. *Таким чином, росіян у*

[182] Степкин В. П. Труд военнопленных Первой мировой войны на предприятиях Новороссийского Общества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/510

[183] Там само.

[184] Див.: Степкин В. П., Гергель В. И. Полная история Донецка. – Донецк: Апекс, 2008. – С.121.

поселенні було найбільше – 58,4%. Утім, немає впевненості, що, здійснюючи у 1917 році перепис, адміністратор й, відповідно, ідентифікатор, визначаючи кількість представників того чи іншого етносу, оперував категорією „національність/етнічність", а не, приміром, „рідна мова", що дозволяє сприймати цифру „58,4% росіян" як умовну: українці, як і представники інших етносів, особливо у містах – розмовляли російською.

Юзівка була „досить єврейським містечком": у ній разом із трохи більше ніж 40 тис. українців, росіян, білорусів, поляків проживало майже 10 тис. осіб юдейського віросповідання[185].

Але звернемо увагу на те, що Юзівка і наприкінці XIX, і на початку XX століть перебувала у середовищі, у якому саме українці були переважаючим етносом: за даними перепису 1897 р. у Катеринославській губернії із населенням 2 113 674 чол. українців нараховувалося 68,90%, росіян – 17,27 %, євреїв – 4,69 %, німців – 3,83 %, греків – 2,31 %[186]. За даними совєтського перепису 1926 року у етнічному спектрі Донбасу українці становили 64,1% населення, росіяни – 26,1%[187]. Етнічний склад безпосередньо Сталіно був таким: росіяни становили 54,0% мешканців, українці – 28,7%, євреї – 12,0%, поляки – 1,5%. *Таким чином, у переважно українському за своїм складом середовищі Юзівка/Сталіно на зламі століть функціонувала як поліетнічне поселення, у якому превалювало населення з російською, українською, єврейською ідентичністю.*

Загалом, аналіз архівних даних підводить до висновку про виразну національну строкатість населення регіону у 20-х роках (у час реалізації совєтською владою політики коренізації), коли було складено списки німецьких, грецьких і єврейських населених пунктів Донецької губернії та розпочалося створення національних сільських совєтів, національних районів. Так, 30 квітня 1925 р. ВУЦВК постановив: „…Утворити на території Маріупольського

---

[185] Федько Алексей. Я Лева Задов из Донецка, здрасьте! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/466

[186] Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі. Довідник. – Київ: ДНВП „Картографія", 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://etno.uaweb.org/nsklad/index.html

[187] Там само.

округу Донецької губернії Люксембурзький район з превалюючим німецьким населенням з центром у колонії Люксембург…". У 1929 р. Больше-Янісольський район Сталінського округу був оформлений як національний грецький. У 1930 р. на території Луганського округу було утворено 3 російські національні райони – Петровський, Сорокинський, Станично-Луганський[188].

У 1917 році Юзівка здобула статус міста, у якому почало розвиватися міське самоврядування: відбулися перші вибори гласних до міської Думи; було створено міську управу. З лютого 1919 року, коли було створено Донецьку губернію, Юзівка стала її складовою частиною[*].

Після падіння російського царату Юзівка, як і весь регіон, упродовж кількох років була ареною запеклого зіткнення інтересів. Початкова скромність політичних прагнень Центральної Ради у перемовинах із Тимчасовим урядом після повалення цього, останнього, завершилася: у жовтні 1917 року Центральна Рада ухвалила „поширити у повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме – Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини"[189]. Поза межею бажань Центральної Ради залишилися землі східної частини області Війська Донського, заселені також переважно українцями і які входили до Донецького вугільного басейну.

У наступний час коло політичних гравців (в умовах австрійсько-німецької окупації), які претендували на статус домінантного центру прийняття політичних рішень у Донецько-

---

[188] Шуликина Л. П. Административно-территориальная реформа 1923–1930 гг. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat32.htm

[*] Донецька губернія як адміністративна одиниця не мала спочатку чітко визначеного центру. У березні 1919 р. на губернському з'їзді рад у м. Слов'янську був створений губернський виконком, який влітку 1919 р. був евакуйований до м. Харкова. З січня 1920 р. губернським містом став Луганськ; у серпні 1920 р. – м. Бахмут.

[189] Цит. за: Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917 – 1920 рр.). – К., 2001. – С.40.

Криворізькому регіоні, невпинно розширювалося. Про свої права наприкінці 1917 року заявив генерал О. Каледін; на зламі 1917–1918 року до процесу боротьби залучилися сили Н. Махна.

Спочатку на ідейному рівні боролися за окремішність Донецького і Криворізького басейнів від України, але згодом (всупереч проголошенню Центральною Радою себе найвищою владою в Україні) – перейшли до встановлення влади совєтів на місцях і реалізації ідеї виокремлення Донкривбасу на практиці більшовики. Основну роль у процесі роздмухування сепаратистських настроїв відіграв прийшлий елемент – керівники обласної організації РСДРП(б): Ф. Сергєєв (Артем), Д. Філов, А. Каменський, В. Межлаук, М. Рухимович, С. Васильченко, Б. Магідов та ін., серед яких не було етнічних українців. Озвучена ними ідея проведення референдуму для з'ясування бажань населення території була швидко забута. Місцеві совєти також не були долучені до процесу обговорення питання щодо виокремлення Донецько-Криворізької Республіки. Російські більшовицькі лідери-сепаратисти (керівники харківських, катеринославських і частини донецьких більшовиків[190], вступаючи у боротьбу з українськими більшовиками (М. Скрипником, який розглядав Донецький басейн як автономію у складі Української Федерації), переймалися долею російської революції і, відповідно, виявляли орієнтацію на Росію, а тому акцентували необхідність створення „Донецької республіки" у складі, за словами С. Васильченка, „Російської Соціалістичної Республіки" (варіант: „Совєтської республіки" у термінах Ф. Сергєєва /Артема/), яка мала складатися, з їхнього погляду, із „федерацій" і спиралася б не на національний принцип будівництва, а на господарсько-економічний. *Таким чином, на „ринок ідентичностей" більшовиками-сепаратистами була привнесена донецько-криворізька республіканська ідентичність.*

1 лютого (14 лютого за н. ст.) 1918 року було сформовано Раду Народних Комісарів Донецького і Криворізького басейнів. Постала Донецько-Криворізька Республіка, яку, що показово, не визнав Раднарком РРФСР ані як окремішнього суб'єкта, ані як частину у складі Російської Федерації. У березні 1918 року на хвилі пропа-

[190] Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917 – 1920 рр.). – С.54.

ганди ідеї створення „єдиного фронту оборони" і одного уряду „для всієї України" в умовах наступу німецько-австрійських військ ДКР припинила своє короткотермінове існування: її керівництво погодилося на „об'єднання України" (хоча сепаратистські ідеї і настрої ще жили у головах і душах „лівих комуністів" – С. Васильченка, М. Жакова, В. Філова та ін.).

Таким чином, 1918 рік дав Донбасу короткий досвід сепаратизму. Характеристики цього явища, як випливає з вищевикладеного, були такими:

– сепаратизм був привнесений на українську землю ззовні;

– носіями ідеї та її реалізаторами були не українці, а особи інших національностей (росіяни, євреї);

– сепаратизм був придушений більшовиками-великодержавниками, оскільки ішов у розріз із їхнім баченням майбутнього совєтської більшовицької імперії;

– запущена сепаратистами в обіг ідея проведення референдуму на практиці не була реалізована: справжня воля населення, переважно українського за етнічним складом, фактично ігнорувалася;

– ДРК була створена волею купки сепаратистів, зорієнтованих на Росію: більшовицькі совєти на місцях залишалися осторонь прийняття рішень;

– сепаратисти, ігноруючи національне питання, орієнтиром мали соціалістичну федеративну Росію у межах кордонів Російської імперії, відстоюючи при цьому донецько-криворізьку ідентичність.

Упродовж 1918 року ідея ДРК підтримувалася Ф. Сергєєвим (Артемом) та іншими „регіоналістами". Вони відновили діяльність Донецько-Криворізької обласної партійної організації. У 1919 році, коли Донбасу загрожували війська А. Денікіна, регіоналісти скликали (у квітні) нараду у Харкові і створили бюро Ради Оборони Донецького басейну, у протоколі якої було зазначено: „Неофіційно це бюро знаходиться у зв'язку, під контролем і діє за директивами виключно Москви"[191], що уможливлює висновок: „…під виглядом турботи про оборону Донбасу робилася чергова спроба розчленува-

[191] Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917 – 1920 рр.). – С.40.

ти Україну, виділити з підпорядкування її уряду Донецький басейн і зробити його безпосередньо підлеглим урядові Радянської Росії"[192].

Можна стверджувати, що сепаратистський проект не вкладався у новітній імперський проект, здійснюваний під гаслами „Вся влада совєтам!" і т. п., в умовах потужного маніпулювання масами за допомогою акцентування необхідності встановлення „влади робітників і селян".

Сепаратисти зазнали краху не тільки внаслідок несприйняття їхніх дій Політбюро РКП(б) (хоча короткотермінове явище ДРК забезпечило умови для зародження і формування міфу „Донецько-Криворізької республіки", яким, при нагоді, поспішили скористатися мало не через століття інші прихильники російської великодержавності[193], але й наступної швидкої окупації Донбасу денікінцями. Утім, 1920 рік засвідчив остаточну перемогу на Донбасі совєтської влади, що на практиці призвело до соціальної і національної редукції населення Юзівки. Соціальна редукція по-своєму проявилася у створенні у 1920 році міськсовєта робітничих, селянських і червоноармійських депутатів 1-го скликання.

У наступний час статус міста поступово підвищувався – у 1923 р. Юзівка стала центром одного із семи округів (повітів) у складі Донецької губернії. Наступного року відбулося перейменування міста[*], яке стало називатися місто Сталін, а залізнична

[192] Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні.

[193] Див.: В. Корнилов. Донецко-Криворожская республика. Расстрелянная мечта. – Харків: Фоліо, 2011.

[*] Перейменування відбувалося у руслі вимог інструкції „О порядке возбуждения местами ходатайств по переименованию населенных пунктов Украины", у якій, зокрема, вказувалося: „*В развитии постановления ВУЦИКа от 17.10.1923 года и в отмену ранее изданных циркуляров НКВД и ЦАТК (№№97, 171 и 246) предлагается всем административным комиссиям и исполкомам строго руководствоваться нижеследующим: 1. Переименованию подлежат населенные пункты, имеющие наименования контрреволюционного или религиозного характера и вообще связанные с пережитой эпохой царизма... 3. Вопрос о переименовании того или иного населенного пункта должен быть по возможности поставлен общим собранием граждан поселения или сельсоветом...*». (Цит. за: Жаров А. Из Юзовки в Сталин // Донецкие новости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dnews.donetsk.ua/2014/04/24/24181.html).

станція – Сталіно. Як вказувалося у одному із виступів на засіданні міськсовєта у березні 1924 р., „…за умовами нашого округу, де у нас переважає сталева промисловість, а сама революція, яка була, за словами тов. Леніна, локомотивом, зробленим зі сталі, на якому… був машиністом тов. Ленін. Виконком вважає, що символом, що характеризує нашого великого вождя тов. Леніна, – буде «сталь»".

Іншим символом Сталіно став один з перших на території України концентраційний табір як результат внутрішньої – ленінської – політики та інструмент гомогенізації суспільства на шляху творення совєтської ідентичності. Одним із механізмів реалізації цієї політики було введення (ще на початку 1918 року) загальної трудової повинності, що свідчило про тісне поєднання двох чинників: праці і примусу. Про розвиток тенденцій, в основі яких була примусова праця, вказував декрет за підписом М. Калініна від 15 квітня 1919 року Всеросійського Центрального Виконавчого комітету „Про табори примусових робіт", який став законодавчою базою для створення системи таборів при управліннях губернських виконавчих комітетів. У Совєтській республіці почалося формування трудових армій (Донецька трудова армія на чолі із Г. Пиляєвим була сформована на початку грудня 1920 року). Що ж до трудових таборів, то добре відомі, насамперед, соціальні ідентитети осіб, які у них присилалися: серед них були не лише звинувачені у грабежах, розбоях, вбивствах, „контрреволюційних злочинах", змовах, шантажі, але й особи без конкретних занять і не зареєстровані на біржі праці, як і зареєстровані на біржі, але які відмовилися від роботи не за спеціальністю, члени сімей осіб, які приєдналися до білогвардійців, совєтські працівники і військовослужбовці, які скоїли проступок на службі, театральні „баришники" та ін.

На території Донбасу концтаборів було кілька. Зокрема, поблизу шахти №5 у Горлівці, у районі Юзівки та ін. Архівний документ (надісланий 19 грудня 1920 року у Юзівський виконком із Бахмута) сповіщає: „У ввіреному вам районі відкривається у спішному порядку концентраційний табір у приміщенні колишньої козачої казарми для використання труда ув'язнених на рудниках та інших підприємствах»[194]. Інший документ повідомляв: „…Юзів-

[194] Жаров А. Юзовский концлагерь. Попытка возвращения из забвения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/uzovka/page/6

ський табір №7 громадсько-примусових робіт відкритий… 1 січня цього 1921 року у Макіївці у колишніх козацьких казармах". Ув'язнені у таборі №7 працювали (як твердять краєзнавці) на шахті „Софія", нині – шахта Батова, а також – у кам'яному кар'єрі, розташованому неподалік казарм[195].

Подальша адміністративно-територіальна реформа[196] у СССР призвела до ліквідації Донецької губернії (1925) і створення у її межах 5 округів, у т. ч. – Сталінського. Щодо міста, то його межі упродовж 1920–1930-х років і далі змінювалися*. Як і назва: у 1929–1930 роках місто почали називати Сталіно.

---

[195] Жаров А. Юзовский концлагерь. Попытка возвращения из забвения...

[196] Див.: Максимчук Т. А. Юзовка: от завода до города. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat24.htm; Степкин В. Феномен Донецка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.whoiswho.ru/old_site/russian/Curnom/52006/don.htm ; Максимчук Т. А. И. Сталин, И. Якир – почетные депутаты Сталинского городского совета. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat36.htm; Шуликина Л. П. 75 лет со дня образования Донецкой области. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat33.htm; Притыченко Е. В. Донецк – столица шахтерского края. Из истории административно-территориального деления города // Архивная летопись Донбасса. – 2009. – №6. – С.38 – 40; Донецк: Историко-краеведческий очерк / руков. авт. кол. С. Ф. Поважный. – 2-е изд., испр. и доп. – Донецк: Донбасс, 1981. – 328 с.

* У 1926 році до меж міста входили: Богодухівська балка (водокачка Риковського рудника), Бутовський, Нікополь-Маріупольський (Олександрівський, Волинка), Ново-Смолянка, Риковський, Семенівка (Олексіївка), Сєргєй, Собачовка (поселення Н.-Смоляніновського рудника), Скоморошино, станція Сталіно і залізничне поселення, шахта №9 Н.-Смоляніновського рудника. Упродовж серпня–вересня 1930 р. до межі міста були включені: Петровська і Рутченківська ради поселень; Красногоровська, Мар'їнська, Старо-Михайлівська, Олександрівська сільські ради Мар'їнського району; Авдіївська, Ясиноватська ради поселень, Олександрівська, Авдіївська сільські ради Авдіївського району; Щегловська, Мушкетовська, Будьонівська ради поселень; Григорівська №1, Григорівська №2, Євдокиївська, Авдотінська сільські ради Дмитрівського району. У 1932 р. у зв'язку з віддаленістю від міста із його складу виключені Олексіївська,

Після створення Донецької області (2 липня 1932 р.)[*] її центром було спочатку визначено м. Артемівськ, а з 16 липня – Сталіно. Однак обласним центром місто було лише кілька років: у червні 1938 р. (згідно із постановою ЦВК УССР, затвердженою рішенням Президії Верховного Совєта СССР від 3 червня) область було поділено на Сталінську (у складі 10 міст, 4 селищ міського типу і 22 сільських районів) і Ворошиловградську.

Наступні значимі адміністративно-територіальні зміни зачепили Сталіно у 1950-х роках. У листопаді 1961 року місто знову було перейменовано і стало називатися Донецьком (відповідно, Сталінська область – Донецькою). Звернемо увагу: назву Донецьк у 1784–1933 роках мало розташоване на правому березі Сіверського Дінця нинішнє місто Слов'яносербськ (засноване 1753 року як село Підгірне; у 1754–933 роках – Слов'яносербське); а крім того – із 1955 року місто у Ростовській області РСФСР. *Присвоєння місту „плаваючого імені" – промовисте свідчення ставлення до нього влади, низького ступеня його значущості у свідомості ідентифікаторів, акцентування (свідоме чи несвідоме) його другорядності.*

У 1960–1980 роках процеси формування кордонів міста, хоч і не так стрімко, як у попередній час, але продовжувалися[**].

Андреєвська сільські ради; сільські ради Червоного, Пустинського, Ново-Троїцька і Зеленянська сільські ради (приєднані до Гришинського району). У 1937 р. у Сталіно утворено Кіровську, Петровську, Будьонівську, Сталіно-Заводську, Вітковську, Куйбишевську, Калінінську райради, райраду при станції Сталіно. Зрештою, у 1940 р. Куйбишевська, Вітковська і станції Сталіно райради були об'єднані у Куйбишевську райраду.

[*] До Донецької області увійшли 12 міських і 23 районні ради; площа області – понад 52 тис. кв. км; населення – понад 4 млн чол.

[**] У 1958 р. Моспінська міська рада була підпорядкована міськраді Сталіно. Крім того, було ліквідовано Горбачово-Михайлівку сільську раду Харцизького району, а села Горбачово-Михайліву, Гришки, Долінтерово, Кам'янку, Нижні Бірюки, Октябрське, Темрюк передано у підпорядкування Моспінській міськраді. Наступного – 1959 – року у межі Сталіно було включено поселення міського типу Авдотіно, поселення Леніна, Осмолова, Приволля, Рутчанське, Тепличне, Широке.

Вищенаведені факти дозволяють стверджувати:

– слідом за первинною козацько-селянською колонізацією у часи після зруйнування Запорозької Січі терени сучасної Донеччини пережили кілька наступних хвиль колонізації – російську імперську, колонізацію іноземного капіталу (британського, французького тощо) і з початком ХХ ст. – більшовицьку совєтську;

– поселенське ядро Донецька – поселення українських козаків: Олександрівка, Крутоярівка, хутір Овечий, території яких поступово втягувалися у межі Юзівки/Донецька;

– попри ослаблення (іноетнічними міграційними хвилями) українських начал Юзівки/Донецька українськість залишалася одним із маркерів „анклаву Донецьк", що з часом характеризувався поліетнічністю мешканців, яким під дією найрізноманітніших політичних викликів не вдавалося „успадкувати простір" від українців;

– Донецьк набув статусу міста менше ста років – у 1917 р., що свідчить про своєрідну його молодість як урбанізаційного осердя регіону;

– вичерпність сировинних ресурсів зумовлювала перспективу нетривалого існування поселення. Утім, всупереч планам засновників, життя міста було продовжено совєтською владою, що дозволяє говорити про зміну функцій міста, штучність підтримки його подальшого існування, укрупнення і розширення („перевизначення") кордонів поселення упродовж 1920 – 1980 років;

– статус адміністративного регіонального центру місто набуло також внаслідок адміністративних рішень совєтської влади, а не очевидності його „центрального розташування" й історичної логіки, „багатої політичної історії" чи визнання „історичних заслуг" (політичних, економічних, культурних та ін.);

– штучність, тимчасовість, насилля і примус, соціальна і національна редукція були основоположними маркерами явищ, які супроводжували процес „творення міста";

– нестабільність адміністративного статусу упродовж 1930-х років по-своєму нівелювала політичну значимість міста;

– мінливість назви населеного пункту – від Юзівка до Сталін, Сталіно, Донецьк – віддзеркалює:

а) свідомий відрив назви від українських коренів,

б) штучність творення наступних назв поселення,

в) певну ідеологізацію цих назв,

г) відмову категоризатора-адміністратора (ідентифікатора) місту в оригінальному імені;

– зародки й традиції міського самоврядування не встигли досягти зрілості і були знищені у ході більшовицької „совєтизації", що визначило подальшу „політичну долю" міста: воно стало лише передаточним механізмом у централізованій системі управління, так і не піднявшись до рівня самодостатньої самоврядності;

– фундатори Донецько-Криворізької Республіки привнесли в українські землі ідею і практику сепаратизму, заклавши тим самим своєрідні основи для можливості культивування сепаратистських настроїв на початку XXI століття проросійськи налаштованими громадянами;

– запуск тоталітарно-репресивних механізмів для форматування людського ресурсу (виявом чого були трудові армії, концентраційні табори та ін.) варто розглядати як один із перших кроків на шляху реалізації совєтської політики ідентифікації.

Переосмислюючи минуле Донбасу і, зокрема, Донецька, варто звернути увагу на щонайменше два міфи, сформовані упродовж XX століття совєтськими історіографами, на контроверзійні моменти, які стосуються питання колонізації Дикого Поля, Донбасу як більшовицько-проросійської території із 1917 року, російськості населення Донецька тощо.

Говорячи про *версії колонізації Дикого Поля*, зауважу, що згідно з українською версією – заселення Дикого Поля відбувалося у руслі козацько-селянської колонізації, яка передбачала пошук вільного простору, придатного для облаштування життя.

Імперська російська версія – „концепція Дикого Поля" – обстоювала тезу, що з постанням територіального утворення Слобідська Україна було створено своєрідний плацдарм для підкорення „нічийних земель" (фактично території Війська Запорозького) – Дикого Поля. Імперська думка скористалася назвою „Дике Поле", застосувавши її до частини земель Слобідської України і частини Донбасу (яка не належала до Слобожанщини).

Такий підхід дозволив:

– „стерти" зі сторінок історії козацькі поселення (як історичне підґрунтя сучасного Донецька) і, відповідно, пов'язати утворення міста із приїздом англійця Дж. Г'юза;

– „денаціоналізувати" українські джерела Донецька;

– легітимізувати імперські права на українські козацькі землі;

– змістити акценти й поставити у центрі розгортання процесів індустріалізації Донбасу приїжджого російського робітника, а не українського шахтаря-селянина; стерти сліди євреїв, представників інших національностей, на базі яких кілька десятиліть формувався людський ресурс Юзівки – Сталіно – Донецька.

Інша контроверза пов'язана із тезою *„Донецьк (як і Донбас) – більшовицько-проросійська територія із 1917 року"*. Підґрунтя цього міфу спростовується кількома фактами. Передовсім – резолюцією, яку ухвалила 31 жовтня 1917 р. Рада Юзівки, засудивши більшовицький переворот у Петрограді. Крім того – фактом здобуття більшості на юзівських виборах українськими есерами і соціал-демократами, а також тим фактом, що більшовики спромоглися закріпитися у місті лише після приїзду з Петрограда емісара П. Алфьорова з двома вагонами зброї (яка була роздана пробільшовицьки налаштованим робітникам) і силового захоплення влади.

Надалі Донбас перетворився на арену зіткнень між каледінцями, махновцями, більшовиками, денікінцями, військами Врангеля, вартою гетьмана, австрійськими вояками з армії кайзера (про що згадувалося вище). Частина учасників процесу осідала на території Донбасу, урізноманітнюючи людський ресурс, який складався з представників низки етносів (з євреями і поляками включно). Але перемогу святкували, врешті-решт, більшовики. Силове захоплення ними влади зумовило початок реалізації політики, сутність якої зводилася до нівеляції і забуття автохтонного „українського інтересу" на Донбасі, подальшого ретельного „перетравлення" регіону за російськими зразками і творення його російського іміджу. Тобто аналіз свідчить, що демографічні зміни у Донбасі (у тому числі й Донецьку) зумовлювалися такими ключовими подіями політичної історії, як Перша світова війна (її результатами), громадянська війна у Росії, більшовицький переворот, голод 1921–1923 років, реалізація політики колективізації й індустріалізації, Голодомор 1932–1933 року, Друга світова війна і т. ін.

Як свідчать розсекречені у 1990 – 1991 роках документи Державного архіву Донецької області (зокрема, „Журнал регистрации лиц, прибывающих из-за границы (амнистированных и эмигрантов)"

за 1922 рік), після закінчення Першої світової війни, громадянської війни в Росії на території Донеччини перебували різні категорії населення: емігранти, біженці, колишні військовополонені, учасники військових баталій із Австрії, Болгарії, Греції, Єгипту, Китаю, Латвії, Литви, Маньчжурії, Німеччини, Польщі, Румунії, Сербії, Сирії, Угорщини, Фінляндії, Франції та ін., яким довелося служити у рядах різних армій (Денікіна, Врангеля, Петлюри та ін.). Це був як простий люд – рядові, ковалі, писарі, музиканти, так і підпоручики, єфрейтори. Із Фінляндії прибули учасники Кронштадтського повстання. Із Німеччини, Угорщини, Франції – „військовополонені імперіалістичних воєн", солдати російської армії. Із Польщі – „перебіжчики"[197]. Твердити, що цей люд за етнічною ознакою був російським – підстав немає.

Гостроти моменту додав той факт, що сучасна Донеччина була територією, яка під час голоду 1921–1923 років в Україні постраждала найбільше (разом із такими областями, як: Катеринославська, Донецька, Запорізька, Миколаївська і частина Одеської). Архіви свідчать, що, приміром, „у м. Маріуполі за перші 6 місяців 1922 р. народилося 281, а померло 2 931 чоловік, у Керменчицькій волості Юзівського повіту народилося 49, а померло 310, у Дебальцівському повіті народилося 1 562, а померло 3 343, а по всьому Юзівському повіту народилося 854, а померло 2 194 чоловіки. Офіційно були зареєстровані випадки людоїдства"[198]. В архівних фондах партійних органів і виконавчої влади зберігаються документи, „що свідчать про страшні події. За статистичними даними повітових комітетів КП(б)У за січень – лютий 1922 року через скорочення норм Наркомпроду звільнено на металургійному заводі м. Юзівки 5 тис. чоловік. З березня до вересня 1921 року із Донбасу виїхало 6 тис. забійників"[199].

---

[197] Придченко Н. А. Эмигранты. По рассекреченным документам госархива [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/ stat31.htm

[198] Максимчук Т. А. Донбасс: три страшных времени [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat35.htm

[199] Там само.

30-ті роки стали часом політизації соціальних ідентичностей, а згодом – редукції суспільства. Так, з початком індустріалізації совєтська влада змусила українців, які займалися сільським господарством і володіли землею, перебиратися до міста: у них відбирали землю й розкуркулювали. „Позбавлені всієї власності, люди вимушені були йти працювати на заводи. Так Донбас отримав поштовх до індустріального розвитку у 30-ті" роки XX століття[200].

Свої корективи в ідентифікацію мешканців Сталіно внесли процеси, пов'язані із хлібозаготівлею і Голодомором кінця 1932 – початку 1933 років. 19 липня 1932 року відбулося засідання Донецького оргбюро КП(б)У, де розглядалося питання про хлібозаготівлі. Згідно із Постановою Совнаркому УССР від 22 червня 1932 р. був затверджений річний план заготівлі зерна для України – 5 831 300 тонн, у тому числі для Донецької області – 583 тисячі тонн. 29 липня 1932 року „план по області був уже збільшений до 606 300 тонн. […] Закрутилося колесо репресій. До процесу хлібозаготівель була залучена прокуратура і суди. У фонді Донецької облради профспілок є аналітичний детальний звіт Донецької обласної прокуратури про роботу прокуратури і суду по боротьбі із розкраданням громадської власності за 5 місяців… Із серпня 1932 до січня 1933 р. заслухано 4726 справ і засуджено 6 203 чоловіки, розстріляно 169 чоловік. У 1-му кварталі 1933 р. заслухано 1 839 справ, засуджено 3 083 чоловіки, розстріляно 132"[201]. Селяни були „закріплені у колгоспах без права виїзду, із сіл вивезені усі колгоспні фонди, у тому числі посівні. Хлібозаготівлі продовжувалися і в січні–лютому 1933 р., коли у селі фактично уже не було ніяких запасів хліба. Вже з

[200] Полидович Юрий. „Другие донецкие": Донбасс был своего рода этническим экспериментальным центром СССР // Форум націй. – 2009. – Травень. – №5/84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.forumn.kiev.ua/2009-05-84/84-07.html

[201] Андрийчук С. Л., Максимчук Т. А. Немецкие лагеря времен Великой Отечественной войны. (К Международному дню освобождения узников фашистских концлагерей) [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat39.htm

осені 1932 р. почався страшний голод"[202]. Наслідок Голодомору – пусті села, у які з часом заїхали нові люди.

Зміни у складі населення Сталіно пережило у роки Другої світової війни і повоєнний час. Так, під час німецької окупації на території міста діяв Юзівський Центральний табір для військовополонених, у якому насильно утримувалося і цивільне населення. Упродовж січня 1942 – вересня 1943 р. у таборі загинуло близько 40 тисяч чоловік. Були вивезені із табору і кинуті у шурф шахти „Калинівка" 2 тисячі євреїв[203]. Загалом за час окупації на території Донецької області було вбито і замучено 174 416 цивільних громадян, 149 367 військовополонених. На примусові роботи до Німеччини було відправлено більше 250 тис. чоловік[204].

Унаслідок підписання 9 вересня 1944 року угоди „Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР" між урядом УССР і Польським комітетом національного порятунку повинна була відбутися добровільна евакуація населення, яка (після підписання у серпні 1945 р. Офіційного договору про совєтсько-польський кордон) обернулася насильницькою депортацією корінних українців, яких налічувалося 700 тис. і які не прагли залишати свою споконвічну територію і майно і перебиратися у совєтські колгоспи. Українці ставали жертвами польських націоналістичних утворень (зокрема, організації „Вольність і непідлеглість", яка боролася проти встановлення комуністичного режиму у Польщі), з вересня 1945 року – частин регулярної армії (військової групи „Жешув"), зрештою, жертвами

---

[202] Максимчук Т. А. Донбасс: три страшных времени [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat35.htm

[203] Андрийчук С. Л., Максимчук Т. А. Немецкие лагеря времен Великой Отечественной войны. (К Международному дню освобождения узников фашистских концлагерей) [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat39.htm

[204] Коровина М. В. Освобождение Донбасса: цена победы [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat44.htm

операції „Вісла”. Внаслідок польського терору у 1944–1947 роках загинуло близько 30 тис. українців. 4 тис. українців були відправлені до концтабору Явожно (філіалу Освенцима). Згідно з планом розселення, що був складений представниками совєтської влади, на 1 листопада 1944 року у Сталінську область мало бути переселено 7 293 сім'ї, тобто 29 000 чол. (із 305 806 чол., які підлягали розселенню у Ворошиловградській, Дніпропетровській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській областях). До 31 грудня 1945 року до Сталінської області прибуло 13 210 чол.[205]. Показово, що вони прибували на землі, які були звільнені від, приміром, етнічних німців, які, як зазначалося вище, мешкали до війни у національних районах (за деякими даними – ще з часів Російської імперії), але були вислані до Сибіру.

На Донбас прибували і частини „розірваних” сімей членів ОУН, які, опинившись на Сході, втрачали змогу контактувати з рідними із Західної України.

Для повоєнного відновлення Донбасу були потрібні людські ресурси, і їх почали шукати в інших регіонах держави і спрямовувати на Донбас, про що свідчить той факт, приміром, що „головне управління трудових ресурсів отримало відповідальне завдання – організувати бригади державних трудових резервів для відбудови і монтажу енергетичних і металургійних підприємств Донбасу, звільнених від німецької окупації. 20 тис. учнів ремісничих училищ і шкіл ФЗН приїхали до Донбасу”[206]. На Донбас їхали „заряджені пропагандою” люди, які, як правило, не мали сімей і житла.

Ще одна категорія „нових приїжджих” на Донбас – особи німецького походження, вивезені, наприклад, із Югославії на

[205] Максимчук Т. А. Переселение украинцев из Польши в 1944 – 1947 гг. [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat13.htm

[206] Максимчук Т. А. Восстановление Донбасса [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat42.htm

початку 1945 року (після входу туди совєтських військ). Прибувши на Донбас, вони зараховувалися до Особливих робочих батальйонів інтернованих, яких було, щонайменше, 1211[207].

Українці, силоміць переселені у Донбас чи „за комсомольською путівкою", сприяли українізації краю. Утім, влада їх зросійщувала, привівши у рух найрізноманітніші механізми витіснення із широкого вжитку української мови, пильно стежачи не тільки за „буржуазними націоналістами", але й поширюючи навчання російською мовою та культивуючи порядок виготовлення документів, видання газет і журналів, найрізноманітнішої документації також російською.

На кількість і якість людського ресурсу регіону вплинув голод 1946 року. За даними архівів, на 20 червня 1947 року у Сталінській області нараховувалося 120 274 хворих на аліментарну дистрофію, що поставило область на друге (після Вінницької області, де хворіли на дистрофію 159 976 чол.) місце в Україні за цим показником. Кількість померлих від голоду становила 4 384 особи[208]. У наступних роках голод відступив, але випадки голодної смерті в області все ж траплялися.

Подальша (російська) гомогенність регіону забезпечувалася адміністративно: нівелюванням національної пам'яті українського населення, створенням системи кар'єрних заохочень для тих, хто оволодів російською мовою тощо, що дало підстави для висновку: „З повоєнного часу Донбас став свого роду етнічним експериментальним центром СССР, кузнею етнічної безликості"[209].

Згідно з переписом населення 1989 року у Донецькій області налічувалося 43,6% росіян. Якщо порівняти динаміку змін

---

[207] Див. про це: Бублик М. Невеликий сюжет ціною в Нобелівську премію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/ nevelikiy_syuget_tsinoyu_v_nobelivsku_premiyu_2082559

[208] Заднепровский А. И. Голод 1946 – 1947 гг. по документам госархива Донецкой области [Офіційний сайт державного архіву Донецької області] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dn.archives.gov.ua/articles/stat16.htm

[209] Полидович Юрий. „Другие донецкие": Донбасс был своего рода этническим экспериментальным центром СССР // Форум націй. – 2009. – Травень. – №5/84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.forumn.kiev.ua/2009-05-84/84-07.html

людського ресурсу за національною ознакою упродовж 1959–1989 років, то виявимо тенденцію до зменшення українців і збільшення кількості росіян, що відображає нижченаведена *Таблиця IV.1*.

Таблиця IV.1

Донецька область: національний спектр*

Національність	*1959 рік*	*у %*	*1989 рік*	*у %*
Українці	2368120	55,56	2693432	50,71
Росіяни	1601260	37,57	2316091	43,6
Греки	93188	2,19	83691	1,58
Білоруси	63284	1,48	76935	1,45
Євреї	42501	1,0	28135	0,53
Татари	24519	0,58	25495	0.48
Молдавани	12289	0,29	13332	0,25
Вірмени	-	-	10147	0,19
Болгари	-	-	7217	0,14
Поляки	-	-	6897	0,13
Німці	-	-	6333	0,12
Цигани	-	-	4806	0,09
Азербайджанці	-	-	4316	0,08
Грузини	-	-	3779	0,07
Мордва	-	-	3004	0,06
Всього	4262048	-	5311781	-

* Чорний С. Національний склад населення України в XX сторіччі. Довідник. – Київ: ДНВП „Картографія", 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://etno.uaweb.org/nsklad/index.html

Таким чином, у процеси, що відбувалися на території міста Донецька і – ширше – усього регіону, були втягнуті десятки тисяч людей різних національностей. Неспростовною характеристикою міста був високий ступінь етнічної рухливості (змінності) мешканців. Даних, які б свідчили про переважання чи просто більшість росіян у складі населення міста (регіону) у період з початку XX століття до кінця 1940-х років, немає. Російськість – штучна ознака регіону загалом і Донецька зокрема, культивована адміністративними заходами совєтських адміністраторів й ідеологів у період 1950 – кінця 1980 років. Разом з тим, російськість ставала базовою компонентою у процесі соціально-політичної інженерії у напрямі формування ідентичності „совєтського чєловєка".

V. ДОНЕЦЬК: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ МАРКЕРИ МІСТА У КОНТЕКСТІ ІНШИХ УКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСНИХ ЦЕНТРІВ (до початку 2014 р.)

На початок 1990-х років Донецьк за такими критеріями, як: час утворення міста, незмінність/змінність його назви, рік здобуття статусу обласного центру, а також особливості локалізації у межах кордонів держави (за ознакою прикордонне/внутрішнє) у контексті інших українських міст-обласних центрів характеризувався певними особливостями, що відображені у *Таблиці V.1:*

Таблиця V.1

***Порівняльна характеристика обласних центрів України (з врахуванням року заснування, здобуття міського статусу й статусу адміністративного центру, динаміки топоніму, локалізації у межах держави)**

Назва міста-обласного центру	*Рік заснування або першої згадки / здобуття статусу міста*	*Зміна назви (так/ні)*	*Рік здобуття містом статусу обласного центру*	*Локалізація: центр прикордонної /внутрішньої області*
Вінниця	Середина XIV ст.	Ні	1932	Прикордонної
Дніпропетровськ	1776 / 1778	Так	1932	Внутрішньої
Донецьк	1869/1917	Так	1932	Прикордонної
Житомир	Кінець IX ст.	Ні	1937	Прикордонної
Запоріжжя	952/1806	Так	1939	Прикордонної
Івано-Франківськ	1662	Так	1939	Прикордонної
Київ	Близько 500	Ні	1932	Прикордонної
Кіровоград	1754/1784	Так	1939	Внутрішньої
Луганськ	1795/1882	Так	1938	Прикордонної
Луцьк	Близько 1000 / 1085	Ні	1939	Прикордонної
Львів	1256	Ні	1939	Прикордонної
Миколаїв	1789	Ні	1937	Прикордонної

Продовження Табл. V.1

Одеса	1415/1794	Так	1932	Прикордонної
Полтава	899 /1174	Ні	1937	Внутрішньої
Рівне	1283	Так	1939	Прикордонної
Суми	1652/1780	Так	1939	Прикордонної
Тернопіль	1540	Так	1939	Внутрішньої
Ужгород	IX ст.	Так	1946	Прикордонної
Харків	1654/1655	Ні	1932	Прикордонної
Херсон	1778	Ні	1944	Прикордонної
Хмельницький	1431/1796	Так	1937	Внутрішньої
Черкаси	1284/1795	Ні	1954	Внутрішньої
Чернігів	907	Ні	1932	Прикордонної
Чернівці	XII ст./1488	Ні	1944	Прикордонної

** Складено на основі даних офіційного веб-порталу Верховної Ради України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmistcg.html*

Таким чином, із 24 міст-обласних центрів України:

– 11 міст були заснованими і, відповідно, здобули статус міста у Середньовіччі, а інші 13 – у наступні часи. Донецьк постав у новий час;

– половина міст зі статусом обласних центрів (12 міст) ніколи не змінювали своєї назви; назви ж іншої половини, у т. ч. Донецька, змінювалися (у деяких випадках – неодноразово);

– 6 міст (*Дніпропетровськ, Кіровоград, Полтава, Тернопіль, Черкаси, Чернігів*) є центром внутрішніх областей, інші 18 – прикордонні, серед яких – місто Донецьк;

– 7 міст, у т. ч. й місто Донецьк, статус обласного центру здобули найраніше – у 1932 року; також у період до Другої світової війни аналогічний статус було надано ще 13 містам (у 1937 – 4, у 1938 – 1; 1939 – 8 містам): після війни – 4 містам (у 1944 – 2, 1946 – 1, 1954 – 1).

Таким чином, Донецьк є „молодим" містом, яке, попри свою „молодість", здобуло статус адміністративного центру одним із перших (в часи існування СССР). Зміна його топоніму опосередковано свідчить про історико-політичні колізії, які у той чи інший час переживала міська громада. Крім того, випадок Донецька серед

інших адміністративних центрів України є унікальним, оскільки, як засвідчила політична ситуація 2014 року, саме в ньому спрацював „чинник прикордоння" і відбулося не лише інформаційне, але й військове вторгнення з території Російської Федерації.

Показово, що XX століття для Донецька, як і всього українського Донбасу, закінчувалося важко. Одним із низки доволі переконливих свідків такої ситуації був другий український Президент – Л. Кучма. Описуючи у 1999 році „однопрофільний" регіон та зазначаючи, що Донбас, „як і Чорнобиль, але Чорнобиль не ядерний, а соціальний", – це „біль усієї країни"[210], акцентував кілька моментів щодо стану промисловості регіону:

– по-перше, що „колишня „всесоюзна кочегарка" димить дедалі слабше. Якщо в 1970 році наша республіка давала 250 млн тонн умовного палива, а сама споживала лише 210 млн, то через два десятиріччя ми вже були змушені завозити паливо…";

– по-друге, – „устаткування та інфраструктура вугільної промисловості Донбасу безнадійно застаріли: ще зовсім недавно „найновішою" із шахт Донбасу була шахта, збудована в кінці 50-х років"[211].

Своєрідний висновок Л. Кучми зводився до того, що „саме нинішній занепад вугільної галузі зробив рельєфнішим особливий регіональний статус Донбасу…"[212].

Роздумуючи про перспективи Донбасу, Л. Кучма зауважував, що Донбас відрізняється від Сходу країни хоча б тим, що вугледобування, по суті, є „єдиною стратегічною галуззю його виробництва"; що людям, які „відлучені" від шахти, „піти більше, власне, нікуди. Місцеві металургійні, переробні, машинобудівні підприємства прийняти всіх не зможуть"; зрештою, „якщо у Східному регіоні є земля, придатна для ведення підтримуючого присадибного господарства, яке значно полегшує життя працівників заводів, що стоять, то в Донбасі її немає" [213].

---

[210] Кучма Л. Про найголовніше. – К., 1999. – С.181.

[211] Там само. – С.180.

[212] Там само. – С.181.

[213] Там само.

Тобто, Президент, розуміючи загрози, турбувався питанням, *як регіону виживати?* Утім, на практиці з початком XXI століття це мало що змінювало.

Якщо проаналізувати людський ресурс Донецька, то виявимо, що за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року цей ресурс був досить потужним і становив 1 031 700 осіб міського та 1 700 осіб сільського населення[214]. Тобто, Донецьк мав (зокрема, разом з Одесою, де кількість населення становила 1 029 000 осіб[215]) статус міста-„мільйонника". Показово, що людський ресурс інших обласних центрів був значно скромнішим. Так, населення, приміром, сусіднього Луганська на той самий час становило 499,8 тис. осіб власне міських і 3,4 тис. сільських мешканців[216]. Людський потенціал, приміром, Чернігова і Чернівців був ще скромнішим: у Чернігові наявного населення було 305 тис. осіб[217], у Чернівцях – 240,6[218]. На 1 січня 2014 року, за деякими даними, населення Одеси і Донецька зменшилося, відповідно, до 1 млн та близько

---

[214] Про кількість та склад населення Донецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/donetsk/

[215] Про кількість та склад населення Одеської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/odesa/

[216] Про кількість та склад населення Луганської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/lugansk/

[217] Про кількість та склад населення Чернігівської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/chernigiv/

[218] Про кількість та склад населення Чернівецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/urban-rural/chernivtsi/

950 тис. осіб; Луганська – до близько 425 тис. чол.; Чернігова – до близько 295 тис. осіб, у Чернівцях (на 1 жовтня 2014 року) – становило близько 263 тис., що стало своєрідним виявом загальноукраїнської тенденції деградації людського ресурсу.

Як свідчать дані *Таблиці V.2,* Донецьк і Луганськ були центрами найбільш урбанізованих регіонів країни: міське населення в них, відповідно, становило 90,7% і 86,9%. Високий рівень міського населення (понад 60%) був і в таких регіонах, як Одеська, Чернігівська, Полтавська області (відповідно, 66,9%, 63,9%, 61,7%). Щодо Чернівецької області, то вона була серед найменш урбанізованих регіонів разом із Закарпаттям: міське населення становило, відповідно, 42,7% і 37,1%. Утім, Чернівецька область разом із Донецькою, Львівською й Дніпропетровською входила до четвірки регіонів із найвищою щільністю населення: відповідно, 112,2 – 163,8 – 116,3 – 103,1 осіб на км кв.

Таблиця V.2

Територія та кількість наявного населення за регіонами*

(на 1 січня 2014 року)

Територія тис. км²		*Кількість населення, тис.*	*У тому числі*		*% міського населення*	*Щільність населення, осіб на 1 км²*
			міське	*сільськ.*		
Україна	**603,5**	**45426,2**	**31336,6**	**14089,6**	**69,0**	**75,3**
АР Крим	26,1	1967,2	1233,5	733,7	62,7	75,4
Області						
Вінницька	26,5	1618,3	815,3	803,0	50,4	61,1
Волинська	20,1	1041,3	543,7	497,6	52,2	51,7
Дніпропетровська	31,9	3292,4	2751,8	540,6	83,6	103,1
Донецька	*26,5*	*4343,9*	*3937,7*	*406,2*	*90,7*	*163,8*
Житомирська	29,8	1262,5	739,7	522,8	58,6	42,3
Закарпатська	12,8	1256,9	466,9	790,0	37,1	98,6
Запорізька	27,2	1775,8	1369,0	406,8	77,1	65,3
Івано-Франківська	13,9	1382,1	600,8	781,3	43,5	99,2
Київська	28,1	1725,5	1070,2	655,3	62,0	61,4
Кіровоградська	24,6	987,6	617,9	369,7	62,6	40,2

Продовження Таблиця V.2

Луганська	*26,7*	*2239,5*	*1945,3*	*294,2*	*86,9*	*83,9*
Львівська	21,8	2538,4	1545,8	992,6	60,9	116,3
Миколаївська	24,6	1168,4	793,8	374,6	67,9	47,5
Одеська	*33,3*	*2396,5*	*1603,8*	*792,7*	*66,9*	*71,9*
Полтавська	*28,8*	*1458,2*	*899,1*	*559,1*	*61,7*	*50,7*
Рівненська	20,1	1158,8	553,6	605,2	47,8	57,8
Сумська	23,8	1133,0	772,0	361,0	68,1	47,5
Тернопільська	13,8	1073,3	475,1	598,2	44,3	77,6
Харківська	31,4	2737,2	2202,5	534,7	80,5	87,1
Херсонська	28,5	1072,5	656,2	416,3	61,2	37,7
Хмельницька	20,6	1307,0	729,5	577,5	55,8	63,4
Черкаська	20,9	1260,0	712,5	547,5	56,5	60,2
Чернівецька	*8,1*	*908,5*	*388,2*	*520,3*	*42,7*	*112,2*
Чернігівська	*31,9*	*1066,8*	*682,0*	*384,8*	*63,9*	*33,4*
міста						
Київ	0,8	2868,7	2868,7	—	100,0	3433,2
Севастополь	0,9	385,9	362,0	23,9	93,8	446,8

* Україна у цифрах. 2013. – С.19 [Електронний ресурс]**.** – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Міське населення Донеччини концентрувалося (див. *Таблицю V.3*) у (станом на 9 грудня 2014 року) 52 містах (28 обласного значення і 24 районного), Луганщини – 37 містах (14 обласного і 23 районного)[219]. Хоча на другому місці за кількістю міст знаходилася Львівська область, де їх нараховувалося 44 (9 обласного і 35 районного значення), утім, на сусідній Луганщині більша кількість міст мала обласне значення – 14 проти 9 аналогічних населених пунктів на Львівщині.

[219] [Верховна Рада України. Офіційний веб-портал] Україна. Число адміністративно-територіальних одиниць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html

Таблиця V.3

Ступінь урбанізації регіонів України*

№ п.п	*Область*	*Кількість міст*			*№ п.п*	*Область*	*Кількість міст*		
		всього	обл. знач.	р-н знач.			Всього	обл. знач.	р-н знач.
1.	***Донецька***	52	28	24	***13.***	Івано-Франківська	15	6	9
2.	Львівська	44	9	35	***14.***	***Полтавська***	15	5	10
3.	Луганська	37	14	23	***15.***	Запорізька	14	5	9
4.	Київська	26	13	13	***16.***	Хмельницька	13	6	7
5.	Дніпропетровська	20	13	7	***17.***	Житомирська	12	5	7
6.	***Одеська***	19	7	12	***18.***	Кіровоградська	12	4	8
7.	Вінницька	18	6	12	***19.***	Закарпатська	11	5	6
8.	Тернопільська	18	2	16	***20.***	Волинська	11	4	7
9.	Харківська	17	7	10	***21.***	Рівненська	11	4	7
10.	Черкаська	16	6	10	***22.***	***Чернівецька***	11	2	9
11.	***Чернігівська***	16	4	12	***23.***	Миколаївська	9	5	4
12.	Сумська	15	7	8	***24.***	Херсонська	9	4	5

** Складено на основі даних офіційного веб-порталу Верховної Ради України „Регіони України та їх склад”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7503/a002*

Зацікавлення викликає такий показник, як якість населення міст. Вищенаведені цифри Всеукраїнського перепису свідчать, що на початку XXI століття статисти не відмічали наявність у таких досліджуваних старих містах, як Одеса, Чернівці й Чернігів сільського населення. Але воно було наявним у Донецьку і Луганську, що дозволяє говорити про, щонайменше, три речі: кордони міст (до 2014 року) і, відповідно, міські громади перебували у процесі становлення, а отже, й ідентичності (соціальні, політичні та ін.) вказаних міст не були усталеними.

Аналіз даних, представлених Державним комітетом статистики України щодо розподілу постійного населення за окремими

віковими групами за регіонами (*Таблиця V.4*), свідчить про те, що на 1 січня 2013 року Чернігів був центром регіону із найстарішим населенням в Україні; Донеччина посідала третє місце у своєрідному „рейтингу старості", Полтавщина – четверте (разом із Вінниччиною й Кіровоградщиною), Луганщина – дев'яте.

Таблиця V.4

Розподіл постійного населення за окремими віковими групами за регіонами
*(на 1 січня 2013 року)**

					Відсотків до всього населення у віці		
	Всього	***0–14 років***	***15–64 роки***	***65 років і старш.***	***0–14 років***	***15–64 роки***	***65 років і старш.***
Україна	**45372692**	**6620598**	**31846776**	**6905318**	**14,6**	**70,2**	**15,2**
АР Крим	1956422	291848	1377276	287298	14,9	70,4	14,7
області							
Вінницька	1619953	242062	1103876	274015	15,0	68,1	16,9
Волинська	1037230	197071	707475	132684	19,0	68,2	12,8
Дніпропетровська	3304486	467222	2320270	516994	14,1	70,2	15,7
Донецька	***4362557***	***550561***	***3072514***	***739482***	***12,6***	***70,4***	***17,0***
Житомирська	1269672	200811	865088	203773	15,8	68,1	16,1
Закарпатська	1251560	239222	873712	138626	19,1	69,8	11,1
Запорізька	1784454	240898	1261687	281869	13,5	70,7	15,8
Івано-Франківська	1379062	230648	958455	189959	16,7	69,5	13,8
Київська	1716273	256375	1198512	261386	15,0	69,8	15,2
Кіровоградська	988756	141616	679756	167384	14,3	68,8	16,9
Луганська	2251954	278075	1607183	366696	12,3	71,4	16,3
Львівська	2522332	395923	1765487	360922	15,7	70,0	14,3
Миколаївська	1172766	172102	829150	171514	14,7	70,7	14,6
Одеська	***2384100***	***368473***	***1680117***	***335510***	***15,4***	***70,5***	***14,1***
Полтавська	***1459983***	***193393***	***1020294***	***246296***	***13,2***	***69,9***	***16,9***
Рівненська	1155808	227341	787947	140520	19,6	68,2	12,2
Сумська	1141057	145050	808327	187680	12,7	70,8	16,5

Продовження Таблиця V.4

Терно-пільська	1074076	168249	741576	164251	15,7	69,0	15,3
Харківська	2728783	344785	1970536	413462	12,6	72,2	15,2
Херсонська	1076800	162700	758840	155260	15,1	70,5	14,4
Хмельницька	1310801	197380	898522	214899	15,1	68,5	16,4
Черкаська	1265259	169897	874816	220546	13,4	69,2	17,4
Чернівецька	***904098***	***150777***	***630470***	***122851***	***16,7***	***69,7***	***13,6***
Чернігівська	***1069260***	***138167***	***731094***	***199999***	***12,9***	***68,4***	***18,7***
міста							
Київ	2803716	395564	2055574	352578	14,1	73,3	12,6
Севастополь	381474	54388	268222	58864	14,3	70,3	15,4

* Україна у цифрах. 2013 [Електронний ресурс]**. –** Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Одещина і Чернівецький регіон належали до регіонів із найнижчим рівнем старого населення. Попри це в усіх шести регіонах смертність населення була вищою, ніж народжуваність. Найшвидшими темпами (у 2013 році) вимирало населення у Чернігівській області – 9,4 особи на 1 000 (наявного населення); Луганщина і Полтавщина посідали третю сходинку – відповідно, 6,8 особи на 1 000. Найнижчі темпи смертності були у Чернівецькій області – 0,5 особи на 1 000.

За коефіцієнтом смертності дітей у віці до 1 року (на 1000 народжених живими), як свідчать дані Держкомстатистики України, сумне лідерство у 2013 році належало Донеччині – коефіцієнт 11,3. Високий коефіцієнт був у Одеській області – 8,4. Нижче середнього по Україні, який сягав 8,0, був коефіцієнт смертності на Чернігівщині й у Чернівецькому регіоні – по 7,7. Ще нижчим – на Луганщині – 7,3. Найменше дітей, народжених живими і померлими до року, було на Полтавщині й у місті Севастополі – відповідно, коефіцієнт становив 5,5 та 5,4 на 1 000 народжених живими.

Показово, що у різний час розроблялися різноманітні стратегії, спрямовані на розвиток міст і регіонів (як, наприклад, розроблена у 2008 році НАН України, Донецькою міською радою й Інститутом розвитку промисловості „Стратегія розвитку міста Донецька на

період до 2020 року"[220]), в яких докладно аналізувалися й оцінювалися параметри соціально-економічного стану міста/регіону, розроблялися цілі, завдання, пріоритети розвитку. Однак у реалізації цих стратегій можновладці не були зацікавлені: показники щодо якості життя не покращувалися (див. нижче).

Аналіз міграційних процесів у 2013 році (останній мирний рік на Донеччині) свідчить, що найбільший міграційний приріст переживали такі регіони, як Одещина, Луганщина, Донеччина, Полтавщина, до яких переселилося понад 1000 осіб і які посіли у своєрідному рейтингу, відповідно, четверте, п'яте, восьме і дев'яте місця. У середині рейтингу (за моїми підрахунками, на чотирнадцятому місці) перебувала Чернівецька область. Щодо Чернігівської області, то її позиція у „рейтингу привабливості для міграції" була доволі низькою – двадцятою.

Прикметними є показники щодо кількості укладання шлюбів і розлучень за регіонами. При середньому показнику кількості шлюбів по Україні у 2013 році, який становив 6,7 одиниць на 1000 осіб наявного населення, більше шлюбів укладалося лише у Чернівецькій області, де показник становив 7,0. Показник Одещини дорівнював середньому по країні. Гіршою від середньої по країні була ситуація з укладанням шлюбів у Полтавській (6,5), Донецькій (6,4), Луганській (6,3) і Чернігівській областях (5,9). У Чернігівській не лише найменше одружувалися, але найменше й розлучалися – 3,4 одиниць на 1000 наявного населення. Щодо інших досліджуваних регіонів, то кількість розлучень у них була більшою від середньої по країні, яка становила у 2013 році 3,6 одиниці.

Інші показники, варті уваги, – ті, які стосуються захворюваності населення на інфекційні хвороби (зокрема, туберкульоз) і стан екології. Дані за областями свідчать (*Таблиця V.5*), що упродовж 2005–2013 років ситуація загалом у країні покращувалася: якщо у 2005 році на 100 тис. населення вперше на туберкульоз захворювало

[220] Стратегия социально-экономического развития города Донецка на период до 2020 года / А. А. Лукьянченко, Г. А. Гришин, А. И. Амоша и др.: Монография / НАН Украины. Ин-т экономики промышленности; Донецкий городской совет. – Донецк, 2008. – 308 с.

84,4 особи, то у 2013 – показник становив 68,0. У регіонах, центрами яких були обрані для порівняння міста (Донецьк, Луганськ, Одеса, Полтава, Чернігів і Чернівці), ситуація також покращувалася, але і у 2005, і в 2013 роках у Донецькій, Луганській, Одеській областях захворюваність була вищою, ніж у середньому по Україні. У рейтингу неблагополуччя у 2005 році Луганщина посідала друге місце (після Херсонщини), а Донеччина і Одещина, відповідно, п'яте і сьоме. Кращою була ситуація на Чернігівщині (п'ятнадцяте місце). Найменше потерпали від туберкульозу мешканці Полтавщини і Чернівецької області, які знаходилися наприкінці рейтингу. У 2013 році показники захворюваності на Одещині, Луганщині, Чернігівщині й Донеччині залишалися гіршими від середніх по Україні. Дещо погіршилася ситуація на Полтавщині. І лише Чернівецька область залишалася серед найбільш благополучних за показниками захворюваності на туберкульоз.

Таблиця V.5

Захворюваність на активний туберкульоз за регіонами

*(кількість хворих з діагнозом, що встановлений уперше в житті)**

На 100 тис. населення					
	2005	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Україна	**84,4**	**68,5**	**67,3**	**68,2**	**68,0**
АР Крим	88,0	83,8	76,3	76,6	76,2
Вінницька	70,4	56,4	54,9	55,4	56,1
Волинська	68,7	56,1	51,9	51,5	67,4
Дніпропетровська	82,1	93,9	95,6	93,1	91,2
Донецька	***103,9***	***80,5***	***73,3***	***71,9***	***71,6***
Житомирська	96,8	76,2	72,1	69,2	68,3
Закарпатська	59,2	59,8	57,1	58,1	57,2
Запорізька	92,9	67,5	66,0	69,5	67,6
Івано-Франківська	79,3	66,1	65,7	69,6	69,5
Київська	70,5	57,6	56,3	68,1	68,9
Кіровоградська	110,7	81,7	79,5	78,1	77,5
Луганська	***115,0***	***82,9***	***80,3***	***79,4***	***78,9***
Львівська	78,9	66,4	64,6	66,6	64,9
Миколаївська	111,5	90,7	89,5	87,5	77,6
Одеська	***95,6***	***77,4***	***87,8***	***93,9***	***90,6***

Продовження Табл. V.5

Полтавська	***56,5***	***53,1***	***55,4***	***60,7***	***60,4***
Рівненська	81,2	59,0	62,5	61,5	62,8
Сумська	58,7	51,3	57,4	56,8	56,8
Тернопільська	67,9	54,8	54,2	52,2	49,5
Харківська	90,8	58,0	54,6	49,8	44,8
Херсонська	174,9	107,1	98,7	108,1	96,5
Хмельницька	64,4	53,3	52,6	51,8	55,6
Черкаська	69,2	59,8	57,4	63,0	61,5
Чернівецька	***56,5***	***49,2***	***48,8***	***48,5***	***45,9***
Чернігівська	***77,0***	***68,4***	***66,6***	***62,8***	***73,6***
Київ	46,5	34,5	38,8	41,0	52,3
Севастополь	62,4	63,9	62,3	62,0	59,6

* Україна у цифрах. 2013. – С.19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Дослідження стану навколишнього природного середовища показує, що у період 2005–2013 років від викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення за регіонами найбільше потерпала Донеччина, де викиди в атмосферу у 2005 році були найбільшими в Україні і становили 1638,1 тис. тонн, а в 2013 – 1448,1 тис. тонн; Дніпропетровщина – відповідно, 993,7 тис. тонн і 940,5 тис. тонн; Луганщина – 474,7 і 443,0 тис. тонн. Показники по Полтавщині й Одещині були у десятки разів менші (відповідно, 68,4 і 66,6 тис. тонн та 40,5 і 26,2 тис. тонн), як по Чернігівщині (37,5 і 43,7 тис. тонн) Показники по Чернівецькій області були у сотні разів меншими (5,т тис. тонн і 2,7 тис. тонн)[221].

Аналіз показників безробіття на кінець 2013 року свідчить, що якщо кількість зареєстрованих безробітних в Україні становила 1,8% населення працездатного віку, то Полтавщина і Чернігівщина мали більш високі показники (відповідно, 2,8% і 2,3%). Безробіття в інших досліджуваних регіонах було

[221] Україна у цифрах. 2013. – Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

пропорційно нижчим від показника 1,8% по Україні: у Чернівецькій області – 1,7%, Луганській – 1,6%, на Донеччині – 1,2% населення працездатного віку. Утім, варто враховувати і думку про те, що попри незначний рівень зареєстрованого безробіття, приміром, „у Луганській області, близько 700 тис. працівників кормили 750 тис. пенсіонерів”[222]. Тобто соціальний дисбаланс у площині „годувальники/споживачі-пенсіонери” мав яскраво виражений характер.

Специфічною характеристикою Донецького регіону було те, що в ньому знаходилася „найбільша кількість виправних закладів, найбільша кількість засуджених та ув’язнених, також найбільша кількість неодноразово судимих”[223]. Зокрема, у Донецьку у 2012 році функціонувала виправна колонія для неодноразово засуджених, де утримувалося близько 1 500 осіб, та слідчий ізолятор, розрахований на близько 3 000 чол., а в містах, що розташовувалися неподалік, наприклад, у Макіївці, було ще дві колонії (одна з яких – для неодноразово засуджених на 4–5 тис. осіб); у Горлівці – 3 колонії (у тому числі одна – для неодноразово засуджених) із вмістом близько 5 тис. чол.[224].

Попри високий рівень урбанізації, у містах Донеччини і Луганщини кількість суб’єктів Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України (ЄДРПОУ) на 1000 населення у період з 1 січня 2008 року до 1 січня 2014 року була нижчою, ніж середня по Україні (див. *Таблицю V.6*). Утім, найнижчою в зазначений час вона була у Чернігівській і Чернівецькій областях, а найвищою (вищою від середньої по Україні) – на Одещині.

---

[222] Звідки на Донбасі сепаратисти – погляд правозахисників [Електронний ресурс]**.** – Режим доступу: http://socportal.info/2015/01/19/zvidki-na-donbasi-separatisti-poglyad-pravozahisnikiv.html

[223] [Сайт Українського інституту глобальних стратегій розвитку і адаптації] Владимир Гуржи. Донецк – город-тюрьма. Узники мыслей [Електронний ресурс]**.** – Режим доступу: http://uisgda.com/ru/mneniya/1170-donetsk-gorod-tyurma-uzniki-myisley/

[224] Там само.

Таблиця V.6

Розподіл кількості суб'єктів ЄДРПОУ за регіонами*

Область	*На 1 січня 2008 р.; на 1000 населення*	*На 1 січня 2011 р.; на 1000 населення*	*На 1 січня 2013 р.; на 1000 населення*	*На 1 січня 2014 р.; на 1000 населення*
Рівненська	16	17	18	18
Закарпатська	16	17	17	17
Чернігівська	***16***	***18***	***19***	***20***
Чернівецька	***17***	***19***	***20***	***20***
Івано-Франк.	17	18	19	19
Волинська	17	19	20	20
Вінницька	18	19	20	21
Житомирська	18	20	21	22
Луганська	***18***	***20***	***21***	***21***
Тернопільська	19	20	21	21
Хмельницька	19	21	21	22
Сумська	19	21	21	22
Донецька	***19***	***21***	***22***	***22***
Черкаська	20	22	23	23
Кіровоградська	22	24	25	26
Полтавська	*23*	*25*	*26*	*26*
Львівська	24	26	27	27
Запорізька	25	27	28	28
АР Крим	25	27	29	29
Херсонська	26	28	28	29
Харківська	26	28	29	29
Київська	26	30	32	33
Дніпропетровська	28	31	32	32
Одеська	***30***	***32***	***33***	***33***
Миколаївська	31	34	34	35
м. Севастополь	33	38	41	42
м. Київ	79	89	94	99
Україна	**26**	**28**	**29**	**30**

* *Складено на основі:* Україна у цифрах. 2007. – С.63; 2010. – С.61; 2012. – С.61; 2013. – С.52. (Державна служба статистики України) [Електронний ресурс]**.** **–** Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Таким чином, дані дозволяють твердити про певний дисбаланс між такими показниками, як кількість й щільність населення, рівень урбанізації регіону і кількість самостійних господарюючих суб'єктів, включених до ЄДРОУП, що свідчить про наявність стримуючих чинників для розвитку останніх.

Аналізуючи умови життя в регіонах, з'ясовуємо (*Таблиця V.7*), що у 2000 році левова частка новозбудованого житла припадала на місто Київ та такі області, як Дніпропетровська, Львівська, Донецька, Київська, Одеська, Харківська, Івано-Франківська, Закарпатська, Луганська, Полтавська і т. п. У 2013 році своєрідну першість зберегла українська столиця, щодо інших регіонів картина змінилася: найбільше будували у Київській області, АР Крим, на Львівщині, Одещині, Івано-Франківщині, Донеччині, Тернопіллі, Харківщині, Закарпатті, Вінниччині, у Чернівецькій області. Такі регіони, як Чернігівщина, Полтавщина, Луганщина були у числі тих, де житла в експлуатацію було прийнято значно менше.

Таблиця V.7

Прийняття в експлуатацію житла за регіонами

(тис. м^2 загальної площі)

Роки	**2000**	**2005**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
Україна	**5558**	**7816**	**10496**	**6400**	**9339**	**9410**	**10750**	**11217**
АР Крим	179	283	416	387	535	504	733	963
області								
Вінницька	141	350	362	172	292	321	322	352
Волинська	126	155	195	139	175	200	304	225
Дніпро-петровська	431	375	438	170	226	235	267	306
Донецька	***344***	***329***	***437***	***173***	***293***	***289***	***346***	***416***
Житомирська	118	192	247	89	201	162	174	175
Закарпатська	213	232	393	169	293	326	366	380
Запорізька	131	159	217	101	144	62	194	180
Івано-Франківська	217	332	517	381	600	580	533	631
Київська	337	635	1164	680	1184	1050	1167	1515
Кіровоградська	78	108	129	66	98	76	130	109
Луганська	***181***	***253***	***249***	***35***	***147***	***116***	***177***	***178***
Львівська	372	499	780	392	642	723	732	675
Миколаївська	101	123	161	86	133	119	120	122

Продовження Табл. V.7

Одеська	***268***	***450***	***847***	***537***	***640***	***793***	***770***	***637***
Полтавська	***169***	***210***	***261***	***156***	***246***	***175***	***177***	***198***
Рівненська	107	145	173	98	207	229	239	270
Сумська	110	143	199	139	182	185	196	143
Тернопільська	149	245	304	146	288	289	409	395
Харківська	249	367	223	428	416	335	380	392
Херсонська	128	163	230	75	182	135	176	190
Хмельницька	168	287	308	266	362	298	359	290
Черкаська	109	161	163	145	187	111	131	130
Чернівецька	***116***	***201***	***365***	***165***	***294***	***217***	***407***	***341***
Чернігівська	***95***	***153***	***204***	***105***	***160***	***158***	***191***	***191***
міста								
Київ	859	1201	1431	948	1012	1501	1503	1509
Севастополь	62	65	83	152	200	221	247	304

** Складено на основі даних:* Україна у цифрах у 2007 році. – С.117; у 2013 році. – С. 107 (Державна служба статистики України) [Електронний ресурс]**. –** Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Аналіз даних щодо кількості осіб, які навчалися у регіонах у вузах III і IV рівнів акредитації на початок 2013/14 навчального року, свідчить, що перше місце посідало місто Київ (425,6 тис. осіб), а далі картина мала такий вигляд: Харківська область – 187,6 тис. чол., Львівська і Дніпропетровська області – по 119,8 тис. чол., Одеська – 110,2 тис. чол., Донецька – 100,2 тис. чол., Запорізька – 71,4 тис. чол.., Луганська – 66,3 тис. чол., Полтавська – 45,1 тис чол. На двадцять першій сходинці знаходилася Чернівецька область (22,7 тис. чол.) і на двадцять п'ятій Чернігівська (17,4 тис. чол.). Утім, якщо взяти до уваги кількість тих, хто навчається у вузах III і IV рівнів акредитації, і порівняти із загальною кількістю населення регіону, то рейтинг областей матиме такий вигляд: у Харківській області навчалося у вузах відповідного рівня акредитації 6,87% від загальної кількості населення, у Львівській – 4,72%, в Одеській – 4,7%, Запорізькій – 4,0%, Дніпропетровській – 3,62%, Полтавській – 3,08%, Луганській – 2,94%. Чернівецькій – 2,51%, Донецькій – 2,29, Чернігівській – 1,62%. Тобто, приміром, Донеччина (найбільш урбанізований регіон із найбільшою кіль-

кістю і щільністю населення) відставала не лише від Луганщини, але й від однієї з найменших за кількістю населення і рівнем урбанізації областей – Чернівецької.

Небезінтересним буде простежити динаміку змін кількості наукових організацій за регіонами. Аналіз даних *Таблиці V.8* свідчить, що на 2013 рік Вінницькій області, м. Севастополю і Запорізькій області вдалося зберегти, відповідно, лише 54,8%, 55,5% і 57,7% наукових організацій від рівня 2000 року (відповідно, 27-ме, 26-те, 25-те місце в рейтингу). Це були найнижчі показники в країні. Кількість наукових організацій у Донецькій області у 2013 році становила 62,37% від рівня 2000 року (23-тє місце), у Луганській – 70,8% (18-те місце), у Одеській (як і Закарпатській) – 72,2% (14/15-те місця), у Чернігівській – 76% (11-те місце), Полтавській – 78,5% (9-те місце). Понад 80% наукових організацій від рівня 2000 року працювало у 2013 році у Харківській та Херсонській областях, а саме: 84,3% і 88,46%. Незмінними залишалися показники у Хмельницькій і Кіровоградській області. Своєрідний прорив відбувся у одній області – Чернівецькій, де кількість наукових організацій зросла і становила у 2013 році 135% щодо 2000 року.

Таблиця V.8

Кількість наукових організацій за регіонами*

	2000	**2001**	**2002**	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2012**	**2013**
Україна	**1490**	**1479**	**1477**	**1487**	**1505**	**1510**	**1452**	**1404**	**1378**	**1208**	**1143**
АР Крим	42	40	45	43	44	47	47	52	49	36	33
області											
Вінницька	31	31	31	31	30	28	24	24	25	21	17
Волинська	17	18	18	19	16	16	19	16	13	12	11
Дніпропетр.	94	103	103	107	108	109	105	93	88	69	62
Донецька	***101***	***91***	***91***	***86***	***83***	***81***	***77***	***74***	***69***	***64***	***63***
Житомирс.	14	12	11	11	12	12	9	11	10	10	10
Закарпатська	18	16	16	19	21	21	20	2 1	20	14	13

Продовження Табл. V.8

Запорізька	45	41	40	40	37	38	35	35	35	29	26
Івано-Франк.	18	17	17	21	21	21	21	23	27	21	15
Київська	38	35	37	39	37	36	37	36	35	30	24
Кіровоград.	13	9	10	12	11	11	11	12	12	14	13
Луганська	48	46	45	44	52	49	52	51	52	39	34
Львівська	90	95	91	95	90	87	82	84	79	75	76
Миколаївск.	46	45	41	38	40	41	54	54	51	38	33
Одеська	***72***	***71***	***72***	***73***	***73***	***74***	***66***	***65***	***67***	***54***	***52***
Полтавська	***28***	***26***	***27***	***29***	***26***	***32***	***30***	***25***	***24***	***23***	***22***
Рівненська	18	16	16	16	17	17	15	13	14	12	12
Сумська	25	25	25	24	27	29	27	25	24	16	15
Тернопільс.	15	17	18	19	17	16	16	14	14	12	11
Харківська	217	227	242	241	233	227	228	218	217	189	183
Херсонська	26	22	22	21	23	28	26	25	23	28	23
Хмельницька	6	7	7	6	7	6	6	7	6	7	6
Черкаська	33	32	33	32	32	30	29	31	30	25	25
Чернівецька	***17***	***18***	***17***	***20***	***23***	***24***	***21***	***22***	***22***	***23***	***23***
Чернігівська	***25***	***25***	***23***	***23***	***22***	***22***	***22***	***22***	***22***	***20***	***19***
міста											
Київ	375	378	364	364	389	393	360	340	338	317	312
Севастополь	18	16	15	14	14	15	13	11	12	10	10

** Складено на основі даних:* Україна у цифрах. 2007. – С.163; 2013. – С.164 (Державна служба статистики України) [Електронний ресурс]**. –** Режим доступу:. – http://www.ukrstat.gov.ua/

Таким чином, у період 2000–2013 років Донеччина як найбільш урбанізований і густозаселений регіон, регіон з найбільшою кількістю населення у науковому сенсі деградував (разом ще з чотирма іншими регіонами) найшвидше.

З врахуванням вищевикладеного варто порівняти доходи населення в областях, центрами яких є Донецьк, Луганськ, Одеса, Полтава, Чернівці і Чернігів. Аналіз даних свідчить, що (див. *Таблицю V.9*) доходи мешканців усіх шести областей повільно зростали у період 2002–2004 років. Своєрідний якісний злам стався у 2005 році, коли зростання доходів значно пришвидшилося і тривало до 2013 року включно. Якщо порівняти доходи населення в різних регіонах, то побачимо, що ці доходи у Донецькій області були у 2002 році більшими у 1,18 раза – ніж доходи мешканців Луганщини; у 1,25 раза – ніж на Одещині; у 1,01 раза – ніж на Полтавщині; у 1,11 раза – ніж на Чернігівщині; у 1,52 раза – ніж у Чернівецькій області. У 2013 році картина стала більш відмінною: доходи мешканців Донеччини були більшими, ніж у вказаних областях, відповідно, у 1,19 –1,19 – 1,20 – 1,27 – 1,59 раза. Таким чином, якщо розрив у доходах на одну особу на Донеччині дещо скоротився щодо Одещини, то щодо інших чотирьох областей збільшився.

Таблиця V.9

Наявний дохід у розрахунку на одну особу за регіонами України* (гривень)

Рік / *Область*	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Донецька	3091,4	3637,6	4984,0	7088,9	8855,9	11625,7	16220,1	17014,0	21317,3	24890,3	29336,6	29981,4
Луганська	2615,1	3150,6	4139,0	5900,9	7343,4	9620,0	13411,0	14071,6	17850,0	20879,9	24024,1	25185,5
Одеська	2472,8	3163,9	4221,4	5883,4	7006,1	8780,8	11754,4	12404,2	16275,2	19135,0	22224,4	25082,2
Полтавська	3048,1	3560,1	4683,5	6653,5	8064,2	10382,3	13922,0	14742,6	17990,9	20917,4	24027,2	24958,3
Чернівецька	2028,6	2741,9	3607,9	5078,0	6078,0	7738,0	9793,2	10013,3	13503,3	15992,5	18107,5	18740,9
Чернігівська	2769,2	3256,6	4228,7	5979,1	7201,3	9337,4	12353,4	13155,5	16625,0	19465,0	22769,6	23567,1

* *Складено на основі:* Доходи населення за регіонами України (Державна служба статистики України) [Електронний ресурс]**. – Режим доступу:** http://www.ukrstat.gov.ua/

Характерно, що динаміка капітальних інвестицій у 2002–2013 роках мала інший характер (див. *Таблиця V.10*):

Таблиця V.10

Капітальні інвестиції у 2002 – 2013 роках (за деякими регіонами, млн грн)*

Рік / *Область*	2002 (01.01 – 01.09)	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Україна	19838,9	111174,0	148972,3	222678,9	272074,1	192878,0	189060,6	259932,3	283727,7	247891,6
Донецька	2404,1	11721,3	13799,6	20355,0	26514,3	16790,2	15324,3	25252,3	30068,8	26939,6
Луганська	880,6	5128,6	6409,5	10894,7	10635,8	5646,3	6233,3	6020,9	7839,4	11110,9
Одеська	1098,9	6118,5	9176,5	12843,7	14666,1	12772,2	9886,0	7824,0	13230,3	10415,4
Полтавська	1232,4	4283,5	5879,5	8291,6	10337,7	9395,3	9278,1	6613,3	10190,5	8398,8
Чернівецька	174,6	863,9	1621,0	2614,6	4483,0	3040,8	2210,8	1714,2	2131,2	2127,2
Чернігівська	319,5	1613,0	2046,9	3452,1	3592,5	2153,1	2289,2	2180,7	2470,2	2586,8

* *Складено на основі:* Капітальні інвестиції (Державна служба статистики України) [Електронний ресурс]**.** – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Аналіз даних таблиці свідчить, що 2005 рік (рік „помаранчевої революції") став переломним для усіх регіонів – інвестиції збільшилися мало не вдвічі. У 2006 році тенденція до збільшення інвестицій спостерігалася у всіх аналізованих регіонах і була вона особливо відчутною у Чернівецькій області. У 2007 і 2008 роках відбулося стрибкоподібне зростання інвестицій у Донецькій області – з близько 13,8 млрд грн (у 2006 році) до 20,3 млрд грн (у 2007) і 26,5 млрд грн (2008), відповідно. Ситуація раптово змінилася у 2009 і 2010 роках, коли інвестиції різко скоротилися, як свідчать дані *Таблиці V.10*, у Донецькій і Луганській областях – відповідно, на 10–11 млрд грн. і на 4,5–5 млрд грн. Утім, ситуація для Донеччини і Луганщини по-своєму нормалізувалася у наступні три роки – 2011, 2012 і 2013, коли інвестиції не просто повернулися до показників 2007 і 2008 років, але й

перевершили їх, склавши на Донеччині понад 30 млрд грн, а на Луганщині – понад 11 млрд грн.

На динаміку інвестицій можна подивитися у контексті політичних подій і процесів, що відбувалися в Україні, і зробити висновки, що зростання інвестицій у той чи інший регіон відбулося не лише у час після „помаранчевої революції": „щасливим часом" для Донеччини і Луганщини було перебування на посаді Прем'єр-міністра України В. Януковича (4 серпня 2006 – 18 грудня 2007) і його президентства (25 лютого 2010 – 22 лютого 2014), та прем'єрства М. Азарова (11 березня 2010 – 28 січня 2014). Можна відзначити, що інвестиційного піку (понад 30 млрд грн) Донеччина досягла у 2012 році – році парламентських виборів. Зменшення інвестиційних потоків відбувалося за прем'єрства Ю. Тимошенко (18 грудня 2007 – 11 березня 2010). Утім, варто пам'ятати, що 2008–2009 роки були роками економічної кризи в Україні.

Попри різке зменшення інвестицій у Донецький регіон упродовж 2009 і 2010 роках у 2010 і 2011 роках Донеччина, як свідчать дані *Таблиці V.11*, не стала збитковою. Регіон засвідчив свою збитковість у рік найбільших інвестицій – 2012, і наступний – 2013. Щодо Луганщини, то попри інвестиції, її збитковість неухильно зростала:

Таблиця V.11

Чистий прибуток (збиток у 2008–2013 роках (млн грн)* підприємств за регіонами

Рік *Область*	*2008*	*2009*	*2010*	*2011*	*2012*	*2013*
Донецька	6838,5	-4676,5	4781,5	5737,6	-724,8	-5273,9
Луганська	-1923,5	-3977,9	-2124,1	-3221,7	-7012,3	-9423,8
Одеська	-5226,2	-2154,0	-1652,5	-1346,3	-1464,9	-1405,1
Полтавська	300,0	371,4	3532,4	7713,6	6534,0	5177,4
Чернівецька	-59,4	-454,8	-312,5	-142,3	125,6	-215,9
Чернігівська	-206,9	-554,0	1109,1	-386,6	943,3	-130,9

** Складено на основі даних Державного комітету статистики* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://www.ukrstat.gov.ua/*

Несталість економічних показників і збитковість регіонів по-своєму відобразилася і на якості життя населення. На жаль, систематичних досліджень щодо якості життя в регіонах України бракує, але ті, які є, свідчать, що, приміром, у 2011 році, згідно з рейтингом „Якість життя в регіонах України: посткризовий зріз", що був укладений Міжнародним центром перспективних досліджень (за показниками 2010 року у таких сферах, як: добробут, освіта, охорона здоров'я, суспільство /громадська безпека, суспільна нерівність/, довкілля), регіони України за якістю життя розташувалися таким чином: 27-му сходинку (найнижчу) посіла Дніпропетровська область, 26-ту – Донецька, 25-ту – Луганська, 21-шу – Чернігівська, 12-ту – Полтавська, 9-ту – Одеська, 6-ту – Чернівецька. З урахуванням вищесказаного, дивним видається той факт, що 20 жовтня 2010 року у Будинку прийомів Кабінету Міністрів України відбулася церемонія нагородження лідерів іншого рейтингу – „Топ-100. Кращі міста і регіони України", де у номінації „Кращий керівник регіону" був нагороджений голова Дніпропетровської ОДА О. Вілкул, а в номінації „Краще місто за рівнем соціально-економічного розвитку серед міст з населенням понад 500 тисяч осіб" міський голова Донецька А. Лук'янченко[225]. Порівняння результатів двох вищезгаданих рейтингів віддзеркалює відмінність оптики, через яку розглядалися процеси в регіонах.

Нижченаведені дані (*Таблиця V.12*) – своєрідний зріз обсягів валового регіонального продукту, яка показує, що впродовж тривалого часу частка ВРП Донецької області була найвищою. Утім, якщо порівнювати ВРП із обсягами отриманих тим чи іншим регіоном субсидій, поточних і капітальних трансфертів, то з'ясуємо, що, приміром, частка Донеччини у ВВП України у 2010 році становила близько 12%, а сума отриманих субсидій, поточних і капітальних трансфертів у тому році становила 21%, у 2011 році – 27% від загальнодержавної[226].

---

[225] Топ-100. Лучшие города и регионы Украины. Церемония награждения лидеров рейтинга [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.webcitation.org/6CURE8he5

[226] Наиболее дотационными регионами Украины признаны Киев и Донбасс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.tsn.ua/groshi/naibolee-dotacionnymi-regionami-ukrainy-priznany-kiev-i-donbass.html

Таблиця V.12

Валовий регіональний продукт*

(у фактичних цінах; млн грн)

	2000**	**2005**	**2010**	**2011**	**2012**
Україна	**137993**	**441452**	**1082569**	**1302079**	**1459096**
АР Крим	4085	12848	32426	38220	44536
Вінницька	3802	10207	23589	29099	33024
Волинська	2195	6553	14429	17637	20005
Дніпропетровська	13163	41227	116136	140020	147970
Донецька	17278	58044	128986	161021	170775
Житомирська	2835	7430	18743	21928	24849
Закарпатська	2151	6700	15299	18054	21404
Запорізька	7568	19968	42736	49525	54828
Івано-Франківська	3117	9622	20446	26752	32286
Київська	5926	15362	44953	59154	69663
Кіровоградська	2159	6877	15749	20041	22056
Луганська	6403	19716	45541	57202	58767
Львівська	5850	17192	41655	52103	61962
Миколаївська	3314	9553	24055	27633	29205
Одеська	7072	20762	53878	61499	64743
Полтавська	5712	18099	44291	52252	56580
Рівненська	2513	7263	15882	19302	21795
Сумська	3495	8025	18333	22907	24933
Тернопільська	1853	5137	12726	16294	17957
Харківська	8271	25618	65293	76866	82223
Херсонська	2348	6469	15649	18448	19357
Хмельницька	2949	7958	18096	22843	26237
Черкаська	3179	9014	22354	27012	31265
Чернівецька	1313	4234	9892	11969	13166
Чернігівська	3073	7627	17008	21165	23934
м. Київ	15715	77124	196639	223774	275685
м. Севастополь	654	2823	7785	9359	9891

* *Складено на основі:* Україна у цифрах. 2012. – С.46 (Державний комітет статистики України) [Електронний ресурс]**. –** Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

** У 2000 році вказано загальний обсяг валової доданої вартості (ВДВ) за регіонами, з 2005 року вказано валовий регіональний продукт.

Витрати Луганщини, частка якої у ВВП України становила 4% у 2010 році, досягала 8%, а у 2011 році 11%[227]. Ситуація, приміром, на Дніпропетровщині була протилежною: створюючи 11% ВВП України, область у 2010 році отримала лише 2% субсидій і трансфертів, а в 2011 – 3,8%[228]. Такі самі диспропорції були характерними і для інших регіонів України (крім м. Києва).

Таким чином, фінансові вливання в Донецький і Луганський регіон збільшувалися, дещо зростала зарплата працівників (про зміни розмірів якої йшлося вище), але ситуація загалом погіршувалася. Питання, де ж акумулювалися інвестиції, спрямовані на Донеччину чи, приміром, Луганщину, залишається риторичним, але дозволяє припустити наявність у регіоні тіньової економіки, яка й поглинала кошти.

Загальна картина по-своєму доповнювалася словами правозахисника, який зауважував, що „в регіоні за роки незалежності була створена класична система олігархічної рентної економіки неофеодального типу. Сформувався новий пануючий клас, який як у промисловості, так і у сільському господарстві отримував прибуток не шляхом технологічних інновацій і розвитку в умовах ринкової конкуренції, а за рахунок надмірної експлуатації праці і земельних ресурсів. Система найманої праці фактично перетворилася у систему рабства”[229].

Основні бізнес-групи регіону уособлювали такі особи, як О. Янукович (корпорація „МАКО”); Р. Ахметов та його група „SCM” (представлені в регіоні підприємствами корпорацій ДТЕК /енергетика/, Метінвест /гірничо-металургійний комплекс/, ЕСТА-холдинг /нерухомість/, банками – Перший

---

[227] Наиболее дотационными регионами Украины признаны Киев и Донбас.

[228] Там само.

[229] Звідки на Донбасі сепаратисти – погляд правозахисників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://socportal.info/2015/01/19/zvidki-na-donbasi-separatisti-poglyad-pravo-zahisnikiv.html

Міжнародний Банк та Ренесанс Кредит банк, мережами „Паралель" та „Гефест" /автозаправочний бізнес/ та ін.); Д. Фірташ (частиною групи якого – Group DF – був найбільший виробник мінеральних добрив в Україні концерн „Стирол" /м. Горлівка/); В. та А. Ландики („Група NORD" – потужний виробник побутової техніки і торгового обладнання)[230].

Відсутність позитивних економічних змін упродовж тривалого часу, висока економічна експлуатація регіону, накладання економічного чинника на інші, деструктивно заряджені, – ось підстави для переформатування політичних ідентичностей (що й засвідчила частина мешканців Донбасу у 2014 році).

[230] [Сайт громадської мережі ОПОРА] Політична карта Донецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oporaua.org/vybory/politychni-karty-oblastei-2014/4439-politychna-karta-doneckoji-oblasti

VI. „ПРОСТІР ПАМ'ЯТІ", СИМВОЛІКА МІСТА, СВЯТА-РИТУАЛИ ЯК „ЗРІЗИ" І НАСЛІДКИ ПОЛІТИКИ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Політична ідентичність донеччан, як і загалом мешканців Донеччини, формувалася під впливом політики ідентичностей, що розроблялася, впроваджувалася і захищалася, насамперед, місцевим політикумом. Одним із проявів політики ідентичності став стан і особливості простору, в якому мешкає локальний соціум/індивід. В Україні нині постало, приміром, питання перейменування 28 міст і 48 смт* у зв'язку з тим, що їхні топоніми все ще є тими, що по-своєму консервують совєтське минуле. Прикметно, що у своєрідному рейтингу регіонів-претендентів на перейменування (згідно із законом „Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки") до трійки лідерів увійшли Донеччина, Луганщина, АР Крим (див. *Таблицю VI.1*).

Таблиця VI.1

Рейтинг регіонів, в яких топоніми міст і смт підлягають перейменуванню*

№ п.п.	Область/ регіон	Міста		Смт		Усього
		кількість	назви	кількість	назви	
1.	***Донецька***	***10***	***Артемівськ, Артемове, Дзержинськ, Димитров, Жданівка, Кіровське, Торез, Комсомольське, Красноармійськ, Южнокомунарівськ***	***11***	***Войковський, Войкове, Володарське, Кірове, Кіровськ, Комсомольський, Красний Октябр, Ленінське, Пролетарське, Свердлове, Тельманове***	***21***

* На 14 серпня 2015 року кількість міст, смт, що підлягають перейменуванню, була уточнена: вона збільшилася до 81 населеного пункту.

Продовження Табл. VI.1

2.	Луганська	6	Артемівськ, Вахрушеве, Кіровськ, Свердловськ, Стаханов, Петровське	13	Бірюкове, Володарськ, Дзержинський, Калінінський, Комісарівка, Комсомольський, Леніна, Ленінське, Лютикове, Пролетарський, Фрунзе, Червоногвардійське, Червонопартизанськ	19
3.	АР Крим	1	Красноперекопськ	9	Куйбишеве, Кіровське, Красногвардійське, Октябрське, Леніне, Комсомольське, Совєтське, Совєтський, Орджонікідзе	10
4.	Дніпропетровська	3	Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Орджонікідзе	3	Кіровське, Щорс, Брагинівка	6
5.	Одеська	2	Іллічівськ, Котовськ	2	Комінтернівське, Фрунзівка	4
6.	Кіровоградська	2	Кіровоград, Ульяновка	1	Димитрове	3
7.	Херсонська	1	Цюрупинськ	1	Калінінське	2
8.	Полтавська	1	Комсомольськ			1
9.	Чернігівська	1	Щорс			1
10.	Рівненська	1	Кузнецовськ			1

Продовження Табл. VI.1

11.	Житомирська			3	Володарськ-Волинський, Жовтневе,Червоноармійськ	3
12.	Харківська			2	Комсомольське, Чапаєве	2
13.	Волинська			1	Жовтневе	1
14.	Запорізька			1	Куйбишеве	1
15.	Сумська			1	Жовтневе	1
	Всього	28		48		76

* *Складено на основі даних Українського інституту національної пам'яті (див.:* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0*

Донеччина була й у трійці областей-лідерів за кількістю сіл, назви яких пов'язані з комуністичним минулим (див. *Таблицю VI.2*):

Таблиця VI.2

Кількість сіл за областями, назви яких пов'язані з комуністичним минулим*

№ п.п.	Область, регіон	Кількість сіл	№ п.п.	Область, регіон	Кількість сіл
1.	Харківська	95	14.	Луганська	31
2.	Дніпропетровська	83	15.	Вінницька	24
3.	***Донецька***	***78***	16.	Житомирська	20
4.	АР Крим	55+1	17.	Черкаська	19
5.	Одеська	52	18.	Хмельницька	14
6.	Чернігівська	50	19.	Закарпатська	2
7.	Миколаївська	46	20.	Львівська	2
8.	Херсонська	46	21.	Рівненська	2
9.	Полтавська	45	22.	Тернопільська	2
10.	Запорізька	43	23.	Волинська	1
11.	Сумська	40	24.	Чернівецька	1
12.	Кіровоградська	40	25.	Івано-Франківська	0
13.	Київська	36			
Всього			908		

* *Складено на основі даних Українського інституту національної пам'яті (див.:* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://www.memory.gov.ua/page/dekomunizatsiya-0*

Аналіз ситуації безпосередньо в місті Донецьку (до початку військових дій у регіоні) свідчить, що для нього характерним було (була):

– збереження совєтських назв районів, вулиць, парків тощо. Зокрема, територія міста поділялася на такі райони, як: Будьоновський, Ворошиловський, Калінінський, Київський, Кіровський, Куйбишевський, Ленінський, Петровський, Пролетарський. Центральна вулиця міста майже дев'яносто років (з 1927 року) мала ім'я Артема. Назви понад десятка інших вулиць були пов'язані з іменами родини Леніна та інших совєтських діячів. Крім того, пам'ять про останніх „дублювалася" – були не тільки вулиці Артема, Фрунзе, Революції, але й Артемівська, Артемівське Шосе, Фрунзенська, Революційна. Дублювання відстежувалося і в наявності вулиць з однією й тією самою назвою (наприклад, Леніна, Дзержинського, Бакинських комісарів[231]) у різних районах міста[*];

– своєрідна присутність, власне, самої „совєтськості" на карті міста, що відобразилося у назвах таких міських вулиць, як *Советская, Советских Танкистов, Советской Армии;*

– називання вулиць на честь подій, які для мешканців Донецька вже нічого не значили (вулиця *5-го Декабря*, *4-й Пятилетки*), оскільки пам'ять про них у поколінь кінця 1990-х років уже вмерла;

– використання у назвах парків чи скверів знакових совєтських імен, явищ, символів. Приміром, Центральний парк культури і відпочинку названий ім'ям О. С. Щербакова; функціонував Парк ленінського комсомолу (з 2011 року – Музичний парк); сквери „Полеглих комунарів" і Першотравневий;

---

[231] В Донецке не хватает имен для улиц и переулков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/v-donecke-ne-hvataet-imen-dlya-ulic-i-pereulkov-496303.html

[*] Один із місцевих журналістів зазначав, що в регіоні 1350 топонімів пов'язані із совєтським періодом, що „на карті Донбасу більше всіх наслідив вождь світового пролетаріату", який згадується 430 разів, Кіров – 67, М. Калінін – 57, Щорс – 43, Артем – 33 рази і т. п. (Див.: Шибалов Е. Донбасское identity: неукраинская Украина // Зеркало недели. – 2007. – 21 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/donbasskoe_identity__neukrainskaya_ukraina.html)

– збереження інтенсивного „почервоніння" міського простору, що закріплювалося у таких назвах вулиць, як *Красная, Красная Горка, Красная Заря, Красного Октября*, *Красный Коммунар, Красный Маяк, Красный Партизан*. Крім того, ще понад 20 вулиць/провулків містили у своїх назвах червону складову – *Красноармейская*, *Красноводская*, *Красногвардейская*, *Красногвардейский*, *Красногоровская*, *Краснодарская*, *Краснодонская*, *Краснознаменная*, *Краснозоренская*, *Краснокутская*, *Краснолесная*, *Краснолиманская*, *Краснолучская*, *Краснопольская*, *Краснополянская*, *Краснопресненская, Краснопролетарская*, *Красносельская*, *Красносулинская*, *Красноуфимская*, *Краснофлотская*, *Краснохолмская.* Інші відтінки у назвах вулиць траплялися лише кілька разів – *Желтые Воды, Зеленая, Фиолетовая, Сиреневая;*

– своєрідна присутність Москви у просторі міста, що „досягалася" найменуванням вулиць – *Замоскворечная, Кремлевский проулок, Московская;*

– наявність у просторі міста численних пам'ятників діячам совєтського часу. Зокрема, Ф. Дзержинському (1937 р.)[*], С. Будьоному (1951 р.)[**], Леніну (який з'явився у Ворошиловському районі міста у 1967 р.), Артему, В. Куйбишеву, С. Кірову, борцям за совєтську владу, Г. Петровському, М. Калініну (бюст), В. Дегтярьову та ін. Показовим був факт „дублювання пам'яті", що досягалося встановленням меморіальних дощок тим діячам, яким уже було збудовано пам'ятники – В. Дегтярьову, Ф. Дзержинському, або кількох дощок на честь однієї й тієї самої особи, приміром, О. Ляшка; як і дощок для відзначення іменних вулиць й проспектів – „проспект Ілліча", „вулиця Постишева", чи одиничних дощок, якими відзначалися/поминалися політичні лідери совєтського часу – М. Хрущову, Л. Мєльнікову;

---

[*] Пам'ятник Ф. Дзержинському з'явився у 1937 р. навпроти пожежної частини на Пожежній площі, що була перейменована ще 1927 р. у площу Дзержинського. У 1961 році бронзове погруддя, відлите за моделлю скульптора А. Яковлєва, було замінене іншим, роботи скульптора В. Бєлашова.

[**] Показово, що пам'ятник С. Будьоному з'явився у 1951 році і був чи не першим значущим совєтським пам'ятником у центрі Сталіно. Краєзнавці звертали увагу на специфічний момент: на відміну від традиційних зображень С. Будьоного на коні сталінський Будьонов був пішим.

– збереження після 1991 року меморіальних дощок, які закріплювали пам'ять про нагородження Донеччини совєтськими орденами (зокрема, двома орденами Леніна)[232];

– збереження своєрідних „місць пам'яті": братської могили борців за совєтську владу у Будьоновському районі; групи аналогічних могил у Ворошиловському районі. У місті була низка пам'ятників, які присвячувалися загиблим у роки „Великої Вітчизняної війни", „воїнам-інтернаціоналістам", самі назви яких закріплювали в пам'яті мешканців совєтські міфи й традиції чи совєтські поразки, які подавалися як досягнення (про що й говорив відкритий у 1953 році пам'ятник загиблим у липні 1938 року над Сталіно чотирьом стратонавтам).

Як значущі символи Донецька варто розглядати пам'ятники „представникам професії" – „Енергетик" (за визначенням місцевих – „мужик, що зводить кінці з кінцями"), пам'ятники металургу, шахтарю і „Герою-рятувальнику", пам'ятник „Слава шахтарській праці", а також „пальму Мерцалова", які з'явилися у часи СССР. Як зазначали місцеві інтелектуали, „совєтська влада залишила далеко позаду відомство Геббельса в нелегкій справі ідейної обробки мас. Агітпроп розтиражував і залишив у віках немеркнучий образ Донецького Шахтаря… Бути шахтарем – означало належати до касти обраних"[233].

Ці „індустріальні акценти" своїм способом дублювалися і на межі XX – XXI століття, що засвідчило встановлення, наприклад, у 1998 році пам'ятника „Комбайн прохідницький КСП-32" і обіцянка одного із міністрів вугільної промисловості встановити пам'ятник жінкам-шахтарям[234].

---

[232] Памятники и мемориалы города Донецка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donbass-info.com/content/view/2930/2937/

[233] Шибалов Е. Донбасское identity: неукраинская Украина // Зеркало недели. – 2007. – 21 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/donbasskoe_identity__neukrainskaya_ukraina.html

[234] Шибалов Е. Но раз Тургенев написал „Муму", то памятник Толстому почему? // Зеркало недели. – 2009. – 11 сентября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/no_raz_turgenev_napisal_mumu,_to_pamyatnik_tolstomu_pochemu.html

Аналіз ступеня закріпленості на рівні свідомості громадян українськості Донецька свідчить, що він був досить низьким: було кілька відповідних пам'ятників (Богдану Хмельницькому, що був встановлений ще 1954 року; Тарасу Шевченку, який з'явився у місті у 1955 році; Івану Франку – у 1961 р.), вулиць, названих на честь українських письменників (Лесі Українки, В. Сосюри, Павла Тичини). Разом з тим широка представленість у просторі міста російської/совєтської спадщини* свідчила про поразку пам'яті про українські трагедії, перемоги, героїв. Загалом совєтське минуле по-своєму зберігали понад 260 „пам'ятників історії і культури"[235]. Таким чином, простір Донецька як міста в Українській державі, міста XXI століття, був по-своєму законсервований *надмірною пам'яттю* про минуле у складі СССР. Представники місцевого політикуму, зокрема, А. Близнюк (глава Донецької обласної ради, очільник регіональної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ), захищаючи цю *надмірну пам'ять*, аргументували так: „Це в нашій історії було? Ми повинні це забути і викинути? Давайте визначимося, на якому рівні такі рішення слід ухвалювати. Це право громади"[236].

У контексті політики „збереження/консервування пам'яті" можна розглядати рішення Донецької міськради 2008 року, яким її депутати не підтримали рішення Президента В. Ющенка про

---

* Тільки пам'ятників Пушкіну, який ніколи не був у Юзівці, але у 1820 р. по дорозі з Катеринослава на Кавказ переправлявся через Кальміус поблизу Маріуполя, у Донецьку було кілька: один (фігура у повний зріст) був відкритий у 1959 р. у Будьоновському районі; другий (також фігура у повний зріст) – у 1963 р. був встановлений у парку заводу хімреактивів; третій (бронзовий бюст, у місцевому фольклорі – „Голова") – у 1969 р. з'явився поблизу Донецького академічного українського музично-драматичного театру; четвертий (горельєф) – був розміщений на фасаді обласної наукової бібліотеки імені Н. К. Крупської; п'ятий – скульптурна композиція із міді з'явилася 2012 року поблизу ресторану „Пушкін" у центрі міста).

[235] Наш Донецк. Памятники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20070928083858/www.donetsk.dn.ua/sights/monuments/

[236] Цит. за: Шибалов Е. Донбасское identity: неукраинская Украина // Зеркало недели. – 2007. – 21 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/donbasskoe_identity__neukrainskaya_ukraina.html

знесення пам'ятників совєтським партійним і державним діячам; відкриття у 2009 р. (за підтримки комуністів і „регіоналів", зокрема, Б. Колесникова*) у Донецьку пам'ятника М. Ватутіну. Як і фактичну відмову мера міста А. Лук'янченка перейменовувати назви вулиць і районів міста[237].

Усе ж певні зміни у облаштуванні простору міста стали відчутними на зламі XX–XXI століть, коли у свідомості донеччан з'явилося місце літературним й міфічним персонажам, представленим у пам'ятнику „Бравий солдат Швейк" (1998 р.), „Добрий ангел Миру" (2008 р.), а також – кінематографічним героям (пам'ятник хворому, який зцілився; 2001 р.). Були новації, які зазвучали певним дисонансом до „славного совєтського минулого": місто згадало Джона Ґ'юза, пам'ятник якому з'явився у 2001 році; Василя Стуса, якому було присвячено відкритий того ж, 2001-го, року пам'ятний барельєф; жертв політичних репресій і Голокосту, пам'ятники яким були встановлені, відповідно, у 2005 і 2006 роках. Про українськість міста мешканцям Донецька нагадував з 2005 року пам'ятник гривні. У 2006 році був відкритий парк „Український степ". Утім, коли у грудні 2008 р. ініціативна група (зі студентів та випускників Донецького національного університету) звернулася до ректора з проханням розглянути можливість надання навчальному закладу імені Василя Стуса, котрий був свого часу випускником філологічного факультету Донецького педагогічного інституту (який, власне, згодом і став ДонНУ), то така ініціатива наштовхнулася на опір, зокрема таких осіб, як Т. Мармазова (екс-проректор з навчальної роботи університету, а нині – утікачка до Москви) та нинішній „терористичний ректор" „Донецького університету" в „ДНР" С. Баришніков[238].

---

* Б. Колесников обґрунтовував відкриття пам'ятника тим, що М. Ватутін – „визволитель Донбасу", що не відповідало дійсності.

[237] В Донецке не хватает имен для улиц и переулков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/v-donecke-ne-hvataet-imen-dlya-ulic-i-pereulkov-496303.html

[238] Див. про це детальніше: Федорчук С. Борг честі: Донецький національний університет і ім`я Василя Стуса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/columns/2014/11/6/145630/

Слабка „європеїзація свідомості" донеччан по-своєму виявила себе у 1997 р., коли у місті було встановлено відлитий ще 1949 року дзвін – дар від німецького міста-побратима Бохума. На честь міста-побратима Шеффілда у Донецьку з'явився Шеффілдський сквер. Свого часу, будучи переконаними, що „Донецьк – найбільш англійське музичне місто в Україні"[239], місцеві мешканці згадали про улюбленців різних поколінь донеччан – ліверпульську четвірку, відкривши їй пам'ятник „The Beatles" (2006 р.). У 2010 році у рамках святкування 10-річного ювілею компанії СКМ у місті з'явилася прикметна – з англійською назвою – скульптура „In Perspective" („У перспективі"). Основна думка, закладена у символ: весь світ – у наших руках, і кожному під силу змінити його на краще. А ще свідомість донецьких краєзнавців зберігає для нащадків такі назви, як „Бальфурівський міст" (міст, побудований на кошти Арчибальда Бальфура), готель „Великобританія" (у совєтський час – „Октябрь")[240]. З Європою, за переконанням донеччан, їх пов'язували і нові готелі з промовистими назвами – „Вікторія" і „Джон Г'юз"; могила Маргарет – дочки Г'юза; нащадок Г'юза у шостому поколінні Данііл, що народився у 2001 р. і який є сином Ельвіри Булгакової. Навіть пригадуючи, що свого часу (до холодної зими 1993 р.) місто називали „містом мільйона троянд", наголошують, що троянда – геральдичний знак двох королівських англійських династій: Ланкастерів і Йорків[241]. Зрештою, у естетиці Г. Річі, що відобразилася у фільмах „Карти, гроші, два стволи", „Великий куш", донеччани, придивившись до Лондона, розгледіли своє місто: „… Ми виявили, що головне англійське місто живе майже як столиця Донбасу! Це постійний, невидимий оку нерв. Це погляди з-під лоба. Це серйозна людина, що робить пропозиції, від яких неможливо відмовитися. Це пасіонарні етнопартизани. Це Донецьк, пацан! This is London, buddy!"[242]. Донеччани вважали

[239] Див. про це: Донецкий. Авторский сайт Е. Ясенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donjetsk.com/progolki/38-glava-23.-juzovka-sjer.html

[240] Там само.

[241] Там само.

[242] Там само.

себе „зобов'язаними англійцям" за планування центру („педантично британська розмітка вулиць довкола металургійного заводу – ініціатива британських господарів нашого міста. Саме їм ми зобов'язані системі „ліній" у Юзівці і „номерними", строго паралельними вулицями Олександрівки"), міськими озерами і Кальміуським водосховищем („з'явилися при Юзі і зобов'язані своїм існуванням виключно прагматичним міркуванням: вода була необхідною для потреб заводу"), гудком на ДМЗ („встановлений ще Юзом, він усе ще працює. У 70-ті роки його спробували дезавуювати, припускаючи, що совєтські люди вже не потребують загальноміського будильника. Гудок, що замовк, мало не спровокував страйк…"), організованому спорту („організований спорт у Юзівку завезли, звісно, англійці. На межі XIX і XX століть у місті з'явилися гуртки з усіх „британських" видів спорту /футбол, бокс, гімнастика, велогонки/. Не в останню чергу завдяки подвижникам Юза ми маємо чемпіона України з футболу"), новому стадіону („Традиції продовжуються: новий стадіон у парку Ленінського комсомолу спроектували теж британці")[243].

Про входження міста у сучасність „заговорили" новозбудовані пам'ятники конкретним особам. Утім, ці, останні, засвідчили певну специфічність донецької сучасності: по-перше, деякі з них присвячувалися живим сучасникам (наприклад, відкритий у 1999 р. – С. Бубці); по-друге, поряд із пам'ятниками загальновизнаним особистостям (таким, як, наприклад, А. Солов'яненко, пам'ятник якому у Донецьку з'явився у 2002 р.), споруджувалися пам'ятники тим особам, авторитет яких був однозначним лише у певних груп (наприклад, пам'ятник Й. Кобзону, відкритий у 2003 р.; меморіальна дошка Є. Щербаню).

Загалом, оцінюючи „простір пам'яті" міста, можна дійти висновку, що питома вага у ньому маркерів совєтськості була значно вищою, порівняно із маркерами, які б відображали сучасне розуміння історії України, утверджували політичні цінності й орієнтири, характерні для незалежної держави. Відповідаючи на питання

---

[243] Донецкий. Авторский сайт Е. Ясенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donjetsk.com/progolki/38-glava-23.-juzovka-sjer.html.

„Який з пам'ятників найбільш віддзеркалює дух міста Донецька?", 39,2% донеччан (у 2008 році) відповідали, що пам'ятник Шахтарю; 12,5% – пам'ятник Леніну; 5,4% – Артему[244]. Четверту позицію в рейтингу посів пам'ятник С. Бубці, на користь якого висловилися 4,9% донеччан; п'яту – Т. Шевченку, якому перевагу віддали 3,6% опитаних. Наступні п'ять позицій випали на долю пам'ятників А. Солов'яненку (2,9%), „Визволителям Донбасу" (2,7%), Дж. Г'юзу (2,5%), О. Пушкіну (2,2%), „пальмі Мерцалова" (2,0%)[245]. Тобто регіональний „зріз пам'яті" був своєрідним дисонансом у „пам'яті" незалежної України.

Говорячи про ідентичності, які, як відомо, тісно пов'язані зі спадщиною[*], варто звернути у вагу й на музеї Донецька, яких, за деякими даними, до моменту початку війни у місті нараховувалося 140 (музеїв і музейних кімнат). Зокрема, увагу привертає створений ще 1924 року Донецький обласний краєзнавчий музей

---

[244] Обухова Н. О. Структура символічного простору в образі великого міста (на прикладі м. Донецьк) // Вісник Київського національного університету імені тараса Шевченка. – 2010. – №1–2. – С.86. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/visn2010_1-2_84.pdf

[245] Там само.

[*] Варто звернути увагу на цікаве зауваження Девіда Флемінга (керівника асоціації семи музеїв Ліверпуля), який (зокрема, у 2015 році) зазначав: „Часто у конфлікті йдеться про спадщину. Спадщина, яка сильно пов'язана з ідентичністю – це основний матеріал для музеїв. Усі музеї неможливо вписати у якусь схему. Але є певні характеристики, які притаманні більшості з них. Наприклад, це поняття пам'яті. А вона не лише змінюється з часом, а й підпадає під різноманітні впливи. У тому числі ці впливи ідуть від влади, бо вона є основним джерелом фінансування музеїв. Жодна історична подія не може мати єдиного пояснення. Музеї не можуть уникнути впливу учасників та свідків подій і не можуть позбутися впливу певних інтересів, у тому числі й економічних. Музеї – це дзеркало суспільства, вони не є незалежними суб'єктами, хоча багато музеїв намагалися зайняти позицію нейтралітету. Вони – це соціальні конструкти, які містять людські думки, упередження, стереотипи, самі підпадають під впливи політичних ситуацій». (Див.: Топол В. Девід Флемінг: „Деякі музеї розігрівають ворожнечу у суспільстві" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://projects.platfor.ma/devid-fleming/

(вщент зруйнований бойовиками у серпні 2014 р.), експозиція якого тільки починаючи з дев'яностих років XX століття почала поповнюватися місцевими археологічними знахідками козацького часу: Донеччина почала пізнавати свої – українські – корені і поступово відходити від совєтської і російської культурно-духовної парадигми. У листопаді 2008 року було відкрито „громадський музей" „Смолоскип", експозиція якого розповідала про „Народних Героїв Українського Народу" – правозахисника, який здійснив акт самоспалення, Василя Макуха (1927–1968) та українського дисидента і політв'язня Олексу Гірника (1912–1978). Тож лише з унезалежненням України донецькі музеї демонстрували „достойнішу поведінку", приймаючи „чиюсь сторону" і перестаючи вводити „публіку в оману"[246].

Щодо офіційної символіки міста – герба і прапора, то її опис містився у „Статуті територіальної громади м. Донецька"[247]. Статут, зокрема, свідчив, що був „герб міста" (опис якого у „Статуті…" відсутній) і „повний герб". Ось тут зверну увагу на *першу особливість „*герба міста", про який згадується у „Статуті…": він був розроблений ще у совєтський час – у 1968 році. Зображення було виконано „у формі традиційного древньоруського щита – п'ятигранника"[248]. На ньому „у вигляді скульптурного рельєфу на міді" зображувалася „могутня вольова робоча рука, що міцно тримала піднятий молот, уособлювала могутність і велич робітничого класу, який утверджував ідеї комуністичного будівництва". Таким чином, *друга особливість* герба – зображення залишилося незмінним із 1968 року і його символіка була тісно пов'язана із совєтською ідеологією, яка обстоювала велич робітничого класу, ідеї комуністичного будівництва. *Третя особливість* зображення пов'язана із п'ятикутною зіркою, зображеною у правому верхньому кутку щита.

---

[246] Топол В. Девід Флемінг: „Деякі музеї розігрівають ворожнечу у суспільстві" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://projects.platfor.ma/devid-fleming/

[247] Статут територіальної громади м. Донецька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lukyanchenko.donetsk.ua/public_echo_ua.php?id_public=12872

[248] Герб Донецка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/donetsk_gerb

Згідно з міфологією совєтського часу, вона означала, що „місто розвивалося у роки совєтської влади". У варіанті герба 1995 року суть зірки тлумачилася інакше: „золота п'ятикутна зірка символізує бережливе ставлення до багатств, створених природою і працею народу, могутність, справедливість і віру в краще майбутнє". *Четверта особливість*: нижнє поле щита до 1995 року було чорного кольору, що у совєтські часи означало „багаті природні запаси й інтенсивну розробку кам'яного вугілля", а верхнє, відповідно, – „сірого (сталевого) кольору – металургію"[249]. У варіанті 1995 року значення чорного кольору залишилося незмінним, а сірий/сталевий, що символізував металургію, було замінено на блакитний („лазуровий"), який почав означати „велич і красу архітектурного і рослинного обличчя міста".

Таким чином, повне збереження старих символів міста у новій державі – пропозиція, спрямована на поверхове переформатування свідомості і збереження у ній совєтських архетипів.

Варіант герба 1995 року здобув „зовнішні прикраси"[250]. У „Статуті…" було вказано, що „повний герб міста Донецька являє собою герб міста, праворуч і ліворуч від якого зображені срібні щитотримачі: праворуч – на тлі прапора, що розвівається, солдат у військовій шинелі з каскою на голові, правою рукою тримає меч, вістрям вниз, ліва рука піднята вгору, ліворуч – на тлі прапора, що розвівається, шахтар в робочому одязі з гірницькою каскою на голові, лівою рукою спирається на відбійний молоток, права рука відведена убік. Ці фігури є візитною карткою міста Донецька, утворюючи скульптурну групу меморіалу „Твоїм визволителям, Донбас". Саме робітникам і солдатам випала честь відстояти своє місто від фашистських загарбників, підняти його з післявоєнних руїн і збудувати наново для нових поколінь, зберегти і передати любов до своєї рідної шахтарської землі". На гербі були присутні гілка дуба (що „символізує молодість нашого міста і в той же час силу духу його жителів, і уміння пробиватися через усі знегоди"), лаврова гілка („символ величі, перемоги, тріумфу, слави людини"), лазурно-чорна стрічка (кольори прапора міста), квіти троянд,

[249] Герб Донецка.
[250] Там само.

напис „Донецьк". Увінчувала зображення п'ятиглава золота корона з п'ятьма вежами, що мало підкреслювати, що місто Донецьк – обласний центр Донецької області. На короні зображувалася офіційна історична дата заснування міста – 1869 рік.

Таким чином, зображення на гербі були присвячені увічненню героїв й історії минулого в складі Російської імперії і СССР, а не сьогодення. Іншими словами – закріплено значущі для донеччанина цінності минулого, які своїм способом свідчили про вкорінення його свідомості у минулому.

Прапор міста також закріплював цінність минулого. „Статут…" констатував, що „прапор міста є офіційним символом, що відображає історію і славні трудові традиції міста": на прямокутному полотнищі, що складалося з двох рівних горизонтальних смуг (верхньої – лазурного, світло-синього і нижньої – чорного кольорів) було нанесено золоте зображення герба міста.

Серед своєрідних символів міста – тюрма, яка сприймалася його мешканцями „невід'ємною складовою Донецька упродовж всієї її історії", вказуючи на показовий, з їхньої точки зору, момент: металургійний завод, перша у місті шахта, ринок і будівля тюрми знаходилися „практично в одному місці", і саме там брала свій початок і головна вулиця Донецька, а тому „це місце" можна було „сміливо називати началом міста"[251].

Аналіз свят, які відзначалися донеччанами, свідчить про те, що найстарішим і найвагомішим святом у Донецьку було свято із акцентом на соціальній ідентичності мешканця міста – День шахтаря, яке відзначалося із 1948 року. Особливостями його проведення (навіть в останні роки), як відзначала преса, була „совєтська стилістика", „совєтська естетика"[252]. Відзначали День шахтаря

[251] [Сайт Українського інституту глобальних стратегій розвитку і адаптації] Гуржи Владимир. Донецк – город-тюрьма. Узники мыслей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uisgda.com/ru/mneniya/1170-donetsk-gorod-tyurma-uzniki-myisley/

[252] Надо не карнавалы устраивать, а тиражировать свою украинскую культуру. Как в Донецке отмечали местные праздники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fraza.ua/analitics/29.08.12/148318/nado_ne_karnavaly_ustraivat_a_tirazhirovat_svoju_ukrainskuju_kulturu_kak_v_donetske_otmechali_mestnye_prazdniki.html

наприкінці серпня, плавно переходячи до Дня Незалежності України, поєднуючи із Днем міста.

Донецьк святкував „травневі свята". Наприклад, у 2013 році програма свят характеризувалася поєднанням совєтськості і „поверненого забороненого" чи забутого: культурну маївку, свято Єднання (яке відзначалося в місті, починаючи із 2008 року), фестиваль православної культури „Паска червона", Парад вишиванок, День Перемоги[253].

У червні донеччани відвідували заходи, приурочені до Дня захисту дітей, Дня молоді, День Конституції України.

Разом з тим, засоби масової інформації, характеризуючи ставлення до свят людей середнього і старшого віку, відзначали, що „нерозумно вимагати від місцевих мешканців участі в різноманітних акціях, приурочених до певних визначних дат в історії України. Дончани не виходять на площі у День пам'яті Героїв Крут чи в День Соборності не тому, що їм не шкода молодих людей, які загинули, чи вони не визнають соборності держави – ні. Просто у багатьох із дончан загалом відсутній такий „файл" у голові, як „день пам'яті Героїв Крут" чи „День Соборності". Глупо вимагати від мужчини віком за 40 років, який здобув освіту у совєтській школі, щоб він вийшов у День Соборності на масову акцію, якщо він загалом не розуміє і не усвідомлює, про що йдеться"[254]. Щодо молоді, то вона – поза ідеологією і, як правило, успадковує сімейні стереотипи[255].

Надзвичайного поширення на початку XXI століття набули релігійні свята. Різдво, приміром, святкувалося на площі біля Центру слов'янської культури. Як повідомляли ЗМІ, – „по благословенню митрополита Донецького і Маріупольського Іларіона". Про активність УПЦ (МП) у Донецьку свідчило не лише святку-

[253] Пойти на майские праздники в Донецке [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/Kuda-poyti-na-mayskie-prazdniki-v-Donecke.html

[254] Сизов В. Почему оппозиция – всегда лузер на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/pochemu-oppozitsiya-vsegda-luzer-na-donbasse

[255] Там само.

вання церковних свят, але її включеність у відзначення, наприклад, у 2013 році „VII міжнародного фестивалю слов'янської культури і писемності", „митрополичої ялинки" тощо. Таким чином, донеччани перебували, передусім, у своєрідному полоні совєтськості й релігійності. Хоча мешканці міста „святкували" й офіційні свята Української держави.

Таким чином ідентитети громади („яка пам'ятає" і яка, здійснюючи спроби інституціоналізації, створювала придатні для свого сприйняття символи, „святкуючої громади", громади „як у Лондоні" тощо) – еклектичні. Простір відтворював минуле: далеке – юзівське (яке мало у повсякденні впливало на самосвідомість), і ближче – совєтське, яке своїм чиним вимагало поклоніння. Утім, впроваджувана політика ідентичності при цьому не брала до уваги той факт, що реконструкція совєтської ідентичності на рівні простору не означає відродження совєтської ідентичності на рівні свідомості індивідів чи громади. Це зумовлювало нестабільність свідомісних настанов мешканців Донецька.

VII. ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ АКТИВНОСТІ

Про домінуючу політичну ідентичність мешканців міста Донецька можна судити, проаналізувавши, найперше, результати участі у референдумі 1 грудня 1991 року, коли на запитання „Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?" у Донецькій області позитивну відповідь дали 2 481157 осіб, або 83,90 % учасників референдуму (із 2 957 373 осіб, або 76,73% мешканців регіону, які висловилися); негативну – 372 157 осіб, або 12,58%. Тобто рівень підтримки молодої Української держави був високим. Українська громадянська ідентичність була домінантною у свідомості мешканців Донецька.

Аналіз ідеологічних орієнтирів донеччан у дев'яностих роках XX століття свідчить, що Донецьк став одним із перших міст в Україні, де почало розгортатися громадсько-політичне життя. Зокрема, у вересні 1991 року у місті відбувся Установчий з'їзд Ліберальної партії України, яку очолив бізнесмен І. Маркулов (директор ТНК „Атон"), а серед перших очільників був В. Щербань. У грудні 1992 року у Донецьку відбувся Установчий з'їзд Партії праці (ПП), до створення якої доклали зусиль М. Азаров, Ю. Борзяк, В. Ландик, генеральний директор ВО „Електропобутмаш" (ПРаТ „Норд") та ін. Показово, що на створення партії негативно відреагували проукраїнські сили в особі Української Консервативної Республіканської партії, заявивши, що у ПП об'єдналися „найреакційніші директори-монополісти державних підприємств, що прагнуть зберегти адміністративно-командну систему, колоніальний режим і будь-що не допустити встановлення правової демократії і відродження української нації".

На теренах Донецька, області і – ширше – Донбасу на початку дев'яностих поширення набували такі рухи й громадські організації, як „Интердвижение Донбасса" (почало функціонувати з листопада 1990 року на чолі з журналістом Д. Корніловим), „Движение за возрождение Донбасса" ін., які об'єднували активістів, опозиційно налаштованих до національно-демократичних сил. Дослідники „движения" зазначали, що воно із самого початку позиціонувало себе як своєрідну „анти-Україну", беручи на

озброєння „шовіністичні забобони початку XX століття про штучний характер української нації, її культури і мови, як інспірованого „закордоном" проекту із розриву єдиного російського народу"; що „донбаські сепаратисти робили подвійне заперечення – створюючи за мнимою аналогією штучний „антиукраїнський" проект. Брати Корнілови в своїх публікаціях виводили оригінальну ґенезу донбаської спільності – концентрація промислових підприємств породжує особливий уклад життя"[256].

У сусідній Луганщині лідер „Народного движения Луганщины" В. Чекер ще наприкінці 1990 року зауважував, що „наш рух виступає за автономію в рамках України, звісно, якщо республіка підпише союзний договір. А якщо цього не відбудеться, тоді мова може йти лише про перехід в юрисдикцію РСФСР"[257].

У травні 1992 року в Донецьку представники низки організацій, зокрема, „Демократического Донбасса", „Движения демократических реформ", „Выборы-89", Ліберальної партії України створили Громадянський конгрес України (ГКУ). За зізнанням відставного генерала КДБ О. Калугіна, „интердвижения" були інспіровані совєтськими спецслужбами[258]. Серед активістів вищеназваних організацій були такі персони, як М. Азаров, О. Базилюк, В. Мещеряков, М. Рагозін, П. Хаймович, Д. Корнілов, О. Лузан, В. Карабулін, В. Терехов.

Мін'юст відмовився реєструвати ГКУ як „блок партій" – Партії труда і „Гражданского союза" – та громадських організацій. Утім, після дистанціювання від нього Ліберальної партії і Партії труда ГКУ у 1993 р. був зареєстрований як політична партія. Серед ключових ідейних настанов ГКУ – ідея федеративно-земельного устрою України, проросійськість і антизахідництво, які віддзерка-

---

[256] Скоркин Константин. Донбасский сепаратизм: 25 лет постсоветского гнойника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/donbasskii-separatizm-25-let-postsovetskogo-gnoinika

[257] Венгеров Аркадий. „Нострадамус" из Луганска [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://realgazeta.com.ua/nostradamus_lugansk/

[258] Скоркин Константин. Донбасский сепаратизм: 25 лет постсоветского гнойника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/donbasskii-separatizm-25-let-postsovetskogo-gnoinika

лилися у задекларованій стратегічній меті партії – „відновлення національної, духовної, економічної й історичної єдності України, Білорусі і Росії", оскільки, як стверджувалося, „без такої єдності український народ приречений на неминучу економічну, політичну і національну катастрофу, а Україна – до втрати своєї незалежності і перетворення в колоніальний придаток Заходу". ГКУ виступив за укладання угод України з Росією щодо уможливлення інституту подвійного громадянства, фактичної нероздільності українсько-російського інформаційного простору (зокрема, через збереження у повному обсязі російських телепередач), надання російській статусу другої державної мови тощо.

ГКУ виступив ініціатором проведення всеукраїнської акції „За Союз" (1993), ратував за створення Євразійського Союзу (на базі СНД).

У квітні 1995 року ГКУ об'єднався з „Республиканской партией Крыма". Прикметною особливістю діяльності партії стало проведення у 1996 році у Києві під її егідою Конгресу російських організацій України. У 1998 році, згідно з рішеннями VIII з'їзду ГКУ, що відбувся у квітні 1998 року в Донецьку, партію було перейменовано на Слов'янська партія, очільником якої став О. Базилюк.

Таким чином, на громадсько-політичному рівні однією із домінантних ідентичностей Донеччини/Донбасу стала проросійська ідентичність, яка мімікрувала, позначаючи свою суть то як „демократичну" і „ліберальну", то заявляючи про євразійську прихильність, то російську, то, зрештою, слов'янську.

Після заборони у 1993 році Компартії України (реєстраційний номер 107) Донецьк став у червні того самого року місцем проведення другого етапу Всеукраїнської конференції комуністів, яка була конституйована як „відновлювальний з'їзд" КПУ і на якій і було створено Комуністичну партію України (зареєстровану у жовтні 1993 року Міністерством юстиції України за номером 505). Робота, спрямована на створення КПУ, велася під егідою другого секретаря Донецького обкому Компартії України (реєстраційний номер 107) П. Симоненка. Таким чином Донеччина стала „батьківщиною комунізму" в незалежній Україні.

У другій половині дев'яностих років партогенез в умовах Донеччини набував нових ознак. Поряд зі слов'янськістю, комунізмом, лібералізмом на рівні партійного будівництва про себе заявили ідеї регіоналізму й – закцентую окремо – мусульманських інтересів. Результатом цього стало постання у 1997 році Партії регіонального відродження України (ПРВУ) на чолі з В. Рибаком (який був головою Донецької міської ради, міським головою Донецька) і Партії мусульман України (ПМУ, установча конференція якої відбулася наприкінці вересня 1997 року, а перший з'їзд – у листопаді), очільником якої став Р. Брагін (гендиректор СП „Турбо-Дон", голова мусульманської громади м. Донецька, голова президії Духовного центру мусульман України, брат кримінального авторитета Аліка Грека – Ахатя Брагіна).

Аналізуючи факт постання ПРВУ та ПМУ й процес розгортання їх діяльності, варто взяти до уваги три моменти:

– у ситуації, коли духовні практики не могли утримати в єдності той чи інший прошарок, не забезпечували реалізацію інтересів лідерів релігійних громад, останні вдавалися до створення і використання інших механізмів і, зокрема, партійно-політичних. Релігійна ідентичність ставала підставою для створення політичної партії;

– факт створення ПМУ і Партії регіонального відродження України є аргументом на користь твердження про несконсолідованість еліти Донеччини (Донбасу) наприкінці дев'яностих: відбувався процес своєрідного „об'єднання за інтересами";

– партія (із введенням у 1998 р. в дію змішаної системи виборів) ставала інструментом входження у владу (хоча спроба ПМУ під час парламентських виборів 1998 року виявилася не вдалою: серед 30 партій і виборчих блоків партій, які взяли участь у виборчих перегонах, ПМУ за результатами голосування посіла 28-ме місце. Партію підтримали лише 52 613 виборців, або 0,19%). Утім, ПМУ як „релігійно-політичне об'єднання" виявилася ненадійним інструментом не лише для входження у владу, але й консолідації мусульман. Уже наприкінці 1998 року у партії стався розкол, наслідком чого стало утворення паралельної структури з аналогічною назвою, у появі якої провідну роль відіграв генерал-майор Ф. Ачкурін із Запоріжжя. (Розкол вдалося

подолати у 2003 році, коли відбувся третій партійний з'їзд, на якому очільником було обрано Р. Брагіна, а його заступником кримського татарина Н. Селімова).

У 1998 році у Донецьку пройшов Установчий з'їзд Політичної партії „Єдина Київська Русь" (діяла до 2003 р.), яку очолив голова ради федерації профспілок працівників підприємницького сектору „Солідарність" Ю. Пивоваров. Таким чином, партійна ідентичність донеччан, а точніше, представників донецького істеблішменту, урізноманітнювалася.

Як показали вибори до Верховної Ради України в українському парламенті I (1990–1994) і II (1994–1998) скликань, місто Донецьк (виборчі округи №108–116) представляли, відповідно, спочатку В. Гусєв, І. Дорошенко, Ю. Звягільський, А. Корнєєв, Г. Маслюк, Ю. Серебрянников, В. Слєднєв, В. Тризна, О. Чародєєв, а потім М. Азаров, В. Ампілогов, Ю. Болдирєв, Г. Васильєв, Ю. Звягільський, С. Кіяшко, Б. Кожевніков, В. Ландик, А. Писаренко. У Верховній Раді України III (1998–2002) скликання, вибори до яких проводилися за змішаною системою, у одномандатних виборчих округах №41–45 перемогу у 1998 році здобули Ю. Звягільський, А. Писаренко, А. Рибак, В. Щербань/Р. Богатирьова й І. Юшко. У загальнодержавному багатомандатному округу виборці Донецька підтримали КПУ (якій вдалося здобути всього 84 депутатські мандати).

Аналіз партійності обраних дозволяє твердити:

– комуністична ідентичність Донецька була незаперечною: усі обрані до Верховної Ради України I скликання від міста Донецька були комуністами;

– обрані у 1994 році від Донецька уже представляли не тільки КПУ (як Б. Кожевніков, А. Писаренко), але й Партію праці (М. Азаров), Громадянський конгрес України (Ю. Болдирєв), СПУ (С. Кіяшко). В. Ампілогов, Г. Васильєв, Ю. Звягільський і В. Ландик на момент виборів були безпартійними, що дозволяє твердити, по-перше, про те, що кандидати у депутати відійшли від єдиної комуністичної партійної ідентичності, запропонувавши електорату розширений лівий фланг у партійному спектрі, де, крім КПУ, з'явилися претенденти із соціалістичною ідентичністю, а також партії з нечітким ідеологічним обличчям, як і позапартійні.

По-друге, виборець по-своєму прийняв некомуністичні партійні ідентичності, підтримавши на виборах відповідних осіб;

– партійна ідентичність, обраних у виборчих округах, розташованих у Донецьку, у 1998 році була такою: Ю. Звягільський залишався позапартійним, А. Писаренко – членом КПУ. А. Рибак, як й І. Юшко, представляв новостворену (у 1997 році) Партію регіонального відродження України – майбутню Партію регіонів. В. Щербань був членом ЛПУ, а Р. Богатирьова, що прийшла йому на зміну у 2000 році, – членом ХДПУ, що засвідчило подальшу партійну диференціацію претендентів на парламентський мандат і відгук електорату Донецька на „пропозицію";

– прикметною особливістю парламентських виборів 1998 року стало те, що вперше про себе заявив „регіоналізм", регіональна ідентичність: усі депутати-представники Донецька у Верховній Раді України III скликання, окрім В. Щербаня, увійшли до парламентської фракції „Регіони України" (В. Щербань був членом групи „Незалежні");

– у процесі парламентських виборів 1990, 1994, 1998 років сформувався своєрідний пул „переможців Донеччини" – група осіб, яким вдалося не тільки у дев'яностих представляти інтереси Донецька і – ширше – Донеччини у Верховній Раді України, але й в подальшому – на зламі XX–XXI століття. Серед цих осіб були М. Азаров, Р. Богатирьова, Ю. Болдирєв, Г. Васильєв, Ю. Звягільський, В. Коновалюк, В. Ландик, О. Лєщинський, С. Матвієнков, О. Панасовський, В. Рибак, Г. Самофалов, П. Симоненко, М. Чечетов[*]. У дев'яностих

[*] Аналіз біографічних даних (почерпнутих із сайту Верховної Ради України) за критерієм „рік, місце народження" і „національність" вказаних осіб свідчить: М. Азаров – 1947, м. Калуга (РРФСР), росіянин; Р. Богатирьова – 1953, м. Бакал Челябинської обл. (РРФСР), національність не вказана; Ю. Болдирєв – 1951, м. Донецьк, росіянин; Г. Васильєв – 1953, м. Донецьк, українець; Ю. Звягільський – 1933, м. Донецьк, єврей; В. Коновалюк – 1966, м. Донецьк, національність не вказана; В. Ландик – 1946, м. Часів Яр Донецької обл., українець; О. Лєщинський – 1964, м. Дніпропетровськ, єврей; С. Матвієнков – 1957, м. Маріуполь Донецької обл., національність не вказана; О. Панасовський – 1940, м. Єнакієве Донецької обл., росіянин; В. Рибак – 1946, м. Донецьк, українець; Г. Самофалов – 1945, м. Тула (РРФСР), росіянин; П. Симоненко – 1952,

роках XX століття їхня партійна ідентичність була відмінною. Були серед них і позапартійні. У парламенті у 1998 році вони входили до різних парламентських фракцій – від фракції комуністів і „Регіонів України" до фракції партії „Трудова Україна" (як, приміром, Г. Васильєв). Спільним було те, що всі вони у дев'яностих говорили від імені Донеччини.

Отже, ідентифікаційні ознаки Донецька і Донеччини першого десятиліття української незалежності:

– превалююча комуністична ідентичність, що по-своєму консервувала зв'язок з минулим;

– новостворювана регіональна ідентичність, перспективи якої були ще невідомими, однак з врахуванням закріплення у ході виборчого процесу донецьким електоратом практики незмінності влади, що виявилася у постійній підтримці одних і тих самих осіб (названих вище), її „перспективна інструментальність" була такою ж, як у комуністичної: консервування ситуації у місті і регіоні.

У 2002 році під час виборів до Верховної Ради України IV (2002–2006) скликання у одномандатних виборчих округах №41–45 у місті Донецьку найбільше голосів набрали „переможці Донбасу" з попереднього десятиліття: Р. Богатирьова, Ю. Звягільський, В. Ландик, В. Рибак. Новим обличчям стала тільки Т. Бахтєєва. У загальнодержавному багатомандатному окрузі виборці Донецька проголосували за кандидатів у депутати від Виборчого блоку політичних партій „За Єдину Україну!" (у складі Народної партії /Народної аграрної партії України, Аграрної партії України/, Народно-демократичної партії, Партії промисловців і підприємців України, Партії регіонів, Політичної партії „Трудова Україна", які разом здобули 35 мандатів), що стало виявом нової ідентифікаційної ознаки: по-перше, рівень свідомості донеччан уможливив підтримку владного виборчого проекту; по-друге, для донеччан

м. Донецьк, українець; М. Чечетов – 1953, с. Любимівка Курської обл. (РРФСР), росіянин. Таким чином, серед 14 вказаних осіб-представників Донбасу 4 народилися в РРФСР, 6 у Донецьку, 3 у Донецькій області, 1 у Дніпропетровську. 5 осіб ідентифікували себе росіянами, 4 українцями, 2 євреями, 3 особи за національністю на сайті Верховної Ради України не ідентифіковані. Тобто 10 осіб із 14 були народжені в Україні, до того ж 9 – на Донеччині. За національністю – переважно росіяни.

гасло єдності України було абсолютно прийнятним. Обранці Донецька увійшли до депутатської фракції Партії регіонів у Верховній Раді України „Регіони України" (разом із іншими прихильниками „регіоналізму" – С. Бубкою, Г. Самофаловим, В. Наконечним, В. Пєхотою, С. Ларіним та ін.) Привнесений в українську дійсність донеччанами „регіоналізм" перейшов на новий рівень – партійний у парламенті.

„Помаранчева революція" (попри свої численні суперечності й недоліки) демократизувала ситуацію в країні. Однак у Донецьку спектр можливостей, розширений революцією, не був сприйнятий і використаний: у Верховній Раді України V скликання (2006–2007), обраній на пропорційній основі, у загальнодержавному багатомандатному окрузі виборці Донецька підтримали кандидатів від „своєї" партії – Партія регіонів, представники якої загалом здобули 185 мандатів. Серед обранців були все ті самі: Р. Богатирьова, Т. Бахтєєва, Ю. Звягільський, В. Ландик. У Верховній Раді України VI скликання (2007–2012) „регіонали" – 174 особи, серед яких знову були присутні від Донецька Т. Бахтєєва, Ю. Звягільський, В. Ландик і В. Рибак – здобули аналогічну підтримку, а далі по-своєму повторили успіх у 2012 році під час виборів до Верховної Ради України VII скликання (2012–2014), які проводилися за змішаною системою і під час яких Партія регіонів здобула найбільше мандатів серед інших політичних сил – 72. „Обличчя Донецька" – Т. Бахтєєва, В. Ландик і Ю. Звягільський – залишилися фактично незмінними. Утім, у двох донецьких округах уперше обранцями стали О. Бобков і М. Левченко.

Загалом, виборчі кампанії 2002, 2206, 2007 і 2012 років засвідчили, що ідея „регіоналізму", що почала формуватися як ідея особних інтересів, особної (від української, але ще в межах Української держави) регіональної – донецької/донбаської – ідентичності виявилася прийнятною для значного кола осіб, які у період роботи Верховної Ради України IV, V, VI, VII скликань взялися її підтримувати, з року в рік залишаючись у виборчих списках Партії регіонів і, відповідно, здобуваючи мандати парлментарів. Осердям „регіонального пулу", відмовившись (у різний час) від позапартійного статусу, як і від ідентифікації з будь-якою іншою політичною силою, у Верховній Раді України стали: М. Азаров, Н. Аркаллаєв, Т. Бахтєєва, Р. Богатирьова, В. Богуслаєв, Г. Васильєв, О. Єфремов,

Ю. Звягільський, В. Зубанов, В. Ландик, С. Ларін, С. Ківалов, С. Клюєв, Б. Колесников, М. Комар, О. Лєщинський, Л. Литвинов, В. Макеєнко, В. Наконечний, О. Панасовський, В. Пєхота, Г. Самофалов, Г. Скудар, О. Стоян, В. Тихонов, В. Турманов, В. Хомутиннік, О. Царьов, І. Шкіря, М. Янковський та ін.

Донецьк продемонстрував найбільшу прихильність до двох ідеологічних платформ – комуністичної і регіоналізму, які, своєю чергою, виявили здатність до, так би мовити, консервування у свідомості донеччан ідеалів минулого і поступове відособлення від загальноукраїнського інтересу. „Феномен Ю. Звягільського", незмінність у Верховній Раді України представників „донецького пулу" – своєрідні і безпосередні консервуючі чинники Донецька і – ширше – Донбасу.

Утім, візьмем до уваги: Донецьк був середовищем, у якому у 2006 році могли з'являтися специфічні контингенти кандидатів у депутати, які, скандалізуючи громадську думку, пробували йти на вибори, приміром, міського мера з ідеєю „Донецьк – столиця планети Земля", проголошувати необхідність створення у місті бази НАТО та виступати за спалення книг „рабської плебейської культури комуністів", як це робив кандидат від новоспеченого громадського руху „Нащадки Джона Г'юза" С. Солонін[259] (за твердженням ЗМІ – технічний кандидат однієї з потужних на той час політичних сил – БЮТ). Однак це не впливало на „господарів-регіоналів", які у Донецькій області „завжди залишалися партією влади… задовго до свого офіційного народження, оскільки її… лідери буди господарями Донбасу і тоді, коли ще не придумали свого політичного проекту"[260]. Вони могли бути на загальнодержавному рівні в опозиції, але „у себе дома" – завжди владою, претендуючи при цьому на роль „нащадка совєтської влади"[261].

Але не тільки „нащадка совєтської влади". Це були люди, які розбурхували сепаратистські настрої в регіоні і шантажували іншу частину України Росією. Так, 26 листопада 2004 року О. Євремов і

---

[259] Курилова А. Нам вождя не доставало: настоящих буйных мало [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ura.dn.ua/ 18.02.2006/2297.html

[260] Шибалов Е. Восточная апатия // Зеркало недели. – 2007. – 21 сентября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/vostochnaya_apatiya.html

[261] Там само.

В. Тихонов запропонували створити Південно-Східну автономну республіку, до якої б увійшли регіони, в яких на виборах перемогу здобув В. Янукович – від Одеси до Луганська. Їх підтримала не лише обласна рада Луганська, але й Донецька та Харківська на чолі, відповідно, з Б. Колесниковим ті Є. Кушнарьовим. На так званому Всеукраїнському з'їзді депутатів усіх рівнів, що зібрався у Сєвєродонецьку 28 листопада 2004 року і на який прибули представники південно-східних областей України, Б. Колесников висловився за створення (у разі перемоги В. Ющенка на виборах) південно-східної української держави у формі федеративної республіки зі столицею у Харкові. Є. Кушнарьов, спекулюючи тим, що „від Харкова до Києва – 480 км, а до кордону з Росією – 40", фактично уможливив втручання в українські справи Росії.

У наступний час до справи по-своєму долучилися новостворювані політичні організації з чіткою сепаратистською й антиукраїнською спрямованістю: „Молода гвардія" (на чолі з А. Клінчевим), „Союз рожденных революцией" (А. Пургін), „Ми" (Р. Лягін), „Донецька республіка" та ін. Остання у лютому 2006 року створила Міжрегіональну федерацію громадських організацій „Донецька федеративна республіка", метою якої було відтворення Донецько-Криворізької республіки 1918–1919 років і яка встановила зв'язки із російськими праворадикальними організаціями (зокрема, з Міжнародним євразійським рухом А. Дугіна) та почала отримувати фінансову підтримку з Росії[262].

У Донецьку почали відбуватися акції під триколором „Интердвижения Донбасса", який став прапором „Донецької республіки", активісти якої в листопаді 2006 року почали збір підписів за проведення референдуму про відокремлення південно-східних областей від України[263]. Попри те, що згодом „Донецька республіка була заборонена, її активісти продовжили свою діяльність нелегально. У 2009 році було оголошено про створення воєнізованих загонів Донецької російської

[262] Скоркин Константин. Донбасский сепаратизм: 25 лет постсоветского гнойника. Часть 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/donbasskii-separatizm-25-let-postsovetskogo-gnoinika-chast-2

[263] Там само.

армії й була прийнята декларація про суверенітет „Донецької республіки", яка активізувала свою діяльність з приходом до влади В. Януковича і закриттям карних справ проти її активістів[264].

До Верховної Ради України VIII скликання (2014) більшість з колишніх „регіоналів" (зокрема, Т. Бахтєєва) увійшли як безпартійні і стали членами фракції Політичної партії „Опозиційний блок". Тобто зміна політичної ситуації в країні змушувала представників політичної еліти змінювати свою партійну ідентичність. Утім, Ю. Звягільський, якому вдалося бути обраним у 45-му виборчому окрузі в Донецьку (єдиному, де відбулося голосування в умовах війни), здобувши підтримку 72,73% голосів виборців, що в абсолютних цифрах становило лише 1 454 голоси, як і, наприклад, Д. Омельянович, який здобув перемогу у 49-му виборчому окрузі Донецької області, вступивши до вищезгаданої фракції, залишилися членами Партії регіонів. Для донецького електорату партійна ідентичність насправді не мала значення: він голосував за „своїх", які в умовах, що змінювалися, залишалися незмінними – Т. Бахтєєва і Ю. Звягільський.

Загалом, ідентичності представників еліти (політичної, економічної, інтелектуальної тощо) в Україні були/є більш мінливими – „гнучкими", ніж у обивателя (у т. ч. донецького). „Подорожуючи" із партії в партію, персона мала б декларувати зміну політичної ідентичності й цінностей. Утім, цього не відбувалося. Все було значно банальніше: представники еліти виступають вільними від цінностей/зобов'язань і перед ситуативними „політичними друзями", і перед державою, і перед народом. Еліта демонструвала аморальність, бажання максимізації прибутків, непатріотичність, колабораціонізм, зрадництво тощо. Такі характеристики можна розглядати як своєрідні сучасні ідентитети значної частини представників української еліти, які не є проявом кризи ідентичності. Не можна розглядати у контексті останньої і кожну зрілу особистість, яка свідомо робить вибір, орієнтується на ті чи інші цінності, виставляє для себе ті чи інші пріоритети, які можуть іти

[264] Скоркин Константин. Донбасский сепаратизм...

врозріз із пріоритетами і членів колишньої групи, і всієї держави (в умовах відсутності демократичних інститутів, прозорих „правил гри" і т. п.). Поведінка еліти є своєрідним механізмом маніпуляції свідомістю мас і зумовлює своїм способом той факт, що стійкі суспільні ідентичності стають нестійкими. Це особливо проявляється в „обмеженому просторі" – на рівні регіону, куди в Україні вхід держави і еліти з інших регіонів по-своєму закритий. Тобто місцеві регіональні еліти на свій розсуд формують ідентичність регіону (форматуючи простір, про що говорилося вище).

Незмінність осіб на посадах була характерною особливістю Донецька впродовж останніх понад двадцять років. Якщо проаналізувати процес змінності особи на посаді голови виконкому міської ради/міського голови в совєтський час, то з'ясуємо, що у період після закінчення Другої світової війни (1945–1990) посаду голови виконкому міської ради обіймали 10 осіб, з них тривалий час – три особи: у 1953–1960 рр. – О. Бахаєв; у 1961–1976 рр. – В. Миронов; у 1978–1987 рр. – В. Спіцин. В останні роки існування СССР міський голова Донецька регулярно змінювався: після В. Спіцина у 1987 році міським головою став Г. Онищук, якого у 1989 р. змінив Є. Орлов. У 1990–1992 роках короткий термін на посаді голови міської ради Донецька перебував О. Махмудов. У листопаді 1992 року головою Донецької міської ради народних депутатів та головою виконкому став Ю. Звягільський, а його першим заступником – В. Рибак, що потягло за собою докорінну зміну ситуації на весь наступний час (аж до моменту постання „ДНР" і створення „міської адміністрації" на чолі з І. Мартиновим) – владу в Донецьку уособлюватимуть дві персони: у вересні 1993 – квітні 2002 рр. міським головою був В. Рибак (після того, як Ю. Звягільський у червні 1993 року був призначений віце-прем'єр-міністром України, а у вересні того ж року – в. о. прем'єр-міністра України), у 2002 – липні 2014 рр. – О. Лук'янченко. Така особливість була одним зі свідчень надзвичайної слабкості місцевого самоврядування, впливу на ситуацію на місцях адміністрації і фінансово-промислових груп (про що, приміром, говорив Ю. Ключковський[265]).

[265] Эксперт: мэры, которые работали на Донбассе, – сегодня никто [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/news/279106.html

Показово, що згідно з Всеукраїнським Індексом публічності місцевого самоврядування за 2013 рік публічність Донецької міської ради забезпечувалася на рівні 55%, Донецьк було віднесено до групи міст із низьким рівнем публічності[266].

Аналіз змінності голів Донецької обласної ради свідчить про таке: після проголошення України незалежною державою очільником облради по кілька місяців були Ю. Смірнов (до квітня 1992 р.) й О. Петренко (квітень – 2 серпня 1992). Більш тривалий час у дев'яностих роках XX століття посаду обіймали В. Чупрун (12 листопада 1992 – липень 1994), В. Щербань (10 липня 1994 – 4 жовтня 1996), І. Пономарьов (4 жовтня 1996 – 14 травня 1999), В. Янукович (14 травня 1999 – 14 травня 2001). Термін перебування на посаді у 2000-х роках почав зростати: Б. Колесников обіймав посаду у період травня 2001 – квітня 2005 і з 4 серпня 2005 до 25 квітня 2006 рр.; А. Близнюк був виконувачем обов'язки з травня до 4 серпня 2005 рр. і головою з 26 квітня 2006 р. до 15 квітня 2010 р.; А. Шишацький – з 15 квітня 2010 до 2 березня 2014, коли на зміну йому прийшов С. Тарута. При цьому показовим є те, що центральна влада в особі Президента України по-своєму підтримувала/консервувала владу на місцях. Так, після того як Ю. Смірнов перестав очолювати Донецьку облраду, він був призначений представником Президента у Донецькій області (20 березня 1992 – липень 1994), йому на зміну прийшов В. Щербань (11 липня 1995 – 18 липня 1996), який, будучи головою облради, очолив Донецьку ОДА. Короткий час (з 18 липня 1996 р. до 14 травня 1997 р.) головою Донецької ОДА був С. Поляков, якого 14 травня 1997 р змінив В. Янукович, обраний, як вказувалося вище, у 1999 році головою облради. Після В. Януковича очільниками у 2000-х роках призначалися чотири особи: А. Близнюк, В. Логвиненко, В. Чупрун, А. Шишацький. У березня 2014 року (з розгортанням кризи на Донбасі) очільником став С. Тарута, якого у жовтні змінив О. Кіхтенко.

Таким чином, з початку української незалежності дуже обмежене коло осіб утримувало владу у місті Донецьку й Донецькому

---

[266] [ОПОРА. Громадянська мережа] Індекс публічності місцевого самоврядування. Звіт. 2013. Донецька міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://opora.lviv.ua/wp-content/uploads/%D0%B7% D0% B2% D1%96%D1%82_%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C% D0%BA.pdf

регіоні. У 90-х роках XX ст. на Донеччині почав формуватися місцевий політичний режим, ознакою якого ставала незмінність людей при владі.

Ідентичність „свої" влаштовувала як місцеві громади, так і представників у центрі: жоден з українських Президентів чи Прем'єр-міністрів не вдавався до кардинальної зміни механізмів формування управлінської еліти на Донеччині, що по-своєму підтверджували корінні мешканці, зауважуючи, що „за більш ніж 24 роки незалежності України Донбас перебував під контролем не Української держави, а певних людей" (Ахметова, Януковича) і кланів, „яким віддали регіон, щоб не мати з ним проблем[267]. Більше того, місцева влада часто використовувалася центральною як адміністративний ресурс, спираючись на який можна було спочатку прийти до влади, а потім і утримати її. Взаємна зацікавленість сприяла тому, що створена у 1997 році (на чолі з В. Рибаком) Партія регіонального відродження України, згідно з рішеннями II партійного з'їзду, підтримала на президентських виборах Л. Кучму. Але не тільки ПРВУ надала підтримку останньому: на президентських виборах 1999 року у Донецькій області за претендента проголосувало 52,90% учасників виборів, безпосередньо ж у Донецьку за Л. Кучму віддали свої голоси 54,66% виборців. Хоча Донеччина посіла у рейтингу підтримки Л. Кучми лише 12-ту позицію (серед 27 регіонів країни і закордонного виборчого округу), але цей результат на тлі волевиявлення мешканців, наприклад, сусідньої Луганщини (де 53,87% виборців підтримали П. Симоненка) був промовистим. Як прикметною була й перемога пропрезидентського Виборчого блоку політичних партій „За Єдину Україну!" на парламентських виборах 2002 року, якому Донеччина надала найбільшу (36,83% голосів виборців) підтримку (другу позицію у рейтингу підтримки посіла Сумська область, де за блок проголосувало 17,5% виборців).

Вищезазначене свідчить, що у дев'яності – на початку 2000-х років місцева влада і електорат Донеччини демонстрували політичну лояльність до Президента, органів держави і загалом

---

[267] [Сайт Радіо Свобода] Богдана Костюк. Донецьк: від Юзівки до Сталіна, від Сталіна до Донецька і знову до Сталіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/content/article/27404853.html

Української держави. Але не тільки лояльність: Донеччина була частиною механізму відтворення режиму Л. Кучми. Представники Донеччини обіймали високі посади на центральному рівні: В. Ландик (у 1993–1995 роках) був віце-прем'єр-міністром України з питань зовнішньоекономічної діяльності та інвестицій, головою Агентства міжнародного співробітництва та інвестицій, головою Міжвідомчого комітету України у справах ЄС. М. Азаров (у 1996–2002 роках) був очільником податкової адміністрації України, входив (1997) у Вищу економічну раду при Президенті, був членом (1999) Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю тощо; В. Щербань входив до Комісії з розробки Концепції державної промислової політики на 1996–2000 роки; Г. Васильєв був першим заступником голови Верховної Ради України (травень 2002 – листопад 2003 роках), Генеральним прокурором України (листопад 2003 – грудень 2004 роах).

Своєрідною флуктуацією від ідеї регіоналізму і регіональної ідентичності стало рішення ПРВУ об'єднатися з Партією солідарності України, Партією Праці, Всеукраїнською партією пенсіонерів і Партією „За красиву Україну" (липень 2000) і постання, відповідно, нової політичної сили за назвою Партія регіонального відродження „Трудова солідарність України" на чолі із трьома співголовами – В. Рибаком, В. Ландиком і П. Порошенком і президією партії у складі М. Азарова, Ю. Звягільського і Л. Черновецького. Утім, міжрегіональний політичний альянс проіснував недовго – у 2001 р. партія змінила назву на Партія регіонів і, як вказувалося вище, у складі пропрезидентського блоку „За Єдину Україну!" її представники увійшли до українського парламенту.

Те, що в акцентуванні регіональної ідентичності Президент Л. Кучма не бачив жодної загрози, говорить той факт, що саме одного з очільників Донеччини – В. Януковича – він призначив Прем'єр-міністром України (листопад 2002 – січень 2005 рр.). Зрештою, спробував „передати" В. Януковичу президентську владу, що закінчилося „помаранчевою революцією".

Якщо звернути увагу на іншу регіональну потугу – ПМУ, то з'ясуємо, що намагання на початку століття розширити свій вплив, а також своєрідно підтримати владу підштовхнуло ПМУ перед президентськими виборами 2004 року свою найпершу увагу звернути на Крим, де мешкала найбільша кількість громадян із мусульманською

ідентичністю – кримські татари. Це по-своєму засвідчило, що ПМУ все ще не бачила необхідності у найтіснішому зближенні із такою політичною потугою регіону-конкурентом, як ПРВУ. Утім, і в Криму ПМУ зіткнулася із конкурентом – меджлісом кримсько-татарського народу, лідери якого мали свою політичну ідентичність і були в тісному контакті з національно-демократичними силами України і разом протистояли режиму Л. Кучми.

Новообраний Президент В. Ющенко, як і Л. Кучма, не мав наміру поборювати регіоналізм і регіональну ідентичність, про що говорить факт нового призначення В. Януковича на посаду Прем'єр-міністра України, яку він й обіймав у період серпня 2006 – грудня 2007 року.

Піком торжества регіональної – донецької – ідентичності стали не лише перемоги Партії регіонів на виборах 2006, 2007, 2012 років, але й обрання В. Януковича на президентську посаду у 2010 році, вихід на політичну арену держави найбагатшої людини не лише Донецького регіону, а й всієї держави Р. Ахметова, який за списками Партії регіонів отримував мандат народного депутата на парламентських виборах 2006 і позачергових виборах 2007 років.

На початку двохтисячних років м. Донецьк став місцем проведення установчих з'їздів таких партій, як, приміром, Всеукраїнської партії Миру і Єдності (у 2000 році) на чолі з Л. Янковською[*]; у 2007 р. – Політичної партії „Партія Козаків України" на чолі з С. Кожиним, а також чергових партійних форумів таких політичних сил, як Партія слов'янської єдності Україна (що постала у 1993 році на чолі із І. Карпенком і проіснувала до 2003 року) і Всеукраїнської партії духовності і патріотизму, що була створена у 2000 році на чолі А. Шевченком, незмінним партійним керманичем до сьогодні.

---

[*] У 2013 році Всеукраїнська партія Миру і Єдності (реєстраційний номер 1418) змінила назву на Політична партія „Національний Альянс свободи та Українського Патріотизму „НАСТУП". Її співголовами стали М. Іваненко, Р. Секела, Ю. Хорліков. Місцем перебування центральних статутних органів – м. Київ. У 2014 році (після Революції Гідності) партію знову було перейменовано на ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА", а її очільником став Ю. Луценко. Чергову зміну назви партії зафіксовано у лютому 2015 року на сайті Державної реєстраційної служби України – ПАРТІЯ „БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА „СПРАВЕДЛИВІСТЬ".

З 2009 року партійні ідентичності донеччан урізноманітнилися за рахунок використання нових ідентитетів – народний/народна, українська, європейські, твоя. Тож Донецьк став місцем розташування центральних статутних органів Політичної партії „Партія Народний порядок", яку очолив А. Древицький, і Політичної партії „Твоя Україна", першим головою якої став Д. Миронович; у 2013 р. – Політичної партії „Партія Народна Платформа" на чолі з Л. Безгіновою. Показовим є те, що після Революції Гідності Донецьк як місце перебування штаб-квартири обрали такі новостворені (у 2014 році) партії, як Політична партія „Українська сила" (очільниця – Л. Болан) і Політична партія „Партія Європейських Демократів" (голова – Є. Козлов), а місто Горлівку – Політична партія „ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК" (голова – Д. Косач). Тож на початок 2015 року Донеччина – місце юридичної адреси 9 політичних партій (разом із Політичною партією „ДІТИ ВІЙНИ „НАРОДНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ" на чолі з В. Патлачуком, що постала у 2009 році у місті Слов'янську Донецької області)*.

Таким чином, попри зусилля активних громадян Донеччини створити нові політичні сили на теренах регіону, саме Партії регіонів залишалася домінуючою політичною силою не тільки, власне, у регіоні (хоча центральні статутні органи розташовувалися у Києві), але й впродовж 2002–2014 років у межах всієї країни. Ідентитет „регіонал" став символом влади.

---

* Слов'янська партія (реєстраційний номер 469, в. о. очільника партії з 2012 року О. Лузан), Політична партія „Партія Козаків України" (реєстраційний номер 150-п.п., очільником з 2014 р. є В. Жмурин), Політична партія „Партія Народний порядок" (реєстраційний номер 167-п.п., незмінний очільник – А. Древицький), Політична партія „ДІТИ ВІЙНИ „НАРОДНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ" (реєстраційний номер 171-п.п., незмінний очільник – В. Патлачук, м. Слов'янськ), Політична партія „Твоя Україна" (реєстраційний номер 182-п.п., незмінний очільник Д. Миронович), Політична партія „Партія Народна Платформа" (реєстраційний номер 217-п.п., голова – Л. Безгінова), Політична партія „Українська сила" (реєстраційний номер 239-п.п., очільниця – Л. Болан), Політична партія „Партія Європейських Демократів" (реєстраційний номер 251-п.п., голова – Є. Козлов), Політична партія „ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК" (реєстраційний номер 236-п.п., голова – Д. Косач, м. Горлівка).

Ознакою передвоєнного часу стало те, що „всі шановані на Донбасі політичні сили вперто обіцяли одне – союз із Росією. Ніхто не насмілювався обіцяти повернення в СССР, але опис Росії був надзвичайно схожим на пейзаж утраченого совєтського раю. У цій казковій Росії люблять батьківщину і вождя, зневажають загниваючий Захід, ходять до православної церкви Московського патріархату. Але головне, в Росії все стабільно, нормальне життя, без потрясінь і зайвих напрягів. Ну так, бувають і там дармоїди, які глумляться над владою і церквою, вимагаючи якоїсь свободи, але їх, слава Богу, швиденько ізолюють від нормального здорового суспільства. Чесні наївні жителі повірили в цю карикатуру на СССР, а відверте знущання прийняли за чисту монету і звели на п'єдестал загальнонародної ідеї. Неймовірно гротескна амальгама царизму, сталінізму, націонал-більшовизму, євразійства, культу Перемоги і православ'я була увінчана ім'ям Путіна, який (згодом) зрадив щиру віру донецьких людей"[268]. Саме з „шановними на Донбасі політичними силами, які незмінно утримували владу в регіоні, пов'язала політична свідомість українців сепаратизм на Донеччині. У липні 2015 р. прокуратура Донецької області розпочала перевірку фактів участі посадових осіб органів влади Донецької області в діяльності формування „ДНР", повідомивши наступне: „Слідчим управлінням 16 липня 2015 розпочато кримінальне провадження за фактами участі Донецького міського голови Олександра Лук'янченка, секретаря Донецької міської ради Сергія Богачева, колишнього начальника Головного управління МВС в Донецькій області Романа Романова, глави Донецької облдержадміністрації Андрія Шишацького в діяльності терористичної організації „ДНР", сприяння її діяльності і проявів сепаратизму"[269]. Варто згадати і той факт, що, приміром, у квітні 2015 року суд заочно заарештував Р. Богатирьову.

---

[268] Анна Перехода. Донбас смертоносних ідентичностей. Про місто і про себе // День. – 2014. – 21 серпня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/donbas-smertonosnih-identichnostey-pro-misto-i-pro-sebe

[269] Прокуратура відкрила провадження щодо донецьких чиновників через причетність до тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyzhden.ua/News/143164

VIII. ДОНЕЦЬКА ЕЛІТА У БОРОТЬБІ ЗА ІДЕНТИЧНОСТІ „ШАХТАРСЬКОГО РЕСУРСУ”

Щоб збагнути, хто провадив на Донеччині політику ідентичностей, а хто був, так би мовити, реципієнтом цієї політики, варто охарактеризувати спектр соціально-економічних статусів, характерних для донецького соціуму.

Один із значимих статусів на Донеччині з початку 1990-х років – „червоні директори”, „вугільні генерали”. Аналіз публікцій місцевої й центральної періодики, низки рішень „Мінвуглепрому” дає змогу певною мірою виявити не тільки „джерела статків” представників вищезгаданого прошарку, але й з’ясувати підґрунтя конфліктів останніх із центральною владою, збагнути вектори і тенденції соціально-економічного розвитку Донеччини загалом і Донецька зокрема.

Розмислюючи над питанням статків „червоних директорів”, „вугільних генералів”, представники Донеччини зауважували, що ці статки у непрозорий спосіб почали формуватися ще у совєтський час, коли запрацювали механізми тіньового обігу необлікованого вугілля (видобутого, класифікованого як „порода” і, зрештою, проданого; або добутого у період, коли видобуток на шахті з тих чи інших причин було призупинено, тобто, також необлікованого тощо). Припускають, що накопичені таким способом значні кошти згодом й дозволили директорам викупити підприємства у власність. „Червоний директор” перетворився у „стаціонарного бандита” (у термінах Р. Дарендорфа), який відстояв право грабувати „свою” територію. Чи, точніше, шахту, підприємство.

Інший значимий соціально-економічний статус регіону уособлював *шахтар-трудівник*, міфологізований образ якого десятиліттями створювався й відточувався совєтською пропагандою. Совєтська пропаганда підняла шахтаря на небувалу висоту, віднісши його до своєрідної когорти обраних: шахтарський образ не підлягав критичному осмисленню. Насправді ж шахтар – „символ, якого немає”[270], шахтар – „маленький донецький”. Він народжувався у містечку, заснованому довкола містоутворюючих підприємств; у

[270] Канцедал С. Роман Минин: „Я создаю архетип шахтера, потому что я родился на Донбассе” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://artukraine.com.ua/a/roman-minin-ya-sozdayu-arhetip-shahtera-potomu-chto-ya-rodilsya-na-donbasse/#.VcimH_nSKBE

родинах, де всі – „від бабусь і дідусів були шахтарями”[271]. Ці родини з покоління в покоління проходили одним і тим самим шляхом – „підшефний” дитячий садок, „підшефна” школа, навчання (в училищі чи інституті), служба в армії, а далі – шахта, яка могла відібрати життя, а могла допомогти „дорости до якої-небудь начальницької посади”[272]; отримати додаткові кошти від участі у неофіційних схемах торгівлі вугіллям; раніше вийти на пенсію тощо. Шахтар мав чітко вироблені стандарти поведінки та апробовані практики спротиву (за визначенням О. Стяжкіної, – ухиляння, „відлинювання”, саботаж, формалізація процесу, відписки, імітація бурної діяльності, відверта і прихована симуляція).

Нерозв’язаність соціально-економічних проблем шахтарів призвела до страйків, які вибухнули ще за часів існування СССР, у 1989–1990 роках. Кожна з наступних страйкових хвиль упродовж дев’яностих років мала свої особливості і наслідки, але кожна з них сприяла стрімкому руйнуванню „шахтарського міфу”. Так, погіршення ситуації з дотаціями вугільної галузі, невиплатою зарплат призвело до шахтарського страйку 1993 року і відставки уряду Л. Кучми. Але показово інше: у той час було започатковано своєрідну „традицію” – походи шахтарів на Київ. У країні визрівали обставини, які так чи інакше підштовхнули Україну не лише до проведення дострокових президентських виборів, але й по-своєму висвітлили тенденцію: у механізми тиску на центральну владу регіональні еліти уміло стали „вмонтовувати” протест людини із традиційно значущою соціальною/професійною ідентичністю трудівника-шахтаря з його матеріальними потребами, переконаннями і рівнем свідомості, використовуючи при цьому шахтаря, найперше, у своїх власних інтересах.

Лютневий страйк 1996 року, з одного боку, більш чітко окреслив конфігурацію сил протистояння на Донбасі, а з іншого – дещо „уточнив” ідейний спектр вимог кожної з цих сил. Так, інтереси адміністративно-управлінського та інженерно-технічного корпусу

---

[271] Канцедал С. Роман Минин: „Я создаю архетип шахтера...

[272] Шибалов Е. Реприватизация по-донецки // Зеркало недели. – 2007. – 5 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/reprivatizatsiya_po-donetski.html

низки збиткових шахт (суть яких зводилася фактично до недопущення реформ у галузі та концентрувалася у вимогах державних дотацій збитковим шахтам та перерозподілі доходів прибуткових підприємств на користь збиткових) взялися підтримувати В. Полтавець (екс-міністр вугільної промисловості), П. Купін (екс-очільник Луганської облради), а також комуністи, які об'єднали зусилля із Донецьким страйкомом (очільник – М. Крилов), а також низка профспілкових й господарських суб'єктів (Всеукраїнський союз робітників на чолі з О. Бондарчуком; Профспілка працівників вугільної промисловості, яку очолював В. Держак; представники як ВО „Орджонікідзевугілля", „Стахановвугілля", так і деяких шахт ВО „Донецьквугілля", „Макіїввугілля").

Частина керівників економічно конкурентних шахт (із ВО „Красноармійськвугілля", „Павлоградвугілля" та ін.), а також Незалежна профспілка гірників України (голова М. Волинець) були прихильниками реформ, ратували за залучення нових інвестицій, переоснащення шахт, зменшення податкового тиску та проти „комуністичного принципу" перерозподілу прибутків. Тобто, ця частина регіональної управлінської еліти була не схильною до консервації виробничої ситуації, в основі якої – дотації, нереформована „шахтарська дійсність" з характерними для неї свідомісними настановами.

Свій варіант розподілу дотацій від держави пропонував глава Донецької облдержадміністрації В. Щербань (член Ліберальної партії України), а також Незалежна профспілка гірників Донбасу (голова – М. Волинко), Профспілка інженерно-технічних працівників вугільної промисловості (на чолі з Л. Колесником) та низка представників директорату шахт. Захищаючи малорентабельні шахти Донецька, Макіївки та ін. міст, вони усі разом обстоювали ідею надходження державних грошей безпосередньо в область, яка б брала на себе функцію звільнення шахт від утримання об'єктів соціальної сфери, котрі, як стверджувалося, негативно впливали на їхню рентабельність.

Така несинхронність бажань знову і знову свідчила не лише про боротьбу між групами в середовищі регіональної еліти, кожна з яких, захищаючи свої корпоративні інтереси, торгувалася із центром за дотації і посади (про що говорив, приміром, факт звільнення В. Полтавця і призначення С. Полякова на посаду

міністра Мінвуглепрому України, подальші клопотання директорів щодо повернення В. Полтавця), виступала за чи проти реформування вугільної галузі, кадрового оновлення галузевих керівників як у центрі, так і на місцях (приміром, проти зміщення з посади гендиректора ВО „Донецьквугілля" В. Іллюшенка), але й проливала світло на те, що в умовах різнорівневого протистояння еліт вагомим ресурсом, що забезпечував переваги, був шахтар.

Окремо зауважимо позицію комуністів, які по-своєму не просто опиралися намірам реформування галузі, але й розповідали шахтарям про „антинародність реформ". У свою чергу очільники профспілок (своєрідні москвофіли) докладали зусиль, щоб страйк у часі „прив'язати" до страйку російських шахтарів, вимоги яких у частині погашення зарплатної заборгованості та державних дотацій збігалися з вимогами українських. До критики уряду на той час підключився Ю. Звягільський, В. Держак та ін. Врешті-решт, ініціатором страйку виступила Профспілка працівників вугільної промисловості. Представники обласної ради профспілок (у т. ч. і В. Хара) закликали страйкарів додати до економічних вимог політичні. У свою чергу, керівники Всеукраїнського союзу робітників висловлювали сподівання, що шахтарський економічний страйк невдовзі переросте у всеукраїнський політичний.

Утім, страйк, розпочатий 1 лютого 1996 року, був підтриманий не всіма підприємствами галузі: керівники й робітники тих шахт, що вже працювали, скориставшись передоплатою за вугілля, до страйкарів не долучилися. Не підтримала шахтарський страйк і Незалежна профспілка гірників України. Критично поставився до нього голова ЦК профспілки працівників освіти і науки Л. Сачков й очільник Союзу трудівників Донбасу І. Кольчик, який характеризував страйк як прояв агонії ортодоксальних лівих і зауважував, що ЦК ППВП, як і Донецький страйком, мають на меті лише власні корпоративні інтереси. Зрештою, М. Волинка твердив, що страйк „нав'язали комуністи", що по-своєму підтверджує і силу впливу комуністів у регіоні, і окреслює їх як актора, ідентитети якого в очах шахтарів були серед найбільш значимих (як свідчили результати голосування на виборах). Розділилися у своїх поглядах на страйк і депутати Верховної Ради України, де, з одного боку, виступали прибічники реформ (С. Терьохін), а з іншого – противники (П. Симоненко, М. Чечетов).

Отже, події того часу засвідчили відсутність консенсусу еліт на всіх рівнях: інтереси не збігалися. Варто взяти до уваги й те, що донецька еліта у дев'яностих роках переживала етап трансформації, про що твердять різноманітні факти: втрата керівних посад одними представниками регіону і просування на ці посади інших; погіршення криміногенної ситуації[273] й утворення в регіоні організованих злочинних угруповань, представники яких невдовзі виявлять бажання обіймати найвищі владні посади, а крім того, здійснюватимуть перерозподіл власності (зокрема, Б. Колесников і Р. Ахметов, про що у своїй книзі писав С. Кузін)[274]. Важливо й те, що в цих колізіях-протистояннях прямо чи опосередковано точилася боротьба за ресурс – шахтарів і його безмірна експлуатація (економічна, політична).

Кінець дев'яностих років був особливим: напруга в шахтарському середовищі досягла апогею. Особливістю шахтарських страйків була зупинка шахт усього Західного Донбасу, чергові походи гірників до Києва з вимогою погашення заборгованості із зарплат, жорстке приборкання „шахтарського ресурсу" – розгін О. Єфремовим і В. Тихоновим (у сусідній Луганщині) у День Незалежності України (24 серпня 1998 року) учасників мирних протестів із застосуванням сльозогінного газу й кийків; акт самоспалення, здійснений гірником О. Михалевичем 14 грудня того ж року на знак протесту проти свавілля влади, знущань з боку адміністрації шахти імені Баракова та багаторічної (з 1996 року) невиплати заробітної плати.

Такі події розгорталися на тлі ухвалення урядом В. Пустовойтенка (Прем'єр-міністр України у липні 1997 р. – грудні 1999 р.)

---

[273] Див. про це, наприклад: Кровавая история Донецка. Часть I – „Криминальные разборки". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bezpekavip.com/spec/new-pages-1fd651221e0fad95d7287cac69c8c059 ; Кровавая история Донецка. Часть II – Убийство Ахатя Брагина. Покушение на Павла Лазаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bezpekavip.com/spec/new-pages-eb2d36a6d87e345649c56d3f d2812d2f; Кровавая история Донецка. Часть III – Убийство Евгения Щербаня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bezpekavip.com/spec/new-pages-aed8f2569e68d7d86278fea8eaca14d4

[274] Кузин Сергей. Донецкая мафия. – Антология: – К.: Полиграфкнига, 2006. – 304 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dony07.narod.ru/dm.html

рішення про закриття усіх нерентабельних шахт (таких, за офіційними даними, на 1998 р. було 44,5%[275]), унаслідок чого від 200 тис. до 450 тис. шахтарів мали стати безробітними. Показне піклування про шахтарів їхніми господарями приховувало насправді неодноразово „проговорений" у ЗМІ факт: не всі „збиткові шахти" насправді були такими і видобуте в них вугілля оберталося приростом статків певної групи людей; що виділені державою на ці шахти дотації через непрозорі механізми трансформувалися у прибуток „вугільних генералів" (як і кошти, які мали йти на удосконалення системи безпеки праці); що „копанки" – механізм перекачування грошей у кишені їх організаторів[*]; що у працюючих шахтах видобувалося так зване, „чорне" чи „ліве" вугілля, яке забезпечувало „чорний ринок". Обсяг же тіньового вугільного ринку визначався у розмірі 40–70% від офіційного[276].

Інша особливість періоду пов'язана з тим, що до кінця дев'яностих років місцева еліта, врешті-решт, здійснила перерозподіл власності (зокрема, вбитих: А. Брагіна, 1953–1995; О. Момота, ?–1996; О. Шведченка, ?–1996; Є. Щербаня, 1946–1996 та ін.) і почала встановлювати нові правила гри.

Отже, донецькі політичні реалії набрали чітких обрисів: влада і власність поступово сконцентрувалася в руках купки осіб, які, відмовившись від реформування вугільної галузі і загалом підприємств усієї Донецької області, „консервували" форми життя шахтарів і їхню свідомість, визначаючи по-своєму й межі потреб, інтересів і, відповідно, ідентичності „шахтарського ресурсу".

---

[275] Шибалов Е. Экономическая мифология Донецка // Зеркало недели. – 2007. – 7 марта. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/ekonomicheskaya_mifologiya_donetska.html

[*] Дешеве вугілля з копанок продавалося як добуте в шахті, але на „копанках", у кожній з яких можна було добути до 10 т вугілля, не йшлося про витрати для покращення умов праці та справедливу оплату виконаних робіт. Тобто собівартість вугілля з копанок була меншою, ніж добутого в шахті. Але продане за ціною видобутого в шахті, воно забезпечувало додаткові прибутки власнику „нір".

[276] Шибалов Е. Донбасская гидра: черные добытчики „черного золота" // Зеркало недели. – 2008. – 13 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ donbasskaya_gidra_chernye_dobytchiki_chernogo_zolota.html

У наступний час, просуваючи свої економічні інтереси, донецькій еліті вдалося створити дві ВЕЗ – „Донецьк" і „Азов", а також ТПР – території пріоритетного розвитку, які відрізнялися від вільних економічних зон відсутністю екстериторіальності зі збереженням усіх пільг, щодо чого у грудні 1998 р. Верховною Радою України було ухвалено відповідний закон*. Було створену Раду з питань ВЕЗ і спеціального режиму інвестиційної діяльності у Донецькій області, яку очолював спочатку А. Клюєв, потім Е. Прутнік, В. Ішков. Показовий момент: рішення Ради були обов'язковими для виконання органами влади. З цього приводу експерти резюмували: великий бізнес, по суті, на законних підставах керував владою[277] (умови для чого, зокрема, створювали статті 5–7 Закону). Наслідком діяльності ВЕЗ і ТПР стало те, що уже у 1999 р. на Донеччині почали працювати 27 інвестиційних проектів на суму 122 млн доларів, а пік інвестиційної активності випав на 2003–2004 роки, коли у регіоні було розпочато 68 проектів (вартістю більше 2,5 млрд доларів) і що сприяло зростанню соціально-економічних показників (рівня заробітної плати, темпів зростання виробництва, обсягу експорту товарів тощо) Донецька, оновленню виробництва металургійних підприємств (на них до того стояло застаріле обладнання 1940-х років). Утім, ВЕЗ і ТПР не виконали поставлених завдань: на думку тогочасного міністра

* Див.: Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області. Верховна Рада України; Закон від 24.12.1998 № 356-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/o1y1998. Закон закріплював тезу про те, що до територій пріоритетного розвитку належали „у своїх адміністративно-територіальних межах міста Артемівськ, Вугледар, Горлівка, Дзержинськ, Димитров, Добропілля, Донецьк, Дружківка, Єнакієве, Жданівка, Зугрес, Іловайськ, Кіровське, Костянтинівка, Краматорськ, Красноармійськ, Красний Лиман, Макіївка, Маріуполь, Новогродівка, Селидове, Слов'янськ, Сніжне, Торез, Харцизьк, Шахтарськ, а також Амвросіївський, Волноваський, Костянтинівський, Мар'їнський, Слов'янський, Старобешівський та Шахтарський райони".

[277] Шибалов Е. Экономическая мифология Донецка // Зеркало недели. – 2007. – 7 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/ekonomicheskaya_mifologiya_donetska.html

економіки В. Макухи, суспільство „не отримало тієї віддачі, на яку розраховувало", інвестиційні ресурси не надходили в ослаблені в економічному сенсі регіони", частка іноземних інвестицій була „невиправдано низькою"[278]. І хоча Донецьк, за визначенням місцевих мешканців, можна було без скепсису назвати європейським містом (якщо не за рівнем життя, то за антуражем), все ж був дисонанс: з містом сусідила „безпросвітна злиденна донбаська провінція", де з'явилися кинуті житла (що спостерігалося в останнє ще за часів Голодомору). Донбас не став „материком благополуччя", а лише архіпелагом з невеликими „світлими" острівцями довкола успішних підприємств на чолі з не менш успішними персонами. Як, наприклад, главою групи компаній „Норд" В. Ландиком, котрий спромігся заповнити відповідною маркою холодильників 99% внутрішнього ринку, чи Р. Ахметовим, котрий на засіданні парламентського комітету заявив, що „великий бізнес уже виріс із коротеньких штанців і здатен конкурувати на рівних"[279].

Зі зламу XX–XXI століття представники донецької еліти все активніше проникали на центральні владні рівні, що відбувалося двома шляхами:

– через намагання знайти порозуміння, спільні цінності й орієнтири з представниками інших регіонів і, зокрема, Києвом, проявом чого стала у 2000 році спроба об'єднання п'яти партій у політичну силу за назвою Партія регіонального відродження „Трудова солідарність України", яка закінчилася, врешті-решт, невдачею;

– через підтримку Президента Л. Кучми, режим правління якого наприкінці дев'яностих усе більше набирав ознак авторитарного[280]: у 1999 році, як зазначалося вище, Донеччина надала понад 52% голосів підтримки Л. Кучмі, а в 2002 році ПАРТІЯ РЕГІОНІВ стала повноправним членом пропрезидентського блоку,

---

[278] Цит. за: Шибалов Е. Экономическая мифология Донецка // Зеркало недели. – 2007. – 7 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/ekonomicheskaya_mifologiya_donetska.html

[279] Там само.

[280] Див.: Кармазіна М. С. Президентство: український варіант. – К., 2007. – С.186 –365 .

увійшовши у його складі до парламенту. Крім того, у країні з'явився Прем'єр-міністр з Донеччини – В. Янукович. З цього часу епітет „донецький" дедалі частіше звучатиме не лише в політичній риториці, але й увійде у інші сфери життя (див. про це нижче).

У цьому контексті показовим був інший факт: останній похід шахтарів з Донеччини, Луганщини та інших регіонів країни на Київ мав місце улітку 2002 року. Це дозволяє твердити про досягнення взаємопорозуміння „донецьких" із режимом Л. Кучми і що у шахтарських походах „на центр" відпала потреба.

Утім, потреба тиснути на Київ відновилася у переддень і в час „помаранчевої революції". Однак, як виявилося, інструменту „шахтарі" вже було замало: представники донецької еліти вдалися до проведення у Сєвєродонецьку „Всеукраїнського з'їзду депутатів усіх рівнів", який відбувся у листопаді 2004 року і де була „випробувана" ідея створення Південно-східної держави у вигляді федеративної республіки, озвучена Б. Колесниковим[281]. Ідея „Пісуару" (за визначенням опонентів Сєвєродонецьких стратегів) була новою формою шантажу і тиску на Київ. Новим було й те, що регіональна еліта, шукаючи підтримку в регіоні, апелювала вже не до шахтарів, а до „земляків, які змушені були виходити на мітинги в Донецьку. Ресурс „шахтар" вичерпав свій потенціал.

Ідентифіковані як „земляки", були не дуже підходящим ресурсом для розв'язання політичних проблем. ЗМІ неодноразово відзначали загальну аполітичність мешканців краю, їхню пасивну громадянську позицію („у Донбасі люди загалом не вирізняються особливим інтересом до політики", „великі мітинги тут – велика рідкість", „навіть уявити було неможливо, що п'ятитисячний натовп може поводитися так тихо. Активісти… прийшли і мирно потягують пиво на тінистих алеях бульвару Пушкіна"[282]), байдуже ставлення до виборів („у пересічного донеччанина виборча

[281] Стадник В. Северодонецк 2004: Как рождался сепаратизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lampa.today/politika/severodonetsk-2004-kak-rozhdalsya-separatizm/

[282] Шибалов Е. Проблема КПД партийного тотема // Зеркало недели. – 2007. – 13 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/problema_kpd_partiynogo_totema.html

кампанія викликає приблизно стільки ж інтересу, як, наприклад, чемпіонат світу з плювання у довжину"[283]), абсолютне несприйняття закликів опозиції „вийти на майдан": „у Донецьку будь-який масовий захід опозиції несе негативний заряд. Чому? Можливо тому, що місцеві жителі асоціюють масове з обов'язковим (рознарядки профкомів на мітинги та ін.)"[284]; неготовність до протестів („щоб люди тут, на Сході України, вийшли на вулиці, почали страйкувати і бити вітрини, треба, щоб у них нічого не залишилося. Зовсім нічого. Ані круп, ані солі, ані сірників"[285]).

Цей приборканий аполітичний ресурс був „своїм" для ПАРТІЇ РЕГІОНІВ аж до початку трагічних подій на Сході України у 2014 р. Розуміння якості цього ресурсу, ставлення до нього виявлялося у тому, що, приміром, у 2004 році, за деякими даними, у центральному виборчому штабі В. Януковича обговорювалася ідея щодо того, аби взагалі не виділяти кошти і, відповідно, не витрачатися на фінансування агітаційної роботи на Донеччині: була впевненість, що „свої" „і так проголосують"[286].

Прикметно, що не поспішали на Донеччину і опозиціонери, які, за влучним висловом одного із журналістів, не зараховували її „до базового і перспективного „кормового" регіону": опозиція не хотіла працювати із місцевим населенням „з його рабським менталітетом"[287]. А насправді ж – опозиційні політики були неспромож-

---

[283] Шибалов Е. Восточная апатия // Зеркало недели. – 2007. – 21 сентября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/vostochnaya_apatiya.html

[284] Сизов В. Почему оппозиция – всегда лузер на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/pochemu-oppozitsiya-vsegda-luzer-na-donbasse

[285] Шибалов Е. Заложники металла и капитала // Зеркало недели. – 2008. – 7 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/zalozhniki_metalla_i_kapitala.html

[286] Шибалов Е. Проблема КПД партийного тотема // Зеркало недели. – 2007. – 13 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/problema_kpd_partiynogo_totema.html

[287] Сизов В. Почему оппозиция – всегда лузер на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/pochemu-oppozitsiya-vsegda-luzer-na-donbasse

ними сформулювати чіткі й зрозумілі для виборців Донеччини послання, виробити ефективну стратегію дій у регіоні[288].

„Регіонали" допускали у свою вотчину, у свій „донецький світ" своїх сателітів, якими були не тільки згадані вище комуністи, але й представники вкоріненої у Донецьку Слов'янської партії, лідер якої – А. Базилюк – реанімував кримську партійну організацію, яка, у свою чергу, устами очільника С. Шувайнікова відкрито проголосила „найближчу мету": „примусити державу поважати права росіян і російськомовних".

Таким чином, „світ донецьких" – був сегментованим, але попри всі поверхові відмінності він був цілісним: упродовж двохтисячних років у ньому визрівав і почав циркулювати певний набір ідей та установок, прикритих лукавим словами – „почуйте Донецьк–Донбас", „Донбас годує всю країну" тощо. Той світ керувався єдиним прагненням: розширитися спочатку до меж Києва, прорости в інші регіони (зокрема, Крим), зрештою, покрити собою усю Україну, встановивши свої правили гри у межах держави.

Події „післяпомаранчевого часу" були свідченням на користь вищесказаного: особи із ідентичністю „донецький/донецькі" проникали на всі рівні влади, чому сприяло, зокрема, і друге прем'єрство В. Януковича (4 серпня 2006 – 18 грудня 2007 р.), і перемога ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на парламентських виборах 2006 року (уможливлена підтримкою 32,14% тих виборців, які взяли участь у голосуванні), як і перемога 2007 р. (із результатом 34,37% голосів „за") та 2012 р. (30% голосів – „за"), чи, врешті-решт, обрання В. Януковича на президентську посаду у 2010 р.

Ідентитет „донецькі/донецький" по-своєму переріс межі свого побутування – власне, межі міста Донецька, і став словомназиванням усіх вихідців зі Сходу України, точніше – з Донбасу.

„Донецьким", згуртованим навколо В. Януковича, протистояли представники інших політичних сил. Про що, наприклад, свідчать конфлікти, що розгорнулися у „післяпомаранчевий час" і які були пов'язані зі спробою звільнення людей з посад, як це було,

[288] Сизов В. Почему оппозиция – всегда лузер на Донбассе.

наприклад, у 2006 році, коли міністр С. Тулуб звільнив директора Донецької вугільної енергетичної компанії В. Захарова, директора шахти „Трудовская" В. Шевцова та багатьох інших. Відразу почався опір, зокрема, з боку М. Бугара (директора шахтоуправління „Южнодонбасское №1") і Ю. Баранова (генерального директора шахтоуправління „Донбас"), підприємства яких оголосили передстрайковий стан. Крім того, підтримку М. Бугарі надала Профспілка працівників вугільної промисловості (В. Турманов), Ю. Баранову – Незалежна профспілка гірників України (М. Волинець). Утім, М. Бугара все ж був звільнений, оскільки перевірка КРУ показала численні порушення, які мали місце на „Южнодонбасском №1". За „економічним фасадом" подій проступав політичний: на сторінках преси йшлося про те, що увільнення М. Бугари є помстою за політичні дії: ще у вересні 2005 року він очолив у Донецькій обласній раді фракцію Народного союзу „Наша Україна"[289]. Щодо Ю. Баранова рішень не було прийнято, але події довкола нього намагалися розглядати як помсту за політичні симпатії до Ю. Тимошенко.

Але зверну увагу на інший момент: у конфліктних ситуаціях „вугільні генерали" по-своєму були захищені. І не тільки своїми капіталами, якими підгодовували ті чи інші політичні сили, не тільки „земляками", які забезпечували їхні статки, яких викликали у перші бойові шеренги проти Києва в разі потреби, будучи переконаними, як В. Бойко (1938–2015), що за ним „люди підуть у будь-яке пекло, на будь-яку бійню"[290], але й званнями й нагородами. Так, згаданий Ю. Баранов – заслужений шахтар України, Герой Соціалістичної Праці, Герой України. Крім того, був нагороджений орденами Леніна, Жовтневої Революції, Трудового Червоного Прапора, „За заслуги" III ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, медалями, з приводу якого Ю. Зюков

[289] Шибалов Е. Бунт в „преисподней" // Зеркало недели. – 2007. – 17 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/bunt_v_preispodney.html

[290] Цит. за: Шибалов Е. Приморский плацдарм // Зеркало недели. – 2007. – 13 июля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/primorskiy_platsdarm.html

(заступник міністра вугільної промисловості) зауважував, що проти „двічі Героя" не будуть застосовуватися радикальні заходи[291].

Шахтар з Донбасу початку XXI століття – людина, що дуже важко працювала, була аполітичною, у більшості своїй залежною від власника підприємства, деморалізованою.

Але „люди Донбасу" не були ментально однаковими: якщо луганчани, приміром, у 2009 році виходили у День пам'яті, щоб не тільки пом'янути О. Михалевича, але й сказати „ні!" „тихоновщині", а в 2013 році 24 серпня і 14 грудня проводили дні пам'яті подій 1998 року, то в Донецьку/*Ахметов-сіті* цього не відбувалося: війна (самозваної) еліти Донецька з місцевим народом завершилася на користь еліти.

Проникаючи ж в інші регіони держави, особи з ідентичністю „донецький/донецькі" породжували страх. Про ступінь впливовості „донецьких", їхні наміри і бажання по-своєму розповів автор „Пісні про Донецьких", що з'явилася наприкінці 2013 року:

Не думай о донецких свысока.
У каждого их них – причины веские.
Сидят они повсюду у руля.
Донецкие, донецкие, донецкие…
Донецким отказать ни в чем нельзя.
Запросы-то у них отнюдь не детские.
Придут к тебе и в двери постучат:
про бизнес твой узнать хотят донецкие.
У каждого из них есть нужный друг,
министры, замы, мэры, губернаторы.
Захватывают быстро все вокруг
и поглощают все, как аллигаторы.
Донецкие, донецкие, донецкие…

Тобто методи проникнення у тіло держави „донецьких" були ніяк не гуманними, не в межах закону, не з позицій сповідування

[291] Шибалов Е. Бунт в „преисподней" // Зеркало недели. – 2007. – 17 января [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/bunt_v_preispodney.html

демократичних цінностей, але брутальними. Це породжувало страх і спротив, піком якого по-своєму стала Революція Гідності: в умовах відсутності законодавчих важелів проголошення імпічменту Президента з „донецьких" й відсторонення його від влади „не-донецька Україна" вийшла на Майдан, опротестувавши власною кров'ю своєрідний маркер України початку XXI століття – „донецька".

Донеччина посилала до Києва вже не шахтарів, а „тітушок", але це не допомогло зберегти свою владу у Києві. Після втечі В. Януковича „донецькі" знову скористалися інструментом „сепаратизм", використання якого й призвело до постання „сепаратистських ідентичностей" й зруйнування Донбасу.

Загалом політичний процес 1990-х – початку XXI століття на Донеччині, що розгортався під наглядом і керівництвом місцевої еліти, витворив у свідомості донеччан „Іншого" в образі іншої частини України, яка *не чує Донбас*, *яку Донбас годує*. Багато хто з „донецьких" був твердо переконаний, що, як відзначав кореспондент The New York Times, „Схід заробляє гроші", а Захід їх"[292].

Витворюючи негативний образ „Іншого" (західного) українця, місцева еліта Донеччини широко використовувала „права" „стаціонарного бандита", про що говорить не тільки лаконічний вербальний висновок „Донбас пограбували „свої""[293], а й конкретні „справи" – наслідок не тільки „губернаторства Януковича", коли Донецька область втратила найбільшу кількість промислових підприємств за весь час перебування у складі незалежної України, але й „покращення" часів президентства В. Януковича, коли на Донбасі була розпилена і продана на металобрухт ціла низка найрізноманітніших підприємств[294].

---

[292] Roth A. Ukraine's East, a Message for Protesters: Stop [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2013/12/13/world/europe/ukraines-protesters.html?_r=2&&pagewanted=all

[293] Казанский Д. Донбасс разграбили „свои" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/donbass-razgrabili-svoi

[294] Там само.

IX. „ДОНЕЦЬКІ”: САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ І „ПОГЛЯД ЗБОКУ”, АБО ПРО ПІДҐРУНТЯ „СМЕРТОНОСНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ”

Донеччани розповідали (й розповідають) про себе у різний спосіб, акцентуючи ті чи інші, важливі, з їхнього погляду, моменти. Найперше, що впадає в очі, що серед них є ті, які наголошують на своєрідній *втраті пам’яті* мешканцями регіону: „…Мало хто зараз знає, а найчастіше просто заперечує той факт, що на території цієї області жили люди, які розмовляли українською мовою. Причини цього провалу пам’яті багато в чому містяться в політиці колективізації, в Голодоморі 1932–1933 років. Моя прабабуся, жителька села Чичеріне Донецької області, була однією з трьох, хто вижив у родині, де було одинадцятеро дітей. Вона розповіла вперше про те, що пережила, у віці 90 років вже своїм онукам і правнукам, коли остаточно переконалася, що серп і молот із будівлі сільради зняли, а жовто-синій прапор висів там уже кілька років. Розповідала про розстріли і людоїдство… Дуже страшно усвідомлювати, що регіони, які найбільше постраждали від штучного голоду, і є тими, що найлютіше цей злочин заперечують. Люди, які говорили в той час українською мовою, не завжди усвідомлювали себе нацією, але завжди відчували себе господарями на своїй землі і трималися за неї до останнього. Сім’я моєї прабабусі постраждала не тільки від того, що говорила українською мовою, а, швидше, тому, що не хотіла віддавати свій шмат чорнозему і корову. Саме на цій випаленій землі було простіше зростити нову „радянську” людину і було зовсім неважко переконати мого діда говорити російською і соромитися неосвіченої матері, яка лепече на чужому великій країні діалекті”[295].

Інші представники Донбасу ще в переддень української незалежності розмірковували про перспективи донбаського сепаратизму, як автор газети „Молодогвардеец” С. Чебаненко, який у публікації за 1990 рік(!) за назвою „У нас це неможливо!” викладав

[295] Перехода Анна. Донбас смертоносних ідентичностей. Про місто і про себе // День. – 2014. – 21 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/donbas-smertonosnih-identichnostey-pro-misto-i-pro-sebe

своє бачення місцевого сепаратизму та розмислював про перспективи російсько-української війни (яка таки розпочалася майже через 25 років). Зокрема, оцінюючи ситуацію і прогнозуючи майбутнє Донбасу, він звертав увагу на кілька обставин:

– рішення про передачу частини своєї території в юрисдикцію іншої держави може прийняти тільки парламент республіки, однак демократично обрана Верховна Рада України „ніколи не проголосує за таке”, як і обласна рада, із представників яких би партій і рухів вона не складалася. Немає права на таке рішення і обласний референдум. „Тому, якщо реально припустити постановку питання про відділення Донбасу, то повинно статися щось екстремальне, що нагадувало б революційне захоплення влади”;

– щоб „такий розвиток подій став можливим, повинен спочатку народитися образ нещадного кривавого ворога, який зазіхає не просто на демократію, але на саме право людей розмовляти рідною мовою”. Щодо образу ворога, то „з ним нібито все в порядку: достатньо звалити в одну купу такі різні громадські рухи, як Рух, Демплатформа чи „Меморіал” і, накривши їх „жовто-блакитним прапором”, назвати будь-яке об’єднання демократів „бендерівсько-петлюрівським заколотом”;

– оскільки „своєї армії” в регіоні нема, то лунатимуть гасла про формування „робітничих дружин”, щоб „відстояти революцію”, а „недобиті залишки демократів вимушені будуть взяти в руки зброю і почнуть формувати партизанські загони, що вестимуть боротьбу за возз’єднання з Україною”;

– якщо Росія „прийме відколотий Донбас”, то її населення „повинно бути готовим до довгої виснажливої війни” з Україною. Міжнародне співтовариство, ймовірно, швидше „підтримає постраждалу Україну”, ніж Росію. Народи України і Росії внаслідок „революційного вибору” Донбасу нічого хорошого не чекатиме.

Прогнозист розглянув й інший сценарій, якщо „досвідчений в політиці уряд Росії” зрозуміє, що „значно вигідніше мати під боком дружню Україну, ніж… заклятого ворога”, і дасть „революційному” Донбасу „від воріт поворот”, будучи переконаним, що Україна не визнає „незалежний Донбас”, і не буде розвивати з ним „нормальні економічні стосунки”; Росія також утримається „від прямої підтримки” Донбасу. „Революціонери” ж підуть „до кінця”.

Наслідки будуть невтішними: „Голод і диктатуру – ось що обіцяє Донбасу „мирний" перебіг „національної революції… Чи здатний Донбас прогодувати себе самостійно?... Вочевидь, доведеться вводити нормативний розподіл"[296].

Для вивчення процесів самоідентифікації донеччан у нагоді, з-поміж іншого, став „Донецко-русский словарь. Толковый словарь местных топонимов, диалектических выражений и слов"[297]. Аналіз словника свідчить про таке:

– маючи хоч і неоригінальну, але власну назву (тобто – Донецьк), місто навіть на початку XXI століття не спромоглося позбутися персоніфікації-належності: до ланцюжка назв Юзівка–Сталіно–Донецьк додався свідомісний акцент – *Ахметов-сіті*, що віддзеркалював розуміння мешканцями громади „феодальної" належності міста (і його громади) одній персоні. Калькована з англійської прикладка *-сіті* „сигналила" про претензії міста на європейськість, цивілізованість. Така *феодальна*, але й *європейсько-цивілізаційна* забарвленість поняття, можливо, виступала до певної міри компенсаторним (для свідомості і психіки донеччан) прийомом, який блокував відчуття ущербності;

– *Ахметов-сіті* був столицею *Бананової республіки* – Донецької області. Таким чином відбувалося своєрідне відокремлення Донеччини від решти українських земель, що свідчило про своєрідний кордон у площині „ми"/„вони". Підставою для такої самоідентифікації регіону було зображення „пальми Мерцалова" на гербі області (затверджений рішенням сесії облради 17 серпня 1999 року[298]). Інша назва пальми – *конопляне дерево*. Таким чином, пропоновані місцевим режимом модифіковані цінності минулого йшли врозріз із бажаннями, світосприйняттям нових поколінь

[296] Венгеров Аркадий. „Нострадамус" из Луганска [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://realgazeta.com.ua/nostradamus_lugansk/

[297] Донецко-русский словарь. Толковый словарь местных топонимов, диалектических выражений и слов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovar.dn.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=36&Itemid=59

[298] Україна: герби та прапори / авт. проекту та упор. : В. Г. Кисляк, О. А. Нескоромний. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – 456 с. : ілюст. – укр., рос., анг.

Донеччини, що й відобразилося у риториці. Старі цінності втрачали вагу і, відповідно, ставлення до них переставало бути шанобливим.

Герб ефемерної *Бананової республіки* мав й інші особливості, на які звертали увагу вже знавці геральдики[299]: в його основі – французький щит, „у той час, коли у всіх гербів обласних центрів України були іспанські щити" (згідно з рекомендацією Українського геральдичного товариства); „пальма Мерцалова" – голуба (хоча була викувана із чорного металу); корона, що увінчувала щит, зображувалася прямою (згідно зі слов'янською геральдичною традицією мала б бути вигнутою догори); щит – обрамлений зеленими гілками дуба (що в геральдиці символізує молодість, недосконалість і невпевненість), а не золотими (символу багатства, могутності і достатку); дубові гілки не були огорнуті стрічкою, яка є знаком гербів обласних центрів (на відміну від звичайних міських); напис девізу („Можливість доведена справою", зроблений російською мовою: „Возможность доказана делом") – характерний момент особистих гербів і нехарактерний для територіальних, у разі ж використання девізу – його пишуть латиною.

Тобто герб був поза нормами геральдики, українських і слов'янських традицій та настанов, символізував недосконалість, еклектику бажань і переконань, обрамлену в невпевненість. Наголос на *можливостях, доведених справою,* виявився (як засвідчили події 2014–2015 років) передчасним: *Бананова республіка* на Донбасі (як перед тим вигадана більшовиками Донецько-криворізька) виявилася нежиттєздатною;

– герб Донецька неофіційно називався *Тонучий шахтар*, оскільки нагадував донеччанам фінальну сцену кінострічки „Термінатор–2", в якій робот тонув у розпеченому металі і показував рукою знак „все буде добре!";

– свідомість членів міської громади характеризувалася наявністю в ній численних розламів, кордонів і протиставлень, які на рівні риторики здійснювали розмежування у площині „ми"/ „вони".

---

[299] Герб Донецкой области [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B1_%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8

Так, побутування таких понять, як *банабаки* (для позначення у Донецьку ассирійців), *каманчі* (цигани), чи використання лайливих термінів на позначення греків, як і виокремлення національності дітей, народжених у шлюбі між українцем/українкою і росіянином/росіянкою, як *хохлоцап* (від *хохол* і *кацап*) створювало чергову лінію розмежування у міській громаді і свідчило, що однією з підстав кордону безпосередньо у міській громаді була національна належність, за якою й відбувалося розмежування у площині „ми"/„вони";

– простір міста відокремлювався від найближчого оточуючого середовища, тож неподалік *Ахметов-сіті* розташовувалося *Янукієво* чи *Януковка* (як називали місто Єнакієве), а також *Дебільцево* (місто Дебальцеве) і *Макаковка* (Макіївка) та ін. Донеччани відокремлювали себе від *бублаїв* (мешканців села, а згодом міста Мар'їнки), *калюжників* (мешканців села Константинівка Мар'їнського району). У свою чергу, всередині Донецька від донеччан намагалися відмежуватися *моспинці* – жителі міста Моспино, яке хоч і було (з певного часу) частиною Донецька, але, як свідчив фальшивий сайт Моспинської міськради, обстоювали свою *інакшість*. Тобто однією з підстав кордону-розламу була територіальна ознака;

– позначення частини мешканців міста *вербованими* (які з'їжджалися на відбудову Донбасу після Другої світової війни з усього СССР) відокремлювало приїжджих від місцевих. Як і виокремлення кварталу житлових будинків (між поселеннями „Октябрський" і „Сєвєрний" у Куйбишевському районі) і називання його *Ташкент* засвідчувало присутність у Донецьку ще одних *інших* – приїжджих із Узбекистану жертв землетрусу. Місцем мешкання циганів був *Циганський посьолок* у районі Буддеталь (по Червоногвардійському шосе);

– про відокремленість у міському просторі бідних від багатих свідчило називання вулиці „Дубравної" (на якій превалювали дорогі новобудови місцевих багатіїв) *вулицею Дем'яна Бєдного* (що по-своєму підтверджує думку про те, що „центр Донецька… являв собою недосяжну антитезу окраїнам"[300]).

[300] Донецкий. Авторский сайт Е. Ясенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donjetsk.com/life/2927-iyul-kupit-chernil-i-plakat.html

– про конфлікт поколінь по-своєму свідчило поняття *совковці,* використовуване щодо народжених до 1991 року;

– присутність у мові таких понять, як *білі сорочки* і *білі каски* свідчила про інший кордон – кордон між шахтарями і управлінською елітою шахт.

Дисонансом у незалежній Україні була донецька „совєтськість", яка залишалася на початку XXI століття характерною свідомісною рисою мешканців міста, про що дозволяють твердити автохарактеристики донеччан: „На жаль, до цих пір поняття „совєтський народ" залишається реальністю. У нас є люди, у яких мати – українка, батько – грузин, але за системою цінностей це „совєтська людина", яка випадає із будь-якої етнічної групи. У нас, у Донбасі, наслідки цього процесу особливо складні, тому що таких масштабів і тривалості експериментів етнічного знеособлення, як у нас, історія не знала. Переважна більшість населення скептична, повністю українська за почуттям власника, індивідуалізму. Ймовірно, за рівнем індивідуалізму ми навіть більше українці, ніж Західні регіони. Але „совєтська людина" у нас завжди вигравала за соціальними преференціями. І цей перекіс ще належить здолати"[301]. „Здолання" ж найчастіше відбувається у вкрай простий спосіб, про що дозволяє твердити інше „зізнання" донеччанина: „…Потреба у самоідентифікації у людини природна. І всякий починає замислюватися про себе: а хто ти, братець, такий, чиїх будеш? Якого роду-племені? Утім, тут і заплутатися нескладно, почавши у генеалогії копатися: й українці любі, на вибір, хоч із Слобожанщини, хоч із Правобережжя, і росіяни, й інші представники „сім'ї народів" екс-СССР, а то й зовсім заграниця… Ці терзання припиняються рішучо і просто: „Я – донецький!""[302].

Про дисонанси свідомості членів міської громади, викликані життям у просторі, насиченому совєтською символікою, свідчив

---

[301] Полидович Юрий. „Другие донецкие": Донбасс был своего рода этническим экспериментальным центром СССР // Форум націй. – 2009. – Травень. – №5/84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.forumn.kiev.ua/2009-05-84/84-07.html

[302] Шибалов Евгений. Исповедь донецкого // Зеркало недели. – 2009. – 6 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ispoved_donetskogo.html

факт *нового читання старих символів*. Так, за площею Комунарів закріпилася нецензурна назва. Пам'ятник Артему біля міської ради через специфіку вигляду під різними кутами зору здобув назву *Bad finger* (*англ.*: поганий палець). Пам'ятник шахтарській праці – *Гітлер,* оскільки стояв із витягнутою рукою. Пам'ятник Леніну іменувався *пам'ятником Леннону.*

„Обігравали" донеччани і назву торгової марки В. Щербаня „Дєло всєх", доводячи, що італійською вона звучить як „Коза Ностра". Говорили про можливість *купити у Звягільського*, маючи на увазі здійснення покупок у мережі магазинів АПК імені Засядька, власником якої був Ю. Звягільський.

На початку XXI століття зі свідомості донеччан не зникали такі назви/самоназви шахтарів, як *Глазунови дєті* (як ще у юзівські часи називали синів покалічених і загиблих на виробництві шахтарів, яким юрисконсульт Глазунов видавав лист для прийому на роботу на завод, що унеможливлював виплату сім'ям грошової допомоги. *Глазунови дєті* за гроші виконували лише підручну роботу і не мали перспектив „підвищення по службі"), *стахановці* (як називали із 1935 року в СССР робітників із високою продуктивністю праці), *блукаючий форвард* (робітник без конкретного робочого місця, який щоденно мав виконувати різні роботи: то його посилали комусь на допомогу, то на „дрібні роботи непостійного характеру"). Кожна з цих назв, як і низка інших сленгових слів для позначення специфіки роботи на заводі чи в шахті – *гоблін* (прохідник на шахті), *говноляп* (один з працівників ДМЗ), *газожог* (випалював смолоскипом у шахті газ метан; застаріла професія), *водяний* (або *отсос* чи *жаба* – робітник, який здійснював водовідвід на шахті), *гробові* (остання оплата, що спеціально виділялася шахтарю перед виходом на пенсію), *копитні* (гроші, додатково виплачувані шахтарю, який був змушений долати значні відстані від ствола шахти до забою) – назавжди закріплювала у свідомості представників локального соціуму проблеми шахтарів, шахтарських родин, особливості їхнього життя, ієрархію в стосунках, ставлення до професії і кваліфікації людини тощо. Крім того, – „Словник…" був своєрідним компендіумом конфліктогенних складових простору регіону, у якому формувалися ідентичності.

Присутність у словнику донеччан поняття *Божа людина* розкриває таємницю проникнення на виробництва на території України представників РПЦ і, відповідно, дає чіткіші уявлення про механізми посилення російського впливу в Донецькому регіоні. Зокрема – з 2000 року, коли, приміром, Донецький металургійний завод (ДМЗ) увійшов до концерну „Енерго” і на підприємстві почали культивуватися „православні традиції”: було збудовано храм (2003 рік), у цехах запрацювали „духовні вітальні”, з метою посилення зв’язків „храму” з робітниками була запроваджена посада „помічника по персоналу”, яким, зазвичай, ставав голова цехкому або нормувальник. Такого „помічника” і називали *Божою людиною* або просто *Боженька*[303].

Характерний момент: попри різноманіття релігійної сфери міста (див. *Таблицю VIII.13*), *Боженька* на підприємства заходив виключно від імені РПЦ (МП), організації якої були найбільш численними.

Таблиця IX.3

Релігійні громади м. Донецька*

Назва релігійних організацій	Кількість
Православні церкви	**859**
Українська православна церква	753
Українська православна церква – Київського патріархату	83
Українська автокефальна церква	4
Руська православна церква (старообрядницька)	2
Руська древлеправославна церква	1
Руська істіно-православна церква	1
Незалежна православна церква	14
Церква Божої Матері Преображення	1
Католицькі церкви	**47**
Українська греко-католицька церква	33
Римсько-католицька церква	14

[303] Божий человек [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://slovar.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=67&l=1&page=13&sort

Продовження Табл. IX.3

Церкви євангельських християн-баптистів	**175**
Союз євангельських християн-баптистів	135
Братство незалежних церков і місій євангельських християн-баптистів України	15
Євангельські християни-баптисти поза союзами	14
Громади релігійного об'єднання (асоціації) незалежних церков ЄХБ	11
Євангельські християни	**31**
Церкви християн віри євангельської	**66**
Союз християн віри євангельської України	35
Союз вільних церков християн євангельської віри України	12
Християни віри євангельської поза союзами	18
Духовне управління ХВЄ „Українська місіонерська церква"	1
Союз Церкви Божої в Україні	**22**
Центр Божої Церкви ХВЄ України	**12**
Церкви повного Євангелія	**197**
Українська Християнська Євангельська Церква („Слово життя")	89
Об'єднання незалежних харизматичних церков України	14
Духовний центр „Нове покоління" християнських церков України	22
Протестантські Церкви України	15
Церкви Повного Євангелія поза союзами	57
Церква адвентистів сьомого дня	**48**
Свідки Єгови	**83**
Церква Христова	**64**
Новоапостольська церква	**1**
Церква Ісуса Христа Святих Останніх днів	**4**
Реорганізована Церква Ісуса Христа Святих Останніх днів	**2**
Християнська пресвітеріанська незалежна реформаторська церква	**1**
Німецька євангелічно-лютеранська церква	**2**
Українська лютеранська церква	**2**
Юдейські громади	**17**
Юдеї	16
Незалежні юдеї	1

Продовження Табл. IX.3

Мусульманські громади	**35**
Громади мусульман (ДЦМУ)	9
Громади мусульман (ДУМУ)	10
Мусульмани (незалежні)	5
Мусульмани (ДУМУ „Умма”)	6
Мусульмани („Київський муфтіят”)	1
Мусульмани (духовне управління „Єднання”)	4
Громади Міжнародного товариства свідомості Крішни	**6**
Буддисти	**12**
ІНШІ РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОРІЄНТАЛІСТСЬКОГО НАПРЯМУ	**7**
Громади індуїстського тантризму (Панчама Веда)	1
Всесвітня Чиста Релігія	4
Релігійна громада „Наука Розуму”	2
Рідна Українська національна віра (РУН віра)	**1**
Вірменська Апостольська Церква	**2**
ІНШІ НЕЗАЛЕЖНІ РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ	**14**
Релігійна громада назарян	2
Англіканська церква	1
Об’єднана методистська церква	1
Християнська екуменічна церква	1
Християнська церква „Церква Господа Ісуса Христа”	1
Донецький корпус Армії спасіння	1
Церква Нового Єрусалима (Нова церква)	1
Месіанські євреї	4
Церква останнього Заповіту	1
Соборна Ассирійська Церква Сходу	1

**Релігійні громади* [Донецька обласна державна адміністрація, сайт] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=01.10&iface=Public&cmd=main&args=s:471

Насадження релігійності робітникам було одним із важелів у складному механізмі утримання під контролем їхньої свідомості.

Насамперед – політичної. Наслідком було те, що „люди взагалі не вирізнялися особливим інтересом до політики”[304].

Значимою силою для шахтарів Донецька (як і всього Донецького вугільного басейну) залишався *Шубін* – господар шахти, який може погубити шахтарську душу, а може допомогти й ощасливити. Десятки варіантів оповідей про Шубіна – перекази давнини (переказ „Шубін”, оповіді „Как гусь зарубщиков из шахты выгнал”, „Святая получка”, „На Пасху”, „Вольная каторга”, „Жизнь-мачеха”, „На Карповском руднике”[305]), які закріпили забобони, надії і сподівання тих, життя яких проходило там, „де нема сонця”. І за межами шахти *Шубін* по-своєму був присутній у житті донеччан, про що, наприклад, говорить факт функціонування такого закладу, як „Трактир-пивоварня «Добрий Шубін»”, де подавалися страви „Крылья «Добрый Шубин» с соусом”, „Торт „Захер” (по Шубински)”. *Шубіна* можна було побачити у Парку кованих фігур (який функціонував у місті з 2001 р.).

Погляд же на Донецьк з Києва мав свої особливості: „донецькі” – це, насамперед, люди, привчені до того, що „є господар, він дає роботу, він годує, він забезпечує можливість жити і так далі. Людям до сих пір не розповіли, що цей господар не менше залежить від них, ніж вони від нього”[306]. Це люди з „неправильною політичною мораллю”, які голосують за представників „біло-голубого табору” чи, що ще гірше, – за комуністів; люди низької культури; люди, образ яких вкрай „зіпсував” Сєвєродонецький з’їзд; „бандити” (що не в останню чергу базувалося на кримінальному „досвіді” Донеччини

[304] Шибалов Е. Проблема КПД партийного тотема // Зеркало недели. – 2007. – 13 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/problema_kpd_partiynogo_totema.html

[305] Костыря И. Добрый Шубин. Правда и вымыслы шахтерского эпоса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://infodon.org.ua/ pedia/330 ; Франкова А. Шубин: миф или реальность? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vecherka.donetsk.ua/index.php?id=4647&show=news&newsid=104265#.VcOP3fnSK28

[306] Губернатор Донецкой области: За все годы независимости украинской власти в регионе не было [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/news/304684.html

дев'яностих років XX століття)[307], які з приходом до влади поширять на всю Україну свої „бандитські закони", реалізувавши гасло „Все буде Донбас!" (неодноразово „презентоване" у рукописній формі на київських парканах).

Аналізуючи *ставлення „донецьких" до української мови й історії, Української держави,* експерти засвідчували, найперше, специфічність їхньої позиції, відзначаючи особливості регіону: „У донецькій області є міста, засновані і заселені виключно зеками. Традиції кримінального світу глибоко в'їлися у мову, культуру і побут „донецьких". Ці традиції і „цінності" під спудом соціалістичної законності мирно чекали свого часу. І дочекалися. Разом із Совєтським Союзом раптово помер і донецький моральний еталон – роботяга-шахтар, який вирізнявся доброю вдачею, але буйною поведінкою. Приклад для наслідування залишився один – бандит-нувориш у „косусі" і на джипі. Кримінальна мораль перемогла, і всі спроби провести переоцінювання цінностей на користь фольклорної України з вишневими садками і… хрущами закономірно зазнають поразки. …Право власності на маленьке, але своє ніколи не було формуючим світоглядним чинником"[308]. Більшість мешканців регіону розмовляла російською і не дуже шанобливо ставилася до української, але донецька інтелігенція і молодь іноді демонстрували „показове шанування української мови"; крім того, українською починали – „не дуже вдало, іноді смішно, але дуже старанно" – користуватися люди, які не робили цього раніше[309]. Для активістів області українська мова – ритуальна, яка лише підкреслювала їхній статус; для тих, хто їх споглядав, було очевидним: українська звучала лише перед об'єктивом камер, що підводило до думки про

---

[307] Легенды и правда о „донецких" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.tsn.ua/analitika/legendy-i-pravda-o-donetskih.html

[308] Шибалов Е. Донбасское identity: неукраинская Украина // Зеркало недели. – 2007. – 21 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/donbasskoe_identity__ neukrainskaya_ukraina.html

[309] Легенды и правда о „донецких" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.tsn.ua/analitika/legendy-i-pravda-o-donetskih.html

„професійних українців”[310]. Загалом же, як свідчили дані соціологічних опитувань[311], приміром, у 2008 р. 98% донеччан вільно володіли російською мовою, 2% – досить вільно; 35% мешканців вказали, що вільно володіли українською, 34% – досить вільно. Але 7% мешканців міста вказали, що взагалі не володіли українською, а 24% – володіли погано. При цьому впадало в око те, що „з підвищенням віку містян дещо знижується середній рівень володіння ними українською мовою”, а найгірше володіли українською особи у віці 40 – 49 років. У осіб старшого віку знання перебували не на багато вищому рівні. Тобто, як було підмічено, „ростити україномовне покоління вимагалося від російськомовних викладачів і вихователів”[312]. Але особливістю ставало те, що і російської молоді покоління не знали: спілкування відбувалося на напівкримінальній говірці, яка „роз’їдала… душу, формуючи і модель поведінки, і ціннісні орієнтири”, що, своєю чергою, зумовлювало „тотальне небажання молоді працювати і навчатися”, але устремління „розвести лохів” і „зрубати бабла по-легкому”[313].

Щодо місцевої влади, то вона не була схильною створювати сприятливі умови для її поширення в регіоні. Навпаки – приймалися рішення (зокрема, Донецькою міськрадою, приміром, у 2008 році), згідно з якими планувалося „не допускати збільшення кількості учнів, які навчалися б українською мовою, розширення мережі україномовних шкіл і класів”; такі самі обмеження поширювалися і на дошкільні заклади[314]. Показово, ще серед ініціаторів „блокування

---

[310] Сизов В. Почему оппозиция – всегда лузер на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com/stati/pochemu-oppozitsiya-vsegda-luzer-na-donbasse

[311] Шибалов Е. Школы Донецка: по-русски – уже нельзя, по-украински – еще некому // Зеркало недели. – 2008. – 30 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/shkoly_donetska_po-russki__uzhe_nelzya,_po-ukrainski__esche_nekomu.html

[312] Там само.

[313] Там само.

[314] Шибалов Е. Школы Донецка: по-русски – уже нельзя, по-украински – еще некому // Зеркало недели. – 2008. – 30 мая [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/shkoly_

українського” був секретар Донецької міської ради М. Левченко, який згодом став одним із натхненників сепаратизму.

„Донецькі” сприйняли негативно заряджені антиукраїнські міфи (наприклад, про „бандерівців”, що, як зазначали експерти, дисонувало із існуванням у місті „радикально налаштованих націоналістичних угруповань”). Утім, це пояснювалося, швидше, незнанням історії, ніж свідомою неповагою до українського минулого[315].

„Регіональні патріоти” Донеччини бачили у „донецькому” особливого українця, вихідця зі „славного героїчною шахтарською… працею регіону”, і, на відміну від інших українців, – трудолюбивого. Місто Донецьк у свідомості донеччан поставав, як: „столиця Донбасу”; згодом (після закріплення В. Януковича на прем’єрській посаді) – як „ділова столиця України”[316]. Відчуття „столичності” породжувало інше відчуття – винятковості, обраності.

Ставлення представників Донбасу до Української держави характеризувалося тим, що воно було „переважно споживацьким”: мешканці регіону були готові „любити тих, хто перешкодить остаточно перетворити… життя у пекло”[317]. У деяких з них Україна ототожнювалася із Західною Україною, асоціювалася із західноукраїнськими символами культури, формою західноукраїнського патріотизму, крім того – із історією й традиціями Правобережної України; Україна – це там, де говорять українською, і вони надихалися „на поширення відповідних цінностей у себе в регіоні. …Працює формула “добре там, де нас немає”, але у

---

donetska_po-russki__uzhe_nelzya,_po-ukrainski__esche_nekomu.html На 2008 рік в Донецьку функціонувало 34 україномовні школи і 649 класів із навчанням українською, які разом забезпечували навчання для 15 140 учнів, що становило 21% від загальної кількості школярів.

[315] Легенды и правда о „донецких” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.tsn.ua/analitika/legendy-i-pravda-o-donetskih.html

[316] Быкова В. Потомки Джона Юза на донецкой земле [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investukr.com.ua/get-news/1324/

[317] Середа Е. Украина глазами Донбасса: как нас видят жители „победивших” регионов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://fraza.ua/analitics/31.03.11/113049/ukraina_glazami_donbassa_kak_nas_vidyat_zhiteli_pobedivshih_regionov.html

межах однієї країни"[318]. Своєю чергою? Донецьк витлумачувався як „львівський антипод у сенсі західності"[319]. Утім, іноді Львів поставав у несподіваному ракурсі: „Львів – це Донецьк, у якому закінчилося вугілля"[320]. Були й такі мешканці регіону, для яких була прийнятною модель „Україна як нео-УССР": Донбас „бачив" Україну „індустріально-господарською державою, де цінність західних областей країни зводиться лише до моральної підтримки південно-східних регіонів у погоні за економічним процвітанням". Така Україна (яку Донбас „годує") мала б бути постійно в „активній дружбі" зі всіма республіками СНД, продовжуючи „справу СССР"[321]. Зрештою, були й ті (нечисленні у своїй кількості), які обстоювали модель „Україна як Україна" і були здатними „вкласти все різноманіття сучасної України в єдину картину і вважали цю картину правильною"[322]. Дехто з-поміж донеччан усвідомлював, що Донбас – „не шароварна Україна з глечиками і пасіками, мононаціональна і „свідома". Але все ж – Україна. Просто трішки інша Україна, якій навіть власні вожді відмовляють у праві на існування"[323].

Згодом донецькі інтелектуали твердитимуть, що донецькі, єнакіївські, макіївські кадри впродовж більше десяти років розбудовували „свою «регіональну Україну»" – „країну РУ", характерними ознаками якої стали: двоємислення (слова і діла

[318] Середа Е. Украина глазами Донбасса: как нас видят жители...

[319] Донецкий. Авторский сайт Е. Ясенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donjetsk.com/progolki/38-glava-23.-juzovka-sjer.html

[320] Шибалов Е. „Это Донецк, в котором закончился уголь». Донецкий взгляд на Львов // Зеркало недели. – 2010. – 6 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/SOCIETY/eto_donetsk,_v_kotorom_konchilsya_ugol__donetskiy_vzglyad_na_lvov.html

[321] Донецкий. Авторский сайт Е. Ясенова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.donjetsk.com/progolki/38-glava-23.-juzovka-sjer.html .

[322] Там само.

[323] Шибалов Е. Другая Украина: подмена понятий // Зеркало недели. – 2008. – 7 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/drugaya_ukraina_podmena_ponyatiy.html

влади не збігалися: партія великого капіталу використовувала у своїй пропаганді псевдосоціалістичну риторику і то боролася „за права робітника", то за „владу радам", то за розширення прав місцевого самоврядування); влада і добробут можновладців – „дві грані одного алмаза"; зарплата чиновника – „гонорар, за який він щодня приходить на роботу"; симбіоз комерсанта і бюрократа – місцева своєрідність; перерізання стрічечок там, де нічого не побудували, і отримання нагород за те, що нічого не робили; це „потьомкинські села" і місцевий діагноз „пильовий інсульт"; „щонайменше" половина підприємств – „у тіні", зарплата – в конверті; суть зворотного зв'язку з громадянами полягала в тому, щоб примусити їх змінити свою точку зору; хороше собі може дозволити лише „реальний пацан чи інший господар життя, а народишко повинен знати своє місце"; стан інфраструктури – плямистий; демократія і свобода слова – не більше, ніж ярлики; українська державність потрібна постільки, поскільки хочеться бути „першим хлопцем на селі"; „мовне питання" ніколи не буде розв'язано, оскільки „пропаде класна передвиборча фішка"[324].

З початком російсько-української війни представники інтелектуально-ділової еліти Донецька зазначали, що „з'явилися люди, які гостро відчувають спільність долі з Україною, інші згуртувалися довкола „русского мира", треті просякнулися донбаською ідентичністю – все це було перемішано, як у будь-якому прикордонному краї. Донецьк у цьому сенсі не Львів і не Архангельськ, у нас значно більше відтінків"[325].

Місцеві інтелектуали (наприклад, Є. Шибалов[326]) іноді писали про Донецьк як про „українське Задзеркалля", де доводилося бігти по колу, „бігти чимдуж, щоб тільки залишатися на місці", що й віддзеркалювало світосприйняття людини, зайнятої на безперерв-

[324] Шибалов Е. Какой будет „Страна РУ"? // Зеркало недели. – 2010. – 29 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/kakoy_budet_strana_ru.html

[325] Еврей из Донецка: это тактика ХАМАС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pauluskp.livejournal.com/607048.html

[326] Шибалов Е. Исповедь донецкого // Зеркало недели. – 2010. – 6 августа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/ispoved_donetskogo.html

ному виробництві, яке не підлягало реформуванню: система повинна була лише відтворювати саму себе, і це була „ідеальна організація буття по-донецьки". Консерватизм і нонконформізм донеччанина-шахтаря виявлявся під час походів до Києва, мета яких дотації, зарплати, незмінність правил гри. Саме такі бажання концентрувалися у слові *стабільність*. Будь-які посягання ззовні на стабільність не сприймалися: той, хто прагнув змін, – ворог.

„Стабільність" нерозривно пов'язувалася із „необхідністю" працювати. Терміни на позначення сутності „праці" – *„паХать", не хворіти, не хандрити, працювати понаднормово*, *несвоєчасно не запити*, *жертвувати особистим.* Мотивація: від праці одного (акцент, що є характерною особливістю свідомості в індустріальному суспільстві) залежить чимале коло інших; „якщо я не займу своє місце, то не запрацює вся система", тому *треба нести свою частину ноші.*

Такі переконання – основа снобізму, який став підґрунтям твердження, що „Донбас годує всю Україну", й основою для вимоги привілей, особливого статусу, бо на Донбасі „найвищі зарплати, найбрудніша екологія, найкрасивіші дівчата, найпрацьовитіший народ, найшкідливіші виробництва…", усе на Донбасі – *„най-…",* а зворотним боком *донецького снобізму* була зневага до інтелектуальної праці, до роботи організаційної й адміністративної.

Снобізм і зневага до *іншого* сконцентрувалася у самоідентифікації з місцевим акцентом: *я/ми – донецький (і)*, ідентифікаційними характеристиками якого були: російська мова як „мова міжнаціонального спілкування", розпливчата ідентичність, вибудувана на запереченні (не-кияни, не-бендерівці, не-росіяни…); фаталізм і віра в удачу – *фарт*, а тому і підтримка того, кому *фартить* (починаючи від сусідньої бригади, яка наткнулася на *жирний пласт* і отримала більшу зарплату, до В. Януковича, якого треба підтримати на виборах, бо він *свій* і *фартовий*); замкнутість, яка не дозволяє публічно говорити „ані про свої релігійні переконання, ані про національності, ані про родину"; реакція на зовнішню загрозу – *розбігтися*.

Утім, крім снобізму, донецькі мали й інший свідомісний зріз, в основі якого був *страх*. Страх, про який по-своєму розповідали

заголовки в інформаційних ресурсах: „Вместо школ – „копанки!""[327], „Скрываемая безработица, или Кто виноват в том, что наш металл никому не нужен?"[328], „Вместо упования – разочарование…"[329], „Как ОАО „Донецкавтотранс" своих рабочих кинуло"[330], „Вторая волна донецкого рейдерства: охота за небольшими, но преуспевающими"[331], „Где лес стоял, там Партия регионов шумит"[332], „Геноцид жильцов в Донецке с помощью очередного бизнес-центра"[333].

Картина життя донеччанина, особливості його ставлення/сприйняття власності й влади, можливостей і норм поведінки простих трударів доповнювалася такими штрихами:

– „Тут немає і не може бути питання власності і розуміння власності. Природа дає, ми беремо, ми – не крадемо. Хто може обмежити, якщо нема питання власності? Той, хто сильніший. Вождь. Він же – міліціонер. Якщо з вождем поділитися, принести йому жертву – полювання буде вдалим. Тут немає завтра, як такого, тут немає рефлексії майбутнього. День прожитий – і добре,

---

[327] Вместо школ – „копанки"! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=43323

[328] Скрываемая безработица, или Кто виноват в том, что наш металл никому не нужен? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=20958

[329] Вместо упования – разочарование… [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=49366

[330] Как ОАО „Донецкавтотранс" своих рабочих кинуло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/ index.php?id=1621&show=news&newsid=51304

[331] Вторая волна донецкого рейдерства: охота за небольшими, но преуспевающими [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news&newsid=20909

[332] Где лес стоял, там Партия регионов шумит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/index.php?id=1621&show=news& newsid=20573

[333] Геноцид жильцов в Донецке с помощью очередного бизнес-центра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gromrada.com.ua/ index. php?id=1621&show=news&newsid=17574

проживемо ще. А, може, помремо – рефлексії смерті немає також. Є ворожий світ – природа, є ворожі якісь інші, але зовсім немає самобачення…"[334];

– основна традиція – традиція виживання, групового виживання, яка відмітає потребу в національній самоідентифікації і породжує крайній прагматизм: „усе, що не слугує виживанню… непотрібне"[335];

– жодних сподівань на державу і місцеву владу: „…Люди настільки звикли не довіряти державі і своєму начальству, постійно очікувати від них якоїсь підлості, що давно навчилися тримати дулю в кишені і страхуватися від цього своїми методами"[336];

– „рабська покірність волі можновладців", що викликала у спостерігача „дивні і страшні почуття, які збурюються споминами людей, що пережили фашистську окупацію" (зокрема, люди слухняно платили за збільшеними комунальними тарифами за послуги, яких не отримували)[337];

– „Тут є боги, які вибилися із вождів, міліціонерів, – прокурори, судді, деякі боги досягають навіть рівня президента. Вони всі – система привласнення. До них не можна підходити із питанням совісті, моралі – це інший спосіб освоєння простору"; вони „підлі, хитрі, які п'ють, огидні, але боги. І треба жертвувати, треба голосувати за них,.. і тоді, напевно, буде умиротворення і завтра буде дуже успішним полювання. А, можливо, і не буде – ну, тоді вони розгнівалися і треба жертвувати ще і ще"[338];

---

[334] Елена Стяжкина: „До встречи в Донецке" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ostro.org/donetsk/society/articles/457671/

[335] Шибалов Е. Другая Украина: подмена понятий // Зеркало недели. – 2008. – 7 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/drugaya_ukraina_podmena_ponyatiy.html

[336] Шибалов Е. Заложники металла и капитала // Зеркало недели. – 2008. – 7 ноября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/zalozhniki_metalla_i_kapitala.html

[337] Шибалов Е. Зима на коротком поводке // Зеркало недели. – 2008. – 24 октября [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/ECONOMICS/zima_na_korotkom_povodke.html

[338] Елена Стяжкина: „До встречи в Донецке" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ostro.org/donetsk/society/articles/457671/

– „тюрма – це теж хороше місце. Тому, що там годують, там можна жити, там тепло, врешті-решт"[339];

– діти працюють у копанках[*], „так не можна жити, здається. Але так живуть", бо „добра тут ніхто не бачив. У добро тут ніхто не вірить"[340].

Утім, з погляду місцевої еліти, Донеччина й Донецьк – це „Можливості доведені справою" (як було закріплено на гербі). Представники місцевої еліти твердили, що „у нашій країні багато хто не задоволений життям… утім, у Донецьку їх менше, і мають люди якусь віру у світле майбутнє. Не в комунізм, звісно, а в свою власну удачу"[341].

Показовою була самопрезентація/самоідентифікація донеччан через своїх „великих людей": у рейтинг 2009 року (який уклали „Донецкие новости" на честь 140-річчя міста Донецька, провівши опитування громадян упродовж серпня) „відомих донецьких" потрапили письменники (В. Сосюра, В. Стус, І. Роздобудько, П. Байдебура, В. Русанов), науковці (А. Фомеко), спортсмени (П. Астахова, С. Бубка, І. Ліщинська, О. Коляскін, Л. Подкопаєва, В. Чанов, О. Ягубкін), космонавти (О. Волков, Г. Береговий,

---

[339] Елена Стяжкина: „До встречи в Донецке".

[*] Про дитячу працю у 2012 році спробувала розповісти естонська режисер М. Каат, знявши документальний фільм „Шахта №8", який був продемонстрований на кінофестивалях у 30 країнах. Як зазначали експерти, фільм „налякав українських чиновників", оскільки ілюстрував „наслідки їх руйнівної діяльності". У фільмі М. Каат був показаний не той Донбас, який „усіх годує", а той, який „давно уже поставило на коліна злочинне угруповання", яке складалося „із продажної совєтської партноменклатури і злочинців. І нинішнє керівництво України, яке заробило перший капітал на розграбуванні колись багатого регіону, не хоче, щоб такий Донбас показували в кіно" [В Украине запретили фильм о донецких копанках, который увидели 30 стран мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.net/common/627364-v-ukraine-zapretili-film-o-donetskih-kopankah-kotoryiy-uvideli-30-stran-mira.html].

[340] Елена Стяжкина: „До встречи в Донецке" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ostro.org/donetsk/society/articles/457671/

[341] Арутюнов Г. Донецк – город молодой и дьявольски энергичный [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dnews.donetsk.ua/publications/vip/2010/09/08/2786.html

Л. Кізім), інакомислячі (П. Григоренко) й державні діячі совєтського часу (В. Дєгтярьов, Ф. Сєргєєв /Артем/, М. Конарєв), захисники Донеччини під час Другої світової війни (Ф. Грінкевич, К. Гуров, Ф. Толбухін), відкривачі „донецьких надр" та відомі металурги, шахтарі, ковалі (Г. Капустін, М. Курако, М. Мазай, О. Мерцалов, О. Стаханов), керівники підприємств (В. Бойко, О. Засядько, Ю. Звягільський, А. Свіцин), люди мистецтва (Л. Биков, Й. Кобзон, А. Коробко, А. Куїнджі, О. Ломоносова, Н. Мордюкова, В. Писарєв, С. Прокоф'єв, А. Солов'яненко), як і засновник міста Донецька Дж. Г'юз. Специфічною була презентація й ідентифікація низки окремих осіб, серед яких В. Рибак – „один із засновників Партії регіонів"; Б. Колесников – „жертва політичного свавілля"; В. Логвиненко – „скромний губернатор"; О. Лук'янченко – „мер-будівельник"; П. Симоненко – „головний комуніст країни", що по-своєму свідчило про „вагу" цих осіб у житті регіону. Утім, „найвагомішою" була перша позиція рейтингів, яку посідав „господар Донбасу"[342] і „шановний"[343] – Р. Ахметов[*]. Загалом же суть оцінки ролі „великих людей" у житті мешканців регіону

[342] Преловская Вера. Как „хозяин Донбасса" Ринат Ахметов ведет бизнес в условиях войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://top.rbc.ru/business/29/09/2014/5429050dcbb20fd75eeca49e

[343] 100 известных донецких [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dnews.donetsk.ua/publications/100donetsk

[*] У січні 2013 року, за підрахунками агенції Bloomberg, Р. Ахметов посідав перше місце серед найбагатших людей України і 26-те у світі. Його статки оцінювалися у 22,3 млрд доларів США, і були більшими ніж у будь-якого російського мільярдера. У вересні 2014 року його статки зменшилися до 12,7 млрд американських доларів. Головні активи об'єднувала ФПГ „Систем Кепітал Менеджмент" (СКМ), якій належало 71,24% холдингу Metinvest B.V. і ДТЕК; крім того, в СКМ був Перший український міжнародний банк (ПУМБ), машинобудівна Corum Group, транспортна компанія „Портінвест", оператор зв'язку „Укртелеком", медіахолдинг, нерухомість та безліч інших підприємств. СКМ – другий (після „Нафтогазу") платник податків в Україні. За даними СКМ, відрахування в бюджети усіх рівнів сягали близько 29 млрд гривень, або 4,7% усіх податків в Україні в 2012 році [Преловская Вера. Как „хозяин Донбасса" Ринат Ахметов ведет бизнес в условиях войны [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://top.rbc.ru/business/29/09/2014/5429050dcbb20fd75eeca49e].

зводилася до того, що „Донецька і Луганська області „виросли” на поклонінні сильним людям типу Януковича, Ахметова, Єфремова й інших тіньових володарів цих регіонів”[344]. Ці „сильні люди з Донбасу” вплинули на всю Україну: Донбас перетворився на „регіон, який за останні роки звик диктувати умови усім іншим”, тож заклики „почути Донбас” – незрозумілі, оскільки Донбас не просто чули/слухали, але його „слухалися”. Висновок одного із вихідців з Донбасу: „Усі, хто міг переповзти звідти у владу, повезли з України, що хотіли і скільки змогли”, а тому стверджувати, що „з донеччанами не рахуються, більш ніж абсурдно”[345].

На самих себе, „донецьких”, світло проливають мистецькі твори, авторами яких є, насамперед, вихідці з Донбасу. Зокрема – Р. Мінін, який є творцем „світлого образу робітника” і якому належать такі картини на шахтарську тематику, як „В забой или в запой?” із серії „Шахтарський фольклор” (2007–2011 рр.), серія „План втечі із Донецької області” (2012 р.) Назви картин і серій говорять самі за себе. Увагу привертає те, що в серії „План втечі із Донецької області” Р. Мінін заговорив про осіб, ідентифікованих ним як „донецькі фараони”. Цим, останнім, художник запропонував влаштувати пишні похорони в териконах, для чого створив ескізи саркофагів. Промовисту назву мала картина Р. Мініна „Лузерам сниться війна” (2010 р.), що по-своєму „говорила” про налаштованість місцевих лузерів.

Свій кут бачення у митців і на сучасний світ, який постає як такий, що позбавлений індивідуальності (графічна інсталяція П. Макова „Східний хрест”, 2010 р.), де людина й оточення – жертви Утопії (О. Салманов, фотосерія з покинутих промислових об’єктів Макіївки, 2012 р.).

---

[344] Потери Ахметова на Донбассе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://real-vin.com/%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8-%D0%B0%D1%85%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%B5

[345] Жадан: „Призывы „Услышьте Донбасс!” мне непонятны, потому что Донбасс не только слышали – его слушались!” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dnews.donetsk.ua/publications/politics/2014/07/11/ 26031.html

Погляд збоку – серія із близько 200 світлин київського художника В. Марущенка за назвою „Донбас – країна мрій" (2002–2003 рр.), що оповідає про важке життя і злидні працівників „копанок", про життя на Донбасі, яке десятки років є тільки своєрідним бігом по колу. Коментуючи побачене, В. Марущенко зауважував: „Страшні злидні. Знищені люди. Ми живемо у Києві і навіть не можемо уявити, який масштаб цієї катастрофи. Люди не мають роботи, не мають доходу, не мають майбутнього, вони лишилися поза державою. Відпрацювали, купили горілку, мішок вугілля обміняли на картоплю. Живуть у бараках. І як вийти з цієї жахливої ситуації? Вони всі ці бараки завішують фото-шпалерами. Уявляють, що є десь якесь красиве, цікаве життя, якісь пальми. А їх оточує груба, стіл. Вип'ють горілки і дивляться на оці шпалери. Це їх всесвіт. Життя – одне, а мрії – зовсім інші"[346].

Можна констатувати, що початок XXI століття є часом, коли митці (як з Донбасу, так із інших регіонів країни) розвінчують міфи про працю шахтарів і металургів, створення яких сягає 1920-х і, особливо, 1930-х років (коли відбулося своєрідне „розкручування" совєтською пропагандою „подвигу Стаханова"), і пов'язується, зокрема, з іменами С. Адліванкіна, О. Дейнеки, В. Касіяна, які творили „на матеріалах Донбасу". А далі міф про людей, які, нібито, як ніхто інший були здатні до ратного і трудового подвигу заради „загального добробуту" і „торжества соціалізму", став однією з тем творчості Н. Божка (див. ескіз плакату „Краснодонці", 1955 р.), Г. Тишкевича („Ритми Донбасу", 1960 р.; „Молодіжна будова. Стан 3600", 1972 р.; „Полудень. Стан-3600", 1974 р.), О. Мартинця („Сталь", 1965 р.), М. Попова („Завод і люди", 1966 р.), А. Назаренка („Ранок Коксохіму", 1972 р.), Ю. Зорка („Костянтинівський хімзавод", 1982 р.), Шенделя (зокрема, портрети О. Стаханова й М. Ізотова із серії „Великий почин Донбасу", 1985 р.), В. Сизова („Богатирі Донбасу", 1987 р.) та ін.

---

[346] Скандальна виставка „Донбас – країна мрій": злидні і знищені люди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novosti.pl.ua/%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81-%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0/

Показово, що своєрідного апогею возвеличення шахтаря совєтське мистецтво досягло у 1980-х, коли шахтар став анонімним (див. „Шахтар” М. Бєльського, 1980 р.; „Шахтар” В. Хоренка, 1980 р.; „Шахтар-прохідник” М. Поплавського, 1984–1988 рр.).

Наприкінці 2014 року донеччани, рефлектуючи над своїм минулим і „воєнними буднями”, робили численні „уточнення” щодо себе, своїх політичних орієнтацій: „Донецьк – це Україна” „і Донбас – це теж Україна”; „Донецька і Луганська області – це українське село, і так було завжди. Україномовне, українське село”; у березні – травні 2014 року соціологи свідчили, що 65–67% опитаних хотіли жити в Україні. Трішки більше третини – хотіли у Росію, у „ДНР”, у Совєтський Союз, оскільки то був „золотий вік”, який характеризував свідомісний зріз кожного суспільства, що привласнює: там були шахтарі і металурги, суворий вождь, що сидів у Кремлі. Утім, „золотий вік” уже пам’ятали не всі: він залишився у легендах, які оповідали про „Велику Перемогу”, яка – „сакральна і абсолютно вихолощена у смисловому сенсі”: „наші” перемогли „не наших”, фашистів; які ж „ми тоді були молодці і як ми всім тоді врізали”[347].

Оцінюючи ситуацію наприкінці 2014 року, дехто з-поміж донеччан зазначав, що „Донецьк більше схожий на зґвалтовану жінку, ніж на європейське місто, де… сором, жертовність і небажання про це думати”; де „немає громадянської війни, це війна Росії проти України”[348], адже – „загалом Донбас дуже толерантний – у нас нема набору своїх традицій, регіон став місцем зустрічі різних ідентичностей, націоналізм і екстремізм йому невластиві”[349]; „Донецьк ніколи не був сепаратистським, за винятком купки маргіналів, які становили значно менше одного відсотка від усіх мешканців регіону. Та несподівано ним став. І такі метаморфози невипадкові. Бо вони ШТУЧНІ. Тобто привнесені ззовні й зсередини абсолютно конкретними людьми, які нав’язують області

[347] Елена Стяжкина: „До встречи в Донецке” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ostro.org/donetsk/society/articles/457671/

[348] Там само.

[349] Еврей из Донецка: это тактика ХАМАС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pauluskp.livejournal.com/607048.html

свою маніакальну ідею про необхідність руйнування України", і це відбувалося на тлі політики, здійснюваної керівництвом області „останніми місяцями": виконання вказівок „центру", що призвело до того, що народ реально повірив у придуманих „правих радикалів"; нескінченне залякування мирних мешканців Майданом і якимись міфічними ешелонами бойовиків „Правого сектору", що зіграло з „донецькими" глупий жарт, оскільки народ дійсно повірив і почав боятися західноукраїнських бойовиків та вдався до створення загонів самооборони та „вперше за всю історію України, крепко задумався, чи потрібна така Україна?"[350].

На такому ґрунті „запрацювали" ідеологи і організатори руху сепаратистів: син колишнього Президента О. Янукович („один зі спонсорів руху"), М. Левченко („запеклий україножоб і головний „зв'язковий" з московськими керівниками проекту"), секретар Донецької міської ради С. Богачов (керував створенням групи „тітушок"), самопроголошений „губернатор" П. Губарєв („людина Левченка"), до яких після втечі В. Януковича примкнув особисто відданий О. Януковичу екс-начальник обласного управління МВС Р. Романов, а також низка чиновників, правоохоронців, народних і місцевих депутатів, співробітників апарату ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, бандитів „середньої ланки", які діяли як свідомо, так і несвідомо на користь „змовників"[351]. Ці люди мали досить відмінну мотивацію, долучаючись до плану розколу України: О. Янукович боровся проти Майдану і всього українського, оскільки втратив реальну владу над країною; М. Левченко („сепаратист і „федераст" зі стажем") був давно завербований структурами держбезпеки Російської Федерації і „послідовно виконував їхнє завдання в Україні"; натхненник „тітушок" С. Богачов хотів бути мером Донецька (замість А. Лук'янченка) і став організатором п'ятнадцятитисячного мітингу на площі Леніна 1 березня 2014 року, з якого „все почалося"; П. Губарєв – був „платним співробітником" М. Левченка, від якого й отримував гроші – „скоріш за все неукраїнського

[350] Валериев Игорь. Донецкий сепаратизм: все очень непросто [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/ru/mainmedia/donetskyy_separatyzm_vse_ochen_neprosto_53471.html

[351] Там само.

походження" – на організацію мітингів та оплату за свої послуги („перший транш дорівнював 1 мільйону доларів – 500 тисяч для Губарєва і стільки ж на людей із „бойових груп"); Р. Романов – політичний авантюрист, який зробив ставку на військове вторгнення росіян, сподіваючись на роботу на посаді керівника „донецької поліції МВС РФ"[352]. Саме ці люди із розрізнених груп „проросійських маргіналів загальною чисельністю до 200 осіб на всю область („Русский блок", НРЕ, „Донецкая республіка", „Восточный фронт", „Оплот", ПСПУ) створили досить потужний рух", до якого 1 березня 2014 року долучилася не тільки „масовка", але й „бойова група" – росіяни (скінхеди, неофашисти, члени НРЕ, колишні нацболи, футбольні фанати й інший „платний агресивний зброд"), луганські „бойовики", криміналітет із міст Донеччини, на дії яких СБУ не прореагувала, оскільки, за деякими даними, в Донецькому обласному управлінні кількість позаштатних співробітників ФСБ була „дуже близькою до граничної чисельності штату СБУ"[353].

Стихійні виступи близько 10 тис. донеччан (4 і 5 березня) на захист цілісності України, арешт П. Губарєва не мали результату. 9–10 березня знову відбувалися мітинги сепаратистів, на які були підвезені люди. У пресі звертали увагу на тісний зв'язок М. Левченка із Р. Ахметовим, який неодноразово висловлювався за цілісність Української держави, але у той же час міг вести подвійну гру.

2015 рік був часом постійної „переоцінки ситуації. Одні з українців дивилися на донеччан і стверджували, що „Донецьк – це не „всі ватники""[354], інші ж твердили, що „жадібність, меркантильність людей підштовхнула їх до „кращого життя". Ця вроджена азійська жадібність породила у їхніх серцях ненависть до власної країни!"[355]. Своєрідним висновком звучали слова про те, що „історія Донбасу – це об'єктивована казка про „Рибака і

[352] Валериев Игорь. Донецкий сепаратизм: все очень непросто.

[353] Там само.

[354] Донецк – это не „все ватники" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rous.ws/?p=1717

[355] Зельфанов К. Мысли о донецких „старухах у разбитого корыта" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nr2.com.ua/blogs/ RIA_new_region_ukraine/Mysli-o-doneckih-staruhah-u-razbitogo-koryta-91380.html

Рибку". Донецький зажерливий народ забув про те, ким і чим вони були у часи СССР. Люди… почали купувати дорогі авто, у кожен дім прийшли комп'ютери, телефони, естетична і зручна побутова техніка і сантехніка та інші блага цивілізації. Діти серні здобували освіту в престижних вузах, вибивалися в люди, а в часи СССР вступити до того ж технікуму вважалося великим везінням. Але… чернь ненаситна, почуття міри не прищеплено, і холоп завжди залишиться холопом, навіть сівши на царський престол, що й довів сумно відомий президент Янукович! Люди захотіли більшого! Усі хотіли працювати так само, а отримувати втричі більше! До смаку припала ідея про те, що України ніколи не існувало, а заради потрійної зарплати взагалі всі почали любити велику Перемогу і Путіна втричі більше! Але вселенські закони незмінні! Мати більше цій черні згідно з кармою, вочевидь, не годилося мати! Ось вищі сили за невдячність забрали все, що мали"[356].

„Погляд збоку" схоплював іншу суть: „За всі роки незалежності України дійсно української влади тут не було. З людьми ніхто не працював"[357]. Нині ж – „кінець". Утім: „…Кінець – це початок. Хоча наступний шанс Донбасу треба буде заслужити. Чи, швидше, – усвідомити. Можливо, пройде не одне десятиліття, коли Схід почне розквітати новими відтінками українського постіндастріал… Поки що Донбас очікує, хто займе місце грізного директора"[358], господаря.

[356] Зельфанов К. Мысли о донецких „старухах у разбитого корыта".

[357] Губернатор Донецкой области: За все годы независимости украинской власти в регионе не было [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua/news/304684.html

[358] Ермилова Л. Большая перемена [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/blogs/2014/06/16/velyka_pererva

X. „ДОНЕЦЬКІ” У ДЗЕРКАЛІ РЕГІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ
(за даними „<Мета>. Українська пошукова система” і локальних засобів масової інформації)

Досліджувати особливості інформаційного простору Донеччини у попередній час (до початку військових дій на Донбасі) – свого роду працювати із „археологічними рештками” – із нині доволі зміненою конфігурацією і „змістом” цього простору. Про зміни дозволяє твердити, по-перше, те, що, приміром, частина сайтів, які функціонували у Мережі як регіональний ресурс, сьогодні (в умовах війни) вже припинили своє існування (деактивовані), і їхній контент, відповідно, недоступний для аналізу (наприклад: „Информационно-аналитический портал „Юго-Восток”[359]); по-друге, те, що інші сайти хоч і доступні для зацікавлених, однак ще наприкінці 2014 року заявили про „тимчасове призупинення” своєї роботи (як, наприклад, „УРА-Информ. Донбасс”[360]); зрештою, третій момент: деякі з-поміж сайтів змінили не лише ціннісні орієнтири й політичну спрямованість (приміром, як ресурс „КИД. Юго-восточная лига”[361], що нині є одним із репрезентантів позиції сепаратистів), але й назву та власників: спроби увійти на сайт міського голови Донецька О. Лук’янченка з листопада 2014 року закінчувалися потраплянням на ресурс новоспеченої „Администрация города Донецка”, на якому розміщувалася інформація щодо діяльності І. Мартинова – „мера Донецька” в „саморобній” „ДНР”.

Можна констатувати, що дослідник спізнюється із вивченням реалій політичного процесу. Причини цього найрізноманітніші: від незацікавленості влади (в аналізі, поясненні і прогнозі напрямів розвитку політичних процесів у державі загалом і в локальних

---

[359] Информационно-аналитический портал „Юго-Восток” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yugo-vostok.org/

[360] „УРА-Информ. Донбасс. Независимое информационно-аналитическое издание” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ura.dn.ua/

[361] ZaDonbass [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zadonbass.org/

соціумах зокрема) до рівня розвитку політичної науки і, власне, конкретних дослідників (браку потреби, розуміння, можливостей вивчати регіональні процеси, явища, феномени у власній державі).

Попри це, аналіз особливостей функціонування інформаційного простору Донеччини (до початку бойових дій 2014 року) все ж вартий уваги, що зумовлено необхідністю, з-поміж іншого, визначення провідних гравців інформаційного поля, аналізу якості пропонованого ними регіональному споживачу інформаційного продукту, ідей і цінностей, геополітичних орієнтирів, що більшою чи меншою мірою повинно посприяти розумінню специфіки функціонування інформаційного механізму, за допомогою якого переформатовувалася свідомість громадян-мешканців Донеччини, політичні ідентичності яких уможливили постання „ДНР". Це має посприяти і своєчасному розумінню й виявленню викликів, перед якими можуть опинитися/вже опинилися інші українські регіони (області), і які мають значну деструктивну силу.

Аналіз інформаційного простору Донеччини варто почати у ширшому контексті – Донбасу, щоб зрозуміти, чи/чим відрізнялася Донеччина від сусідньої Луганщини. Серед низки джерел, які уможливлюють аналіз інформаційного простору, обрано ресурс „<Мета>. Українська пошукова система". Зрозуміло, що вказана пошукова система має свої обмеження: за даними, приміром, Інтернет асоціації України, вона ані наприкінці 2013, ані в 2014 році (до початку російської агресії) не входила до топ-25 сайтів (доменів) за охопленням аудиторії чи середньоденьої частки. Має свої особливості й аудиторія порталу. Але безумовним позитивом системи є те, що вона забезпечує можливість аналізу сайтів, які належать до українського сегмента мережі (тобто сайтів, за визначенням її творців, у домені UA та піддоменах /наприклад, com.ua/, характеристикою яких є українська мова, хостинг на IP – українських провайдерів; основна тематика сайту /будь-якою мовою/ стосується України). Іншим своєрідним „вузьким місцем" „<Мета>. Українська пошукова система" є й те, що немає жодних підстав вважати, що до неї увійшли усі сайти, які відповідають згаданими параметрами.

Попри це, за моїм переконанням, аналіз даних цієї пошукової системи все ж вартий уваги, як вартий уваги, по-перше,

будь-який масив даних. По-друге, позитивним моментом „<Мета>. Українська пошукова система” є те, що представлені на сайті системи дані – це не „готовий продукт”, тобто уже проведена аналітика, яку приміром, пропонують з тих чи інших питань ресурси TNS чи GFK (як правило – дослідження інтернет-аудиторії, споживчих настроїв та ін. за низкою тих чи інших параметрів), а „дані” для опрацювання під тим чи іншим дослідницьким кутом зору, що є цінним, оскільки дозволяє самостійно проводити аналіз і, таким чином, не втрапити під вплив маніпулятивного аналітика (чого не можна не враховувати у нашому сьогоденні). По-третє, саме ресурси „<Мета>. Українська пошукова система” і, зокрема, запропоновані нею реєстри уможливлюють специфічний „кут зору” – на ситуацію в обласних центрах України (у т. ч. й у Донецьку), крім того – за певними напрямами („політика”, „дозвілля”, „культура” тощо).

Щоб збагнути тенденції чи особливості інформаційного простору Донеччини (спираючись на ресурсні можливості ресурсу <Мета>) як регіону, а також мінімізувати „похибки” в оцінці ситуації, виокремлення та аналіз цих особливостей (за необхідності) проводився через порівняння даних щодо Донеччини з даними щодо інших регіонів України.

Використання такого підходу засвідчило, що на початок 2015 року у інформаційному просторі Донбасу (за даними ресурсу „<Мета>. Українська пошукова система”) функціонувало 4 799 сайтів, з яких 3 626 функціонувало на Донеччині, 1 173 – на Луганщині. Утім, ці числа не є абсолютно точними, оскільки назви деяких сайтів могли бути включеними пошуковою системою одночасно до двох–трьох рубрик. Однак ці кількісні показники все ж варті уваги, оскільки дають можливість говорити, найперше, про очевидний дисбаланс у розвитку Мережевих ресурсів Донбасу: Донеччина була представлена 3 626 сайтами, а Луганщина – більш ніж утричі меншою їхньою кількістю – 1 173.

Якщо порівняти ступінь присутності Донбасу в Мережі зі ступенем присутності інших регіонів України, то отримаємо такий своєрідний рейтинг областей (без АР Крим; див. *Таблицю X.1*):

Таблиця Х.1

Рейтинг областей України з врахуванням кількості представлених у Мережі сайтів

*(за рубриками: „Бізнес", „Авто, мото", „Дозвілля", „Довідка", „Комп'ютери", „Інтернет", „Здоров'я", „Культура, мистецтво", „Наука, навчання", „Мобільний зв'язок", „Спорт", „Товари", „Нерухомість", „Україна", „Новини і ЗМІ", „Фінанси", „Тури, подорожі")**

Область	***Кількість сайтів***	***Область***	***Кількість сайтів***
Київська	*39 363*	*Івано-Франківська*	*746*
Харківська	*5 855*	*Херсонська*	*742*
Дніпропетровська	*4 472*	*Хмельницька*	*680*
Одеська	*3 836*	*Сумська*	*674*
Донецька	***3 626***	*Ужгородська*	*667*
Львівська	*2 752*	*Рівненська*	*591*
Запорізька	*2 184*	*Житомирська*	*587*
Луганська	*1 173*	*Чернігівська*	*529*
Полтавська	*1 116*	*Кіровоградська*	*519*
Миколаївська	*923*	*Чернівецька*	*512*
Вінницька	*892*	*Луцька*	*503*
Черкаська	*855*	*Тернопільська*	*454*

** Складено на основі даних пошукової системи <Мета>* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://meta.ua/ua/*

Таким чином, Донеччина за присутністю у Мережі посідала серед українських регіонів 5-те місце, а Луганщина 8-ме. Тобто ці області входили до десятки регіонів, чия присутність у Мережі була найбільш істотною.

Якщо не брати до уваги столичний регіон, то Донеччина була своєрідним лідером в Україні за кількістю сайтів, представлених пошуковою системою <Мета> за рубриками „Новини і ЗМІ" та „Довідка"; посідала другу позицію у рейтингу областей у категорії „Авто, мото", третю – у таких категоріях, як „Фінанси", „Нерухомість", „Комп'ютери", „Мобільний зв'язок", „Тури, подорожі",

„Україна”; четверту – у категоріях „Бізнес”, „Товари”, „Дозвілля”, „Інтернет”, „Здоров’я”, „Наука, навчання”, „Спорт”; п’яту – у категорії „Культура, мистецтво”. Тобто, по-перше, присутність у Мережі Донеччини була за деякими показниками найвищою в державі (порівняно із іншими областями України) і, по-друге, Донеччина (серед 24 областей України) входила до першої п’ятірки регіонів, чия присутність у Мережі була найбільш істотною.

Якщо проаналізувати наявні кількісно-якісні дані рубрик сайтів Донеччини, то зможемо скласти рейтинг цих сайтів за вищеназваними рубриками (див. *Таблицю Х.2*):

Таблиця Х.2

***Кількість сайтів Донеччини, представлених у рубриках „Бізнес”, „Авто, мото”, „Дозвілля”, „Довідка”, „Комп’ютери”, „Інтернет”, „Здоров’я”, „Культура, мистецтво”, „Наука, навчання”, „Мобільний зв’язок”, „Спорт”, „Товари”, „Нерухомість”, „Україна”, „Новини і ЗМІ”, „Фінанси”, „Тури, подорожі”**

Рубрика		***Кількість сайтів***
1.	*Бізнес*	*1203*
2.	*Товари*	*389*
3.	*Дозвілля*	*305*
4.	*Інтернет*	*279*
5.	*Авто, мото*	*195*
6.	*Наука, навчання*	*169*
7.	*Комп’ютери*	*163*
8.	*Здоров’я*	*139*
9.	*Культура, мистецтво*	*129*
10	*Україна*	*127*
11.	*Тури, подорожі*	*115*
12.	*Спорт*	*95*
13.	*Нерухомість*	*92*
14.	*Довідка*	*88*
15.	*Новини і ЗМІ*	*83*
16.	*Фінанси*	*68*
17.	*Мобільний зв’язок*	*37*

** Складено на основі даних пошукової системи <Мета>* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://meta.ua/ua/*

Якщо припустити, що пропозиції тих чи інших ресурсів певною мірою віддзеркалювали попит мешканців Донеччини, їхні інтереси й зацікавлення, матеріальні можливості, то можемо твердити, що найбільшу увагу представників локального соціуму привертали питання, пов'язані із бізнесом, товарами, дозвіллям. Впадає в очі, що досить малий інтерес у мешканців регіону викликали питання, пов'язані з подорожами, нерухомістю. Це по-своєму свідчить про обмеженість матеріальних ресурсів жителів регіону. Показовим є і те, що найменший інтерес останніми проявлявся до новин, фінансів, мобільного зв'язку, що підштовхує до висновку про певну інформаційну обмеженість, незацікавленість обивателя у тому, щоб знати події і факти з життя свого краю.

Результати аналогічного аналізу ситуації на Луганщині (розвиненості тих чи інших потреб локального соціуму) відображено у *Таблиці Х.3*.

Таблиця Х.3

Кількість сайтів Луганщини, представлених у рубриках: „Бізнес", „Авто, мото", „Дозвілля", „Довідка", „Комп'ютери", „Інтернет", „Здоров'я", „Культура, мистецтво", „Наука, навчання", „Мобільний зв'язок", „Спорт", „Товари", „Нерухомість", „Україна", „Новини і ЗМІ", „Фінанси", „Тури, подорожі"*

Рубрика		***Кількість сайтів***
1.	*Бізнес*	*412*
2.	*Товари*	*145*
3.	*Дозвілля*	*82*
4.	*Інтернет*	*82*
5.	*Наука, навчання*	*70*
6.	*Комп'ютери*	*60*
7.	*Україна*	*49*
8.	*Культура, мистецтво*	*46*
9.	*Спорт*	*42*
10.	*Авто, мото*	*39*
11.	*Довідка*	*39*
12.	*Здоров'я*	*35*
13.	*Новини і ЗМІ*	*22*
14.	*Нерухомість*	*18*

Продовження Табл. Х.3

15.	*Тури, подорожі*	*14*
16.	*Фінанси*	*12*
17.	*Мобільний зв’язок*	*6*

** Складено на основі даних пошукової системи <Мета>* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://meta.ua/ua/*

Ці результати свідчать про значно (в рази!) скромніший інтерес мешканців Луганщини, порівняно з мешканцями Донеччини, до питань, пов’язаних із бізнесом, товарами, дозвіллям. Хоча тенденція щодо першочергової зацікавленості бізнесовою інформацією та інформацією, пов’язаною із товарами і дозвіллям (що по-своєму відобразила потребу „*хліба й видовищ!*”), в обох областях проступає чітко.

Показовим є і те, що, як свідчать дані *Таблиці Х.3*, у мешканців Луганщини більший інтерес викликали довідкові сайти, ніж питання пов’язані, приміром, зі здоров’ям, з інтересом до новин, питань нерухомості, подорожей, фінансів, мобільного зв’язку, що було специфічною характеристикою мешканців регіону.

Якщо порівнювати інтереси й зацікавлення жителів Донбасу із інтересами/зацікавленнями мешканців регіонів-лідерів держави (тих, у яких, власне, створено найбільшу кількість сайтів, що потрапили до тієї чи іншої рубрики і свідчили про найбільшу розвиненість тих чи інших потреб; столична область при цьому до уваги не бралася), то картина матиме такий вигляд (див. *Таблицю Х.4*):

Таблиця Х.4

Рейтинг рубрик, за якими створено найбільше сайтів у регіоні-лідері й на Донеччині і Луганщині

	Рубрика / Регіон-лідер	***Рубрика / Донеччина***	***Рубрика / Луганщина***
1.	*Бізнес (Харківщина)*	*Бізнес*	*Бізнес*
2.	*Товари (Харківщина)*	*Товари*	*Товари*
3.	*Дозвілля (Харківщина)*	*Дозвілля*	*Дозвілля*
4.	*Інтернет (Харківщина)*	*Інтернет*	*Інтернет*

Продовження Табл. Х.4

5.	*Наука, навчання (Харківщина)*	*Авто, мото*	*Наука, навчання*
6.	*Комп'ютери (Харківщина)*	*Наука, навчання*	*Комп'ютери*
7.	*Авто, мото (Харківщина)*	*Комп'ютери*	*Україна*
8.	*Здоров'я (Харківщина)*	*Здоров'я*	*Культура, мистецтво*
9.	*Культура, мистецтво (Харківщина)*	*Культура, мистецтво*	*Спорт*
10.	*Тури, подорожі (Одещина)*	*Україна*	*Авто, мото*
11.	*Нерухомість (Одещина)*	*Тури, подорожі*	*Довідка*
12.	*Спорт (Харківщина)*	*Спорт*	*Здоров'я*
13.	*Україна (Харківщина)*	*Нерухомість*	*Новини і ЗМІ*
14.	*Довідка (Донеччина)*	*Довідка*	*Нерухомість*
15.	*Новини і ЗМІ (Донеччина)*	*Новини і ЗМІ*	*Тури, подорожі*
16.	*Фінанси (Харківщина)*	*Фінанси*	*Фінанси*
17.	*Мобільний зв'язок (Харківщина)*	*Мобільний зв'язок*	*Мобільний зв'язок*

** Складено на основі даних пошукової системи <Мета>* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *http://meta.ua/ua/*

Порівняльна таблиця свідчить, що високий ступінь зацікавлення питаннями бізнесу, товарами, дозвіллям й Інтернетом була характерна не лише для Донеччини й Луганщини, але й для регіону-лідера за кількістю сайтів, що функціонували у межах тієї чи іншої рубрики. На 5-му, 6-му і 7-му місцях серед інтересів мешканців Донеччини, Луганщини і регіону-лідера були інтереси, пов'язані із наукою і навчанням, комп'ютерами, авто і мототранспортом. Утім, для мешканців Донеччини питання щодо авто- і

мототранспорту були навіть більш актуальними, ніж для мешканців регіону-лідера. Рівень інтересу/зацікавленості іншими питаннями на Донеччині був близьким або повністю збігався із рівнем інтересу регіону-лідера. Луганщина ж демонструвала деяке відставання інтересу до питань, пов'язаних із авто- і мототранспортом, і значне – в зацікавленості питаннями туристичних подорожей (знаходячись серед таких областей, як Рівненщина, Житомирщина, Кіровоградщина, мешканці яких, за моїми підрахунками, виявляли найнижчий в Україні інтерес до інформації щодо подорожей), що проливає світло не лише на фінансові можливості представників локального соціуму, але й на їхнє ставлення до матеріальних цінностей, уявлення про форми дозвілля, відпочинок та ін.

У ході вивчення можливостей мешканців Донеччини у напрямі здобуття політичної інформації із регіональних Мережевих ресурсів було здійснено аналіз усіх 83 сайтів рубрики „Новини і ЗМІ" і 127 сайтів рубрики „Україна" (рубрика частково дублювала інформацію про сайти, що вже увійшли до рубрики „Новини і ЗМІ"). Аналіз назв, систематизація ресурсів та аналіз інформаційного наповнення сайтів обох рубрик засвідчив, що:

– ресурси регіону були як онлайн-версіями газет і журналів, що виходили на паперових носіях (наприклад, газети „Технополис" і „ТВ плюс", журнал „TV-мир"), так і суто Мережевими;

– із понад 200 проаналізованих сайтів лише кілька були україномовними (газета „Домаха" /м. Маріуполь/, ресурс „Поштовх", портал громадянського суспільства, проект „Хата");

– функціонувала низка російськомовних сайтів, контент яких інформував про українську історію (ресурс „Третий Гетьманат Украинской казацкой державы"), політику і політиків в Україні (сайти „Вся правда о донецких"[362], про політику і політиків[363]),

– суб'єктами інформування (що витікало як із самих назв ресурсів, їхньої самопрезентації, так і характеру розміщеної інформації) виступали:

---

[362] [Информация о политиках] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ssfss.narod.ru/

[363] [Политика и политология] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.politic.donetsk.ua/

а) *обласна рада і ОДА Донецької області* (газета „Жизнь”),

б) Донецький *міський голова* (О. Лук’янченко),

в) „*громадські організації”* (обласні громадські організації – молодіжна громадська організація „Поштовх”, громадські організації „Донецький центр громадянського реагування „Протест””, „Громадська Рада”),

г) „*громадянське суспільство”* (портал „NGO.Donetsk.UA”),

д) „*неполітичне співтовариство українців Донеччини”* (проект „Хата”),

е) *національні організації* (сайт „Русский Донбасс”),

є) *дослідницькі центри* („Центр исследований социальных перспектив Донбасса «Остров»”),

ж) *інформаційне* чи *інформаційно-аналітичне агентство* („Информационное агентство Донбасса «Новости.dn.ua»”, „Информационно-аналитическое издание «УРА-Информ.До»”),

з) „*кореспонденти”* („Корреспондент Донецка”),

и) *окремі персони* (сайт „Аналитическая служба Николая Гаврилюка”) тощо;

– частина назв ресурсів по-своєму свідчила про анонімність суб’єктів інформування (наприклад: „Донецкий Коммуникационный Ресурс”, „КИД. Юго-восточная лига”);

– крім Донецька, як центру області, кілька міст регіону – у т. ч. Артемівськ, Горлівка, Краматорськ, Маріуполь, Слов’янськ, Харцизьк, Червоний Лиман, Червоноармійськ – були представлені в Мережі власними інформаційними ресурсами („Бахмутские ведомости”, „Горловская городская газета «Кочегарка»”, „Горловские новости”, „Краматорский Gold портал”, „Мариупольская служба новостей”, Маріупольський рекламний щотижневик „Вестник Приазовья”, інтернет-проект „Славянск: обзор прессы и ТВ”, сайт „Харцызск в центре событий”, „Информационный портал Красноармейска”) ;

– у назвах низки ресурсів наявним було акцентування локальності часу, місця, погляду (наприклад, ресурс „Донецкое время”, газета „Мариупольское время”, регіональний тижневик „Восточный проект”), у деяких інших – всеукраїнськості („Всеукраинская спортивная газета «Спорт-арена»”);

– у Мережі були представлені ресурси не тільки українців чи росіян, що мешкали на Донеччині, але й азербайджанців (сайт Конгресу азербайджанців Донецької області), що досить слабко відображало національний склад Донеччини (де за переписом населення 2001 року мешкали представники понад 130 національностей[364]);

– зіставлення назв ресурсів „Русский Донбасс" і „Український Донецьк", як і контенту (наприклад, на першому із сайтів свого часу наголошувалося: „Мы – молодежь Донбасса! Мы – русские люди! В этих словах – наша идентичность, наша кровь, наша память о нашей Вечной Родине Руси. В них же – наше твердое намерение защищать нашу русскую Родину от всех, кто бы на нее ни посягнул. Донбасс – русский край! навсегда! Наш сайт посвящен общественно-политической жизни Донбасса, его борьбе за свою идентичность, а также всем значимым событиям Русского Мира"[365]) дозволяє говорити про своєрідне протистояння ідентичностей у регіоні, про присутність в інформаційному просторі України рупорів і провідників політичного впливу сусідньої держави й ідеології „русского мира"; про формування своєрідних кордонів у соціумі шляхом атаки на все, що мало українські маркери (чому підтвердженням були, наприклад, твердження сайту „Союза правой молодежи Донбасса": „Украинская молодежь политически дискредитирована"[366])

– назви деяких з-поміж ресурсів акцентували аналітичну, новинну інформативну їхню спрямованість („Донбасс-онлайн. Новости", „Информационное фотоагентство «Донпресс»") чи полемічність („Полемика – Только интересные новости")

---

[364] Про кількість та склад населення Донецької області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/donetsk/

[365] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.meta.ua/getpage.php?q=%D0%F3%F1%F1%EA%E8%E9+%C4%EE%ED%E1%E0%F1%F1&docid=244147349

[366] Див. сайт „Союза правой молодежи Донбасса" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uaspm.narod.ru/

– для деяких назв ресурсів була характерна провокативність назви, як, приміром, для створеного у 2011 році сайту „vDonetske.net.ua”;

– контент однієї частини ресурсів був суто *рекламного* характеру („Газета «Окна рекламы»”, „12-й телевизионный канал”) чи *рекламно-розважального* характеру („Всеукраинский еженедельник «Зодиак»”, журнал „Анонс”, сайт „Петровские новости”); іншої – *літературно-мистецького* (альманах „Кальмиюс”, журнал „Дикое поле. Донецкий проект”), *спортивного* (всеукраїнська газета „Ладья”), *професійного* (газета „Азовский машиностроитель”) або *присвячений одній конкретній проблемі чи факту* (щотижневик інвестора „Daily Investor”, „Дело Игоря Александрова”), *сфері приватної діяльності, хобі* („Хозяин”);

– інформація низки ресурсів була призначена, насамперед, для заможних людей Донеччини (журнали „Watch & Diamond”, „Сомелье”);

– для значної частини ресурсів пріоритетним було висвітлення й обговорення подій у сфері політики, економіки, соціальній („Центр исследований социальных перспектив Донбасса «Остров»”, „Информационное агентство Донбасса «Новости.dn.ua»”, „КИД. Юго-восточная лига”, „Информационно-аналитическое издание «УРА-Информ.До»” та ін.), що мали місце як у місті, так і регіоні чи державі;

– характерною особливістю деяких ресурсів було уникнення вузької інформаційної спеціалізації: вони розміщували найрізноманітнішу за змістом і характером інформацію („Газета «UАргумент»”, „Личное дело”, „Салон Дона и Баса”, тижневик „Я”);

– пріоритетом низки сайтів була сфера політики: вони не лише інформували про політичні новини регіону чи України, але й були своєрідними банками даних (сайт „Дата. Центр политической информации”), надавали інформацію в сфері виборчих технологій (сайт „Избирательные технологии”);

– значна частина сайтів презентувала позицію УПЦ (МП) чи РПЦ (сайти Донецької й Маріупольської єпархій, Свято-Покровського приходу).

Вищевикладене дозволяє твердити щонайменше про п’ять речей:

1. Кількісно-якісний аналіз показників присутності Донеччини в Мережі свідчить, що її питома вага (на тлі інших 23 областей України) була однією з найвищих у державі.

2. У регіоні домінував російськомовний Мережевий ресурс. Щодо україномовного, то на початок 2015 року на Донеччині він був представлений незначною кількістю сайтів. При цьому – був відносно „молодим”: „Українська газета «Домаха»” була зареєстрована 2003 року[367], сайт Донецької обласної молодіжної громадської організації „Поштовх” – у 2011[368]; портал громадянського суспільства „NGO.Donetsk.UA”, – у 2006[369]. (Час заснування проекту „Хата” встановити не вдалося).

3. Україномовний мережевий простір громадянського суспільства дозволяє говорити про своєрідну аполітичність українців Донеччини (про що свідчив, приміром, проект „Хата”, портал „NGO.Donetsk.UA. Портал неполітичних новин”). Разом з тим в області були сили, які наголошували вагомість російськості в регіоні (наприклад, сайт „Русский Донбас”). Присутність у Мережі ресурсів з конкретними ідентитетами інших національностей була незначною.

4. Контент низки ресурсів мав певну антиукраїнську спрямованість (про що дозволяв твердити факт існування, наприклад, сайту „vDonetske.net.ua”), але це не викликало занепокоєння у держави (держава санкціонувала його діяльність), а відтак – сприяло формуванню соціально-політичних розламів у соціумі Донеччини.

5. Функціонування ресурсів „Watch & Diamond”, „Сомелье”, як й інших, засвідчує про інтереси, потреби, фінансові можливості місцевої владної, бізнесової та ін. еліти, що дозволяє твердити про досить високу якість її життя.

---

[367] Украинская газета „Домаха” – детальная информация о сайте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dir.meta.ua/siteinfo/

[368] Донецкая областная молодежная общественная организация „Поштовх” – детальная информация о сайте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dir.meta.ua/siteinfo/

[369] Портал гражданского общества – детальная информация о сайте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dir.meta.ua/siteinfo/

Якщо проаналізувати розвиток періодики Донеччини, що виходила у світ на паперових носіях, то з'ясуємо, що з моменту, коли Україна стала незалежною, в регіоні досить гостро стояло питання україномовних часописів. Чи не першим більш-менш вагомим виданням (на тлі короткочасного існування низки малотиражних і газет-листків) стала щотижнева газета „Східний часопис", яка виходила у 1992 – 1997 роках у Донецьку тиражем 10 – 15 тис примірників, засновником якої було Донецьке обласне Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка. У 1994 році у часопису з'явився додаток „Козацький край"[370].

На 1 січня 2005 р., за деякими даними, на Донеччині було зареєстровано 990 періодичних видань, з яких тільки 18 видавалися виключно українською мовою (у тому числі обласна газета „Донеччина»). 69 газет і журналів заявляли, що друкували свій тираж як українською, так і російською. Більшість же видань (понад 660) були російськомовними[371].

Російськомовною була створена 2008 року газета Донецької облради „Вести Донбасса"[372].

Дані Донецької обласної державної адміністрації за 2011 рік свідчать, що на 1 квітня 2011 року на Донеччині було зареєстровано 1245 друкованих видань, з яких 14 були україномовними, 121 видання виходило як українською, так і російською мовами (тобто були двомовними), інша періодика була російськомовною.

Аналіз видань, які пропонувалися мешканцям Донеччини на паперових носіях (тобто були внесені до „Каталогу періодичних видань України", зокрема, на 2014 рік і на які Укрпошта проводила передплату) підводить до таких висновків:

---

[370] Білецький В. С. „Східний часопис»: досвід і уроки створення масової україномовної газети на Донбасі // Донецький Вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Історія. – Т.25 – С.123 – 137 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/visnyk25.pdf

[371] Там само.

[372] Об учреждении газеты „Вести Донбасса" [рішення обласної ради] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sovet.donbass.com/?lang=ru&sec=02.01&iface=Public&cmd=showdoc&args=id:1187

– Донеччина була представлена в „Каталозі…” кількома десятками видань, на відміну від, приміром, сусідньої Луганщини (друкована продукція якої була в рази меншою). Тобто область (разом із Харківщиною, Дніпропетровщиною, Львівщиною) входила до числа тих регіонів України, чия присутність на ринку друкованої газетно-журнальної продукції держави була найбільш суттєвою, що по-своєму говорило про значні ресурсні можливості місцевих видавців;

– характер домінуючої частини газет – рекламно-розважальний, що інтереси й потреби (передовсім, інтелектуальні) локального соціуму. Утім, низка регіональних газет і журналів була іншою за характером, оскільки з різною періодичністю інформувала щодо подій у політичній, соціальній, економічній, культурній сферах (наприклад, „Ежедневное общественно-политическое издание «Взгляд. Донбасс»”, „Донбасс. Региональная массовая газета”, яка виходила 75 разів за півріччя; тижневики „Донецкие новости”, „Остров”; „Донецкий кряж плюс” з періодичністю видання – 4 рази на місяць; „UАргумент” і „Суббота. Акцент”, які, відповідно, впродовж року друкувалися 50 і 51 раз), чи мала характер інформаційно-аналітичного видання (як, наприклад, тижневик „Итоги недели”), або були фаховими виданнями, розрахованими на спеціалістів у тій чи іншій галузі науки, технологій, виробництва (наприклад: „Наука. Релігія. Суспільство” чи „Артеріальна гіпертензія”);

– показовим був факт наявності в регіоні періодичних видань, що віддзеркалювали інтереси певних груп соціуму. Серед них – видання „Эллины Украины”, „Казак” і „Україна козацька”, які виходили в світ раз на місяць. Останні два видання – вияв, так би мовити, двох „козацьких світів” у регіоні – українського і проросійського;

– газета „Хочу в СССР” (про яку детальніше йтиметься нижче) була не просто газетою „групи за інтересом”, виявом ностальгії за минулими часами, але газетою, шпальти якої були виповнені проросійськими настроями. Ідейно близькими до них були видання „Я” та „Итоги недели”;

– Донеччина (разом з такими регіонами, як АР Крим, Одещина, Харківщина, Дніпропетровщина) була тим соціальним

середовищем, де газета „Вести", крім варіанта „Вести. Всеукраинский выпуск", поширювалася у спеціальній версії – „Вести. Донецкий выпуск" (інші варіанти – „Вести. Днепропетровский выпуск", „Вести. Крымский выпуск", „Вести. Одесский выпуск", „Вести. Харьковский выпуск"). Концентрація уваги видання на певних регіонах (Півдні і Сході) підштовхує до думки про надзвичайну зацікавленість видавця у впливі на свідомість мешканців тільки певних локальних соціумів;

– у регіоні, як і по всій Україні, розповсюджувалася низка російських газет („Аргументы и факты в Украине", „Московский комсомолец", „Комсомольская правда в Украине", „Сельская жизнь в Украине", „Совершенно секретно – Украина"). Показово, що якщо „Московский комсомолец" у передплаті на 2014 рік пропонувався передплатникам друком раз на тиждень і його видавець не надавав перевагу якомусь регіону України, то „Комсомольская правда в Украине", як свідчить „Каталог…", мала київський і західноукраїнський випуски і при цьому виходила друком, відповідно, по 6 разів на тиждень. Тобто Донбас і, зокрема, Донецьк не належали, з погляду видавця, до регіону, який би вимагав уваги. Але, якщо порівняти пропозицію „Комсомольская правда в Украине" у „Каталозі…" з тією, яка розміщена на сайті Mediagroup щодо „Комсомольской правды"[373], то інформація набуває іншого вигляду: газета мала кілька версій, одна з яких була розрахована і на мешканців Донецька й Луганська, а інші („Комсомольская правда. Крым", „Комсомольская правда. Харьков", „Комсомольская правда. Запорожье", „Комсомольская правда. Киев", „Комсомольская правда. Львов", „Комсомольская правда. Одесса") – на кілька інших регіонів. Тож ступінь присутності Росії варіювався з регіону в регіон.

Якщо контент вищеназваних газет був розрахований найперше на міських мешканців, то „Сельская жизнь в Украине" – переважно на сільського мешканця. Таким чином, Mediagroup забезпечувала на території України певні російські інформаційні

[373] Газеты и журналы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mediagroup.com.ua/view_info.php

інтереси (що дає підстави розглядати Mediagroup як агента російського впливу).

Аналіз ідейного спектра низки газет свідчить, що вони були інструментами руйнування демократичних цінностей, переорієнтовували мешканців Донеччини на цінності совєтського минулого, у негативному світлі подавали життя в Україні, Європі чи Америці.

Зокрема, з 30 березня 2011 року в Маріуполі почала виходити вищезгадана газета „Хочу в СССР!" (засновник А. Ханча; головний редактор О. Долгова). Заголовки першого – стартового – номера газети[374] по-своєму проливали світло на налаштованість редакції. Акцентовані проблеми, які стосувалися внутрішнього життя України, закріплювалися в таких заголовках: „Однажды, двадцать лет спустя...", „Не верьте! У нас была великая страна", „Половина украинцев сожалеют о распаде СССР", „Украина может разместить 50 миллионов японцев", „Сколько будет стоить самая дешевая водка?", „С 1 апреля новые тарифы – без шуток", „Украина станет свалкой?", „Эхо «Фукусимы. А а если рухнет ДнепроГЭС?»", „Шинель Азарова, травля Литвина, околесица Кучмы, поезд Тимошенко"[375]. Статті під такими і подібними назвами розкривали різноманітні апокаліптичні економічні сценарії розвитку України (стаття „Последствия 20 лет разрухи – когда деньги уже не помогут…"[376]), нікчемність перших трьох Президентів, ницість низки політиків і волю до дії інших (В. Януковича, П. Симоненка, висловлювання яких цитувалися на газетних шпальтах).

Антизахідництвом були просякнуті і матеріали під такими заголовками, як: „Ливия: кто подстроил революцию", „Обама не отдаст «Нобеля»" та ін. Матеріали рубрики „Моя Родина – СССР" віддзеркалювали пафосне страждання за своєрідними здобутками СССР, а в рубриці „Уроки истории" розкривалися „негативні уроки" минулого – продаж американцям Аляски (де, як наголошувалося, згодом виявили нафту).

---

[374] Хочу в СССР! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zerkalov.org/files/1.pdf

[375] Хочу в СССР! – 2011. – №1. –30 марта.

[376] Там само. – 2011. – №4. – 20–26 апреля.

Окреслена в перших номерах видання спрямованість газети, тематичне коло матеріалів з часом дещо розширилися, і вже згодом зі сторінок „Хочу в СССР!" звучали нотки ностальгії за Сталіним, антипольські пасажі[377], критикувалися й принижувалися ті чи інші європейські країни (наприклад: „Голландия – клоака Европы"). Контрапунктом усіх номерів газети була ненависть до, як вказувалося, „маленьких злих американців": розповідалося, „Как США хотели победить СССР. План Третьей мировой войны от 1951 года"[378], що „США готовят серию революций в мире"[379], і вони винні в аварії на Фукусімі[380].

Нагнітанні страху в країні сприяли публікації на кшталт „В мире продовольственная паника"[381], „Катастрофа в Японии – только начало"[382], „Европа в ужасе от Венгрии"[383], „Стамбул исчезнет с карты?"[384], „Тайное мировое правительство готовит миру «глобальную империю»"[385].

Від апокаліптичних сценаріїв у галузі української економіки „Хочу в СССР!" перейшла до рефлексій про політичний апокаліпсис. У 2011 році газета (стаття „Галичина без Украины простым людям не нужна", №3, 3–19 квітня 2011) порушувала питання „галицького сепаратизму", писала про „Ливийский сценарий для Украины", про те, що „Украина на распутье" (№4, 20 – 26 квітня). Зі сторінок „злітали" гасла: „Вместо десталинизации займитесь новой индустриализацией" і пропонувалися „Здравые рассуждения о массовых репрессиях"[386]. Газета виправдовувала пакт Риббентропа–Молотова і озвучувала, як стверджувала, „глас народу":

---

[377] Див.: Важнейший документ в истории Польши [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zerkalov.org/files/2.pdf

[378] Хочу в СССР! – 2011. – №3. – 3–19 апреля.

[379] Там само. – №4. – 20–26 апреля.

[380] Там само. – №5. – 27 апреля –3 мая.

[381] Там само. – №4. – 20–26 апреля.

[382] Там само.

[383] Там само. – №5. – 27 апреля –3 мая.

[384] Там само.

[385] Там само.

[386] Хочу в СССР! – №5. – 27 апреля – 3 мая.

„Хочу в тоталитарный режим"[387]; ставала на захист совєтських свят і пам'ятників[388].

Стаття „Что такое гражданская война?", яка з'явилася у „демонстраційному номері" в Мережі у 2013 році[389] (редактор – С. Долгов[*]), давала не лише негативні оцінки подіям на Майдані кінця 2013 року, а була своєрідним планом подальшого розвитку подій: „нацисти захоплять владу", розпочнеться громадянська війна, яка з Києва перекинеться на інші регіони. Але: „Зрозуміло, що Південний Схід не допустить у себе безладу, і туди нацисти не сунуться. Вони спробують захопити владу у Галичині і Західній Україні. Почнуться погроми, вбивства інакомислячих, терор. Приблизно те, що відбувалося у роки Великої Вітчизняної війни, коли банди УПА знищували євреїв, росіян і особливо поляків". Залякуючи читачів, сіючи ворожнечу і паніку, „Хочу в СССР!" прогнозувала: „…Ані Євросоюз, ані Росія не будуть терпіти безпорядків… В Україну будуть введені миротворчий контингент ООН і російські війська. Відбудеться розкол країни"[390]. Такі „прогнози" підштовхують до висновку, що окупація Криму, нинішня російсько-українська війна – події, які планувалися і продумувалися до найдрібніших деталей, що їх організатори, відкрито поширюючи свої ідеї на території Української держави, шукали однодумців. А держава впродовж років їх не помічала…

Зрештою, „Хочу в СССР!" переймалася тим, де пройде лінія розподілу між „Великою і Західною Україною". Стверджувалося, що у разі її проходження по Збручу – буде „все в порядку", а якщо „по Києву", то „скоро ці області збунтуються і попросяться назад в Україну", а Крим „повернеться до Росії", Східна ж

---

[387] Там само. – №6. – 4 – 10 мая.

[388] Там само.

[389] Хочу в СССР! – (Без року). – Демонстрационный номер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ussr-2.com/demo.pdf

[*] 18 червня 2014 року С. Долгов як редактор сепаратистських видань був затриманий СБУ у Маріуполі.

[390] Хочу в СССР! – (Без року). – Демонстрационный номер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ussr-2.com/demo.pdf

Україна „або відновить статус Новоросії, або повернеться до складу Росії – як новий федеральний округ". Фантазії розвивалися і видання твердило, що „Закарпаття спробує захопити Угорщина, а Буковину – Румунія". Щодо Галичини, то вона „буде проситися в Євросоюз. Але ані Німеччина, ані Франція раді такому подарунку не будуть, їм уже вистачить Греції, Румунії і Болгарії… У виграші будуть тільки США", які матимуть змогу розташувати військові бази на території Галичини[391].

Оприлюднення сценаріїв розподілу України не лякало можновладців: „Хочу в СССР" була включена до „Каталогу періодичних видань України. Видання України для України на період з січня 2015 року по грудень 2015 року"[392], у зв'язку з чим виникає питання щодо того, хто забезпечує функціонування механізму, дія якого спрямована на руйнування держави?

До „Каталогу…" на 2015 рік були включені й донецькі „Итоги недели", які ще в 2014 році неодноразово характеризувалися в медіях як „сепаратистське видання"[393]. Крім них – „Газета для соотечественников Русская ПРАВДА"[394], яка, з-поміж іншого, була „зв'язковим" між Російською Федерацією і „соотєчєственніками" в Україні і до певної міри координувала їхню роботу[395]. Так, у зверненні „Руководителям организаций соотечественников" вказувалося на наявність досить розгалуженої „Системи ВКСОРС" („Всеукраинского Координационного Совета организаций российских соотечественников"), з діяльністю якого був пов'язаний, за даними газети, народний депутат В. Колісніченко, а „профільні Комітети

[391] Хочу в СССР! – (Без року). – Демонстрационный номер.

[392] „Каталог періодичних видань України. Видання України для України на період з січня 2015 року по грудень 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poshta.kiev.ua/files/katalog_29.pdf

[393] Распространению сепаратистских газет в Украине никто не препятствует: такая пресса популярная [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rus.newsru.ua/ukraine/26jun2014/presa.html

[394] Див.: Газета для соотечественников Русская ПРАВДА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusprav.net/wp-content/uploads/2014/04/nashepravo14.pdf

[395] Там само.

КСОРС очолили активні миряни Української Православної Церкви (Московський Патріархат)"[396].

Таким чином, в українському інформаційному просторі і, зокрема, просторі Донеччини напередодні і під час подій 2014 – 2015 були присутні російські агенти впливу. Ці агенти не лише сіяли страх і паніку, розпалювали ворожнечу і ненависть на національному ґрунті, але й координували діяльність „соотєчєствєнників" і фактично готували ґрунт для російського агресора. Українські громадяни, які сприйняли статус „соотєчєствєнников", спираючись на різні ідейні установки (породжені ностальгією за СССР чи ілюзією „слов'янської єдності" і т. п.), були включені у механізм руйнування українського інформативного простору, практичного знищення ідентифікації „громадянин України".

Одним із потужних провідників політики Російської Федерації в українському інформаційному просторі була УПЦ (МП). Про це дозволяє говорити, приміром, той факт, що ще у квітні 2014 року, за повідомленням сайту „Релігія в Україні. Міркуй разом з нами", заступником глави ВКСОРС і керівником „одного із найбільш важливих у роботі ВКСОРС „Комітету з питань інформації і ЗМІ для соотєчєствєнніков" був призначений С. Проваторов, який очолював „кілька релігійних общин УПЦ" і був одним із ініціаторів відновлення „Союза русского народа" – „правомонархічної, чорносотенної, православно-консервативної суспільно-політичної організації", що діяла у 1905 – 1917 роках, у тому числі в Києві. Крім керування Комітетом, С. Проваторов керував вищезгаданою „Газетой для соотечественников Русская ПРАВДА"[397]. У „Комітеті з підтримки канонічного православ'я і захисту РПЦ" працював Ю. Єгоров, лідер православного братства Олександра Невського і громадської організації „Православний вибір". Він був організатором „вуличних акцій і протестних заходів" проти „царства антихриста" зі США і Європи, брав участь у панахиді і молитві „за Росію і за звільнення від іга

[396] Миряне УПЦ заняли ключевые посты в движении россиян Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/9211-miryane-upc-zanyali-klyuchevye-posty-v-dvizhenii-rossiyan-ukrainy-foto.html

[397] Там само.

жидівського"; у „Раді з питань роботи з козачими організаціями" працював О. Селіванов, атаман „вєрного казачєства", що був відомий як переконаний монархіст, прибічник чистоти „русской нации", який неодноразово брав участь у розв'язанні міжконфесійних конфліктів силовими методами[398]. Кількома комітетами в рамках ВКСОРС одночасно керував В. Колісніченко, який твердив, що „нашим першочерговим завданням є наповнення ВКСОРС реальною роботою, структурування російського руху в Україні, консолідація усіх здравомислячих і конструктивних сил довкола спільних завдань російської ідентичності України та ідей „русского мира". Усіх цих „лідерів" сайт характеризував як таких, що „мають схожі погляди на незалежність України, які варіюються від обережно-боязких до крайнього неприйняття"[399]. Показовим було те, що ВКСОРС діяв за фінансової і політичної підтримки російського уряду[400].

Таким чином інформаційний простір України переформатовувся за активної участі не тільки УПЦ (МП), але й російських чорносотенців, „вірного казачєства", народних депутатів і т. п.

Особливе місце в інформаційному просторі Донеччини (як і загалом Східної України) посіла Слов'янська партія, що була зареєстрована Мін'юстом 1993 р. зі штаб-квартирою в м. Донецьку. Показово, що із 9 партій, що нині внесені до державного реєстру політичних партій зі штаб-квартирою на Донеччині*, лише Слов'янська партія у досліджуваний період мала свою газету – видання „Славянские новости".

---

[398] Миряне УПЦ заняли ключевые посты в движении россиян...

[399] Там само.

[400] Там само.

* У це число, крім Слов'янської партії (реєстраційні дані: №469, 1993), входять Політична партія „Партія Козаків України" (№150-п.п., 2008), Політична партія „Партія Народний порядок" (№167-п.п., 2009), Політична партія „ДІТИ ВІЙНИ „НАРОДНА ПАРТІЯ УКРАЇНИ" (№171-п.п., 2009), Політична партія „Твоя Україна" (№182-п.п., 2010), Політична партія „Партія Народна Платформа" (№217-п.п., 2013), Політична партія „Українська сила" (№239-п.п., 2014), Політична партія „ВІДРОДЖЕННЯ І РОЗВИТОК" (№236-п.п., 2014), Політична партія „Партія Європейських Демократів" (№251-п.п., 2014).

Аналіз контенту газети, що виходила/виходить як на паперових носіях, так і була представлена у Мережі[401], свідчить про те, що інформаційні технології, використовувані „Славянскими новостями”, мало чим відрізнялися від аналогічних інструментів впливу на свідомість українських громадян інших антиукраїнських видань. Зокрема, про це свідчить специфічний набір тем, що були представлені на сторінках газети:

– видання приділяло багато уваги своєрідному „переписуванню” української історії (про що свідчать, приміром, публікації „Краткий очерк истории ОУН: террор, разбой, геноцид”[402], „Очередной пересмотр истории”[403], „Праздник, который не объединяет”[404], „Голодомор вымышленный и настоящий”[405]), оцінюючи явища, події, факти українського історико-політичного процесу не з позицій українського державного інтересу, але з позицій „слов’янської єдності”, що були суголосні російським;

– паралельно з препаруванням минулого „Славянские новости” досить своєрідно висвітлювали українську дійсність початку XXI століття, твердячи про існування „українського нацизму”, з яким, за версією видання, А. Меркель збиралася боротися ще у 2008 році[406];

---

[401] Славянские новости [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[402] Краткий очерк истории ОУН: террор, разбой, геноцид // Славянские новости. – 2009. – №16 (50). – 28.08. – С.4–5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[403] Очередной пересмотр истории // Славянские новости. – 2010. – №1 (59). – 14.01. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[404] Праздник, который не объединяет // Славянские новости. – 2011. – №2 (84). – 29.01. – С.2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[405] Голодомор вымышленный и настоящий // Славянские новости. – 2011. – №6 (88). – 31.03. – С.4 – 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[406] Меркель будет бороться с украинским нацизмом // Славянские новости. – 2009. – №16 (50). – 28.08. – С.5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

– значне місце на сторінках видання відводилося конструюванню „жахливого сьогодення України", що супроводжувалося використанням „лексики ненависті" (про що свідчили, приміром, такі публікації, як: „Фашизм не прошел!"[407], „Партию «Родина» преследовали по указанию СБУ"[408], „Янукович обещает, а нацисты маршируют"[409], „Киев больше не Киев"[410], „Обреченное государство"[411] та ін.);

– публікації щодо подій зими 2014 подавалися із певними акцентами: „Президент не предал, предали его"[412], „Украинской власти выгодна аннексия территорий"[413], „Выборы на Украине. Фарс в палате №6"[414];

– газета мала свій погляд на події на міжнародній арені („Из пепла сожженного Цхинвала как Феникс родилась незави-

[407] Фашизм не прошел // Славянские новости. – 2010. – №1 (59). – 14.01. – С.2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[408] Партию „Родина" преследовали по указанию СБУ // Славянские новости. – 2010. – №5 (63). – 12.03. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[409] Янукович обещает, а нацисты маршируют // Славянские новости. – 2010. – №5 (63). – 12.03. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[410] Киев больше не Киев // Славянские новости. – 2010. – №5 (63). – 12.03. – С.7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[411] Обреченное государство // Славянские новости. – 2011. – №6 (88). – 31.03. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[412] Президент не предал, предали его // Славянские новости. – 2014. – №5 (159). – 14.03. – С.5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[413] Украинской власти выгодна аннексия территорий // Славянские новости. – 2014. – №7 (161). – 11.04. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[414] Выборы на Украине. Фарс в палате №6 // Славянские новости. – 2014. – №8 (162). – 26.04. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

симая Южная Осетия. Хроника грузинско-осетинского военного конфликта"[415], „Китай задавит США быстрее, чем все ожидают"[416], „Для американца война – мать родна! Граждане США хотят новой войны"[417], „Гниющая Америка"[418] та ін.), які, в одних випадках, прямо йшли в розріз із позицією більшості у світовому співтоваристві, в інших – по-своєму підігравали Росії, ще в інших – просто були відвертою фальсифікацією;

– по-своєму видання висвітлювало особливості взаємин України й Росії, намагаючись переконати читача у тому, що, приміром, „Медведев засыпает с мыслью об Украине"[419].

Лейтмотив публікацій „Славянских новостей" – пошук ворога, таврування націоналістів, фашистів, нацистів; ностальгія за СРСР (публікація „Хотим в СССР!"[420]) та ін.

Зрозуміло, що не лише Слов'янська партія, вкорінена у Донецьку, насичувала регіон сумнівним інформаційним ресурсом: свою лепту у дестабілізацію регіону вносили і комуністи (див. газету КПУ „Коммунист"[421]), і „прогресивні соціалісти" (див.

---

[415] Из пепла сожженного Цхинвала как Феникс родилась независимая Южная Осетия. Хроника грузинско-осетинского военного конфликта // Славянские новости. – 2008. – №27. – 05.09. – С.4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[416] Китай задавит США быстрее, чем все ожидают // Славянские новости. – 2009. – №16 (50). – 28.08. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[417] Для американца война – мать родна! Граждане США хотят новой войны // Славянские новости. – 2010. – №1 (59). – 14.01. – С.7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[418] Гниющая Америка // Славянские новости. – 2010. – №5 (87). – 17.03. – С.6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[419] Медведев засыпает с мыслью об Украине // Славянские новости. – 2010. – №5 (63). – 12.03. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[420] Хотим в СССР! // Славянские новости. – 2011. – №3 (85). – 12.02. – С.4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.slavonic.org.ua/

[421] Коммунист [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.komunist.com.ua/

газету ПСПУ „Досвітні огні”[422]) та інші політичні сили. Особливу увагу слід звернути на діяльність зареєстрованої у липні 2013 року Політичної партії „Ми Маємо Мету” (реєстраційний номер 219-п.п.; як свідчать дані Державної реєстраційної служби, партія є діючою до теперішнього часу[423]), лідер якої Д. Пушилін став своєрідним двигуном деструкції в Донбасі – співголовою „тимчасового уряду ДНР” (7 квітня – 15 травня 2014 року), головою „президії верховної ради ДНР” (15 травня – 18 липня 2014 року), заступником голови „народної ради ДНР” (з листопада 2014 року). Д. Пушилін проголосив представників української влади „окупантами”[424] території „Новоросії”. Ця ідея була підхоплена газетою „Новороссия” (яка почала виходити із травня 2014 року), на сторінках якої, крім Стрєлкова, Губарєва, Бородая, виступали такі одіозні особистості Росії, як А. Дугін, С. Глазьєв, А. Проханов та ін.

Одним із найвагоміших джерел інформації на Донеччині (як свідчить всеукраїнське опитування громадської думки*, проведене Київським міжнародним інститутом соціології 9 – 19 жовтня 2014 року) було телебачення. На запитання „*З яких джерел Ви дізнаєтеся новини про ситуацію в Україні? Вкажіть, будь ласка, три основні джерела*” 83,5% опитаних вказали, що для них основним джерелом новин виступає українське телебачення, 31% –

---

[422] Досвітні огні. Социалистическая оппозиция. Газета Прогрессивной социалистической партии Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vitrenko.org/news.php

[423] Перелік громадських формувань. Політичні партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.drsu.gov.ua/show/199

[424] Денис Пушилин: „Мы будем строить новое государство” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://izvestia.ru/news/576037

* Методом особистого інтерв’ю було опитано 2 025 респондентів, що мешкають у 110 населених пунктах усіх областей України (окрім Луганської області та АР Крим) за стохастичною вибіркою, репрезентативною для населення України віком від 18 років. Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95 і за дизайн-ефекту 1,5) не перевищує: 3,3% для показників близьких до 50%, 2,8% – для показників близьких до 25%, 2,0% – для показників близьких до 10%, 1,4% – для показників близьких до 5%.

Інтернет-сайти, 29% – знайомі та родичі, 21% – російське телебачення, 29% – українські газети та журнали, 16% – українське радіо, 11% – соціальні мережі, блоги, 2% – російські газети та журнали, 1% – російське радіо[425]. При цьому 22% українців повністю довіряли українському телебаченню, 59,5% – довіряли лише частково, 14% – взагалі не довіряли (4,5% не визначилися)**[426].**

Показовим є те, що рівень „загальної довіри" за регіонами варіювався: якщо повністю чи частково в Україні (в цілому) українському телебаченню довіряли 81,5% опитаних, то в Західному регіоні – 95%, в Центрі – 90,5%, на Півдні – 78%, у Східному (без Донбасу) – 63%, в Донбасі – 57%[427]. Серед цих 57% лише 7% опитаних довіряли повністю, 50% – частково, 34,5% мешканців Донбасу взагалі не довіряли українському ТБ. Таким чином, Донбас був регіоном, мешканці якого, порівняно із жителями інших регіонів, найменше довіряли українському ТБ.

Щодо російського телебачення, то йому повністю довіряли лише 5% українців, 26% – довіряли лише частково, 48,5% – взагалі не довіряли (20,5% не визначилися). Якщо згрупувати тих респондентів, які довіряли російському ТБ повністю та частково, і прослідкувати, як рівень „загальної довіри" варіювався між регіонами, то побачимо, що в Україні в цілому цей рівень становив 31%, у Західному регіоні – 8%, у Центрі – 15%, у Південному регіоні – 29%, у Східному (без Донбасу) – 61%, у Донбасі – 87%[428]. Таким чином, Донбас був тим регіоном України, де ступінь довіри до російського ТБ був найвищим.

Мешканці Донбасу, як свідчать дані *Таблиці Х.5*, найбільше серед інших громадян України регулярно чи час від часу дивилися російські телеканали – відповідно, 23,7% і 58,3% і тільки 17,7% не дивилися їх[429].

---

[425] ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&d=425&page=1

[426] Там само.

[427] Там само.

[428] Там само.

[429] Там само.

Таблиця Х.5

Чи дивитеся Ви російські телеканали? За регіонами (Донбас окремо):

	Захід	Центр	Південь	Схід (без Донбасу)	Донбас
Так, регулярно	5,0	4,9	9,1	8,9	23,7
Так, час від часу	19,8	22,3	23,5	33,3	58,3
Ні, не дивлюся	75,0	72,3	64,6	57,8	17,7
Не знаю/Важко відповісти	0,2	0,5	2,9	0,0	0,3
РАЗОМ	100	100	100	100	100

12 лютого 2015 року Верховна Рада України ухвалила постанову „Про тимчасове призупинення акредитації журналістів та представників деяких засобів масової інформації Російської Федерації при органах державної влади України", згідно з якою передбачалося тимчасове (до ухвалення рішення про завершення антитерористичної операції) припинення акредитації журналістів і представників (продюсерів, операторів, технічних працівників) низки ЗМІ РФ при органах державної влади України. Згодом СБУ склала список із понад 100 російських ЗМІ (ТБ, інформаційні агенції, газети, Інтернет-ресурси), акредитація яких тимчасово припинена (список не був оприлюднений).

Наслідком діяльності, по суті, антиукраїнського інформаційного ресурсу в Україні, який часто діяв поза морально-етичними нормами журналістики як агресивний дезінтеграційний комунікативний чинник, стало те, що:

– методом „абсурдизації реальності" (через надання неповної, недостовірної, фрагментарної та іншими способами викривленої інформації) висміювалися досягнення/можливості України як держави;

– нівелювалася довіра до політичних, соціальних інститутів Української держави;

– відбувалася дифамація і, відповідно, ізоляція певних прошарків українського суспільства;

– насаджування страху, невпевненості від зіткнення свідомості із українською дійсністю, підживлення ненависті, ксенофобії були лейтмотивом антиукраїнських суб’єктів інформаційного поля, що призводило до формування в індивіда стійких негативних установок, викривлення сприйняття реальності і, як наслідок, до зростання рівня конфліктогенності соціуму;

– прогресивний розвиток у створюваному віртуальному (словесно-емоційному) просторі пов’язувався зі „слов’янами”, чи „православними”, чи „русским миром” на чолі з Росією. Натомість Захід, демократія зображувалися як деструктивна сила. Тобто відбувалося штучне розмежування цінностей Заходу і Сходу (насамперед, Росії), „привласнення” досягнень, перемог людства (зокрема, над фашизмом) на користь Росії;

– відбувалося маніпулювання політико-ідейною ідентифікацією мешканців регіону;

– маніпулювання інформацією, „банальна риторика”, „мова ненависті” призводили до нездатності спільноти (зокрема, локальної, у Донбасі) протистояти зовнішнім викликам;

– маніпулювання інформацією призводило/призводить до руйнування практик міждержавного, міжцивілізаційного діалогу, міжкультурних комунікацій.

Потрапляння індивіда у тенета віртуальних благ („слов’янської єдності”, „русского мира”, „православного братства” та ін.) була однією з причин, які уможливили знищення „імунітету соціуму” і постання „саморобних” „ДНР” і „ЛНР” та обернулися фактичним самознищенням регіону.

ПІСЛЯМОВА

Таким чином, політичні ідентичності членів міської громади м. Донецька формувалися під впливом найрізноманітніших чинників: історичних, економічних, культурно-релігійних тощо. Негативну роль у процесі їх становлення відіграла неувага молодої держави до цього питання. Натомість політика ідентичностей, упроваджувана в локальному соціумі місцевою владою, не здійснювалася в інтересах Української держави: основні акценти „політичного ландшафту" міста залишалися практично незмінними (про що свідчать назви районів, вулиць, площ, парків; збереження місць пам'яті та пам'ятників совєтського часу; совєтських свят тощо). Тобто на перешкоді формуванню української політичної ідентичності стояв „законсервований" після розвалу СССР простір міста. Крім того, інтереси представників місцевої еліти зосереджувалися довкола питання концентрації в своїх руках влади і власності. Здійснивши у 1990-х роках перерозподіл власності і влади, невелике і в основному незмінне коло осіб Донецька/ Донеччини уособлювало владу на локальному рівні і представляло її на центральному впродовж усього наступного періоду після 1991 р., ставши фактично „господарями" чи „власниками" Донецька і Донеччини. Тобто на перешкоді формуванню української політичної ідентичності стояли люди, які „законсервували" політичну ситуацію – демократичної зміни влади фактично не відбувалося, що по-своєму влаштовувало Київ, зокрема, Президента Л. Кучму: забезпечивши його підтримку на президентських виборах 1999 р., представники донецької еліти здобули не тільки важелі впливу на Президента, але й змогли (з 2002 р.) стати незмінними представниками Донеччини в парламенті, інших органах влади та виключно у своїх власних інтересах експлуатувати економіку та людський ресурс регіону.

Складна економічна ситуація у місті й регіоні розвінчала совєтський міф „шахтаря-трудівника", редукувавши його статус до рівня „особи, яка бореться за виживання" в умовах економіки, яка і надалі приносила прибутки власникам підприємств, але прирікала себе на безробіття, мізерну платню, жахливі умови праці „люд-

ського ресурсу", примітизувавши його свідомість. Останнє провокувало аполітичність основної маси донеччан, їхню суспільну пасивність, живучість міфів про „золоті часи" (совєтського періоду) і підстави для збереження совєтської ідентичності тощо. Аполітичність зумовлювалася браком знань (наприклад, щодо *інших* українців – з інших регіонів) і сучасної освіти, що часто ставало підґрунтям для формування різноманітних *міфів*, *ілюзій*, *страхів*, *слабкої саморефлексії* та ін. Пояснювалася вона і повним підкоренням людського ресурсу міста/регіону інтересам та устремлінням правлячої і бізнесової еліти в умовах її спротиву реформуванню економіки регіону (про що по-своєму говорили і походи шахтарів на Київ у період 1990-х – 2002 року, і поширення копанок та використання дитячої праці, продовження роботи нерентабельних шахт у подальший час тощо.)

Партійно-політичні ідентичності представників правлячої та економічної еліти Донецька свідчили про підтримку ідей регіоналізму, поширення комуністичної/соціалістичної риторики, ідей „слов'янської єдності" та православ'я, проросійських настанов, що зумовлювалося бізнесовими пріоритетами чи владними устремліннями й підкріплювалося потужними антиукраїнськими гаслами/спрямованістю. Політична ідентичність локальної еліти була позірною. Для самих власників капіталів і „людського ресурсу" ідентифікаційна проблематика актуалізувалася лише у ситуації, коли поставало запитання „*хто, які зовнішньополітичні орієнтації убезпечать власні статки й, відповідно, примножать їх?"*. Останнє зумовлювало той факт, що політична ідентичність представників місцевих еліт, в одних випадках, була *ситуативною* або *вдаваною,* в інших – з досить випуклим акцентом: *проєвропейська* чи *проросійська.* Її поведінка й політика були своєрідним механізмом маніпуляції свідомістю мас і зумовлювали своїм способом той факт, що стійкі суспільні ідентичності ставали нестійкими. Це особливо проявлялося в „обмеженому просторі" – на рівні регіону, куди в Україні „вхід" держави і еліти з інших регіонів був по-своєму закритим. Тобто місцеві регіональні еліти на свій розсуд формували ідентичність регіону (міста).

Аполітичність й апатичність переважної більшості мешканців Донецька, низький ступінь їхньої самоорганізації зумовлювали й

те, що усвідомлення себе, власне, громадою було недостатнім. „Статут територіальної громади міста Донецька" став наслідком „ініціативи згори", з'явився всього за кілька років перед війною (що розпочалася у 2014 р.) і не став, як свідчили факти, проривом у самоорганізації громади. Формуванню української політичної ідентичності перешкоджала діяльність УПЦ (МП) у регіоні: проникнення служителів церкви на підприємства і поширення ідей „русского мира" було деструктивним чинником і відбувалося на шкоду процесам формування української політичної ідентичності. Прогресивний розвиток у створюваному віртуальному (словесно-емоційному) просторі пов'язувався зі слов'янсько-православним „русским миром". Діяльність антиукраїнських суб'єктів інформаційного поля призводила до формування в індивіда стійких негативних установок, викривлення сприйняття реальності і, як наслідок, до зростання рівня конфліктогенності соціуму. Маніпулювання інформацією за допомогою найрізноманітніших інструментів зумовлювало нездатність локальної спільноти до протистояння зовнішнім викликам, унеможливлювало конструктивні політичні практики.

На блокування процесів, спрямованих на зміцнення української ідентичності, була націлена освітньо-культурна політика в Донецьку (про що говорить перешкоджання відкриття українських класів у школах, відтворення української складової в історії Донбасу у місцевих музеях, спротив представників освітньої еліти увічненню пам'яті В. Стуса тощо).

Інформаційний простір Донеччини був переповнений виданнями з антиукраїнським змістом. Публікації таких видань знецінювали все українське, нагнітали страх (який став свідомісною домінантою мешканців міста), провокували до деструктивних (щодо України) дій, і – ширше – були наповнені антизахідними, антисемітськими, антидемократичними гаслами. Методом „абсурдизації реальності" (через надання неповної, недостовірної, фрагментарної та іншими способами викривленої інформації) висміювалися досягнення/можливості України як держави; нівелювалася довіра до політичних, соціальних державних інститутів; відбувалася дифамація і, відповідно, ізоляція певних суспільних прошарків.

За таких обставин „людський ресурс" був слабо інституціоналізований як власне громада і демонстрував, в одних випадках,

як зазначалося вище, *аполітичність*, в інших – *апатичність*, за якою проступала неоформленість, нечіткість маркерів політичної ідентичності, ще в інших – ідентифікував себе лише на рівні локального соціуму (*донецькі*), що віддзеркалювало, думається, різні ступені фрустрації індивідів. Утім, „розростання" *донецьких* і „вихід" за межі регіону (посідання ними високих постів на центральному владному рівні, обіймання посад у інших регіонах країни в часи президентства В. Януковича) було свідченням уже інших процесів: неполітична ідентичність *донецький*, переступивши межі Донеччини (породжуючи *міфи*, *ілюзії*, *страхи* та ін.), набирала політичного – із загрозливими акцентами – звучання (відповідно, породжуючи несприйняття, страх) в інших частинах Української держави.

Разом з тим, у ситуації, що склалася у Донецьку, були задіяні носії *совєтської*, *постсовєтської*, *української*, *російської, донецької*, *донбаської* (вибудуваній на тюремній „понятійній" культурі, що мала свої вияви у всьому – від поведінки до мови) ідентичностей. Для низки представників громади питання ідентичності не було актуальним: це були люди *без ідентичності.*

Потрапляння індивіда у тенета віртуальних благ („слов'янської єдності", „русского мира", „православного братства" та ін.) було однією з причин, які уможливили знищення „імунітету соціуму" і постання „саморобних" „ДНР" і „ЛНР" (й відповідної ідентичності) та обернулися фактичним самознищенням регіону.

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

КАРМАЗІНА Марія Степанівна

ПОЛІТИЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: МІСЬКА ГРОМАДА ДОНЕЦЬКА

Монографія

Літературний редактор: С. І. Носова
Комп'ютерна верстка та макетування – Н. В. Гринь

Підписано до друку 21.11.2016 р. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 13,48. Обл.-вид. арк. 9,1.
Тираж 300 прим. Зам. № 1310

Видавець Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, вул. Генерала Алмазова, 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.